

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

4 (58) • 2024

ЗМІСТ

Теоретичні проблеми демографії

ЕЛЛА ЛІБАНОВА Резильєнтність соціоекономічної системи України до шоків, спричинених війною: специфіка формування і реагування	3
МИКОЛА КИЗИМ, ВІКТОРІЯ ХАУСТОВА, ОЛЕКСАНДР ЯГОЛЬНИЦЬКИЙ Оцінка та напрями підвищення резильєнтності українського суспільства	24
ОЛЕКСАНДР ГЛАДУН, ІРИНА КУРИЛО, ДМИТРО ШУШПАНОВ, СВІТЛАНА АКСЬОНОВА, ОЛЕКСІЙ ПОЗНЯК Концептуальні засади дослідження демографічної резильєнтності українського суспільства	45
ТЕТЯНА КАЛАШНІКОВА Дослідження еволюції теорії резильєнтності у застосунку до територіальних систем	65

Соціальна політика

ВОЛОДИМИР УСТИМЕНКО Соціальний вимір стійкості: національні підходи та політика ЄС (порівняльно-правове дослідження)	79
СЕРГІЙ РОМАНЮК Полісуб'єктне управління в умовах формування резильєнтного суспільства	95
ІГОР ЧУГУНОВ Фінансово-бюджетна політика як складова резильєнтності державних фінансів та соціально-економічного розвитку країни	113
ЛЮДМИЛА ЧЕРЕНЬКО, АННА РЕУТ, ЮЛІЯ КЛИМЕНКО Забезпечення резильєнтності соціальної підтримки населення України в період гібридних криз та катастроф	128

Формування соціального капіталу

ОЛЕНА ЗЛОБІНА Динаміка соціально-психологічної резильєнтності населення України під час війни	148
МИХАЙЛО ХВЕСИК, ГАННА ОБИХОД, АЛЛА ОМЕЛЬЧЕНКО Забезпечення екологічної безпеки населення у системі резильєнтного природокористування ..	165
ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ	180
GUIDELINES FOR AUTHORS	183

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

4 (58) ▶ 2024

CONTENTS

Theoretical issues of demography

ELLA LIBANOVA Resilience of the Socio-Economic System of Ukraine to the Shocks Caused by the War: Specifics of Formation and Response	3
MYKOLA KYZYM, VIKTORIIA KHAUSTOVA, OLEKSANDR YAHOLNYTSKYI Assessment and Ways to Improve the Resilience of Ukrainian Society	24
OLEKSANDR GLADUN, IRYNA KURYLO, DMYTRO SHUSHPANOV, SVITLANA AKSYONOVA, OLEKSII POZNIAK Conceptual Principles for Researching the Demographic Resilience of Ukrainian Society	45
TETIANA KALASHNIKOVA Study of the Evolution of the Theory of Resilience in Application to Territorial Systems	65

Social policy

VOLODYMYR USTIMENKO The Social Dimension of Resilience: National Approaches and EU Policy (a Comparative Legal Study)	79
SERHII ROMANIUK Governance in the Conditions of Forming a Resilient Society ...	95
IGOR CHUGUNOV Financial and Budgetary Policy as a Component of the Resilience of State Finances and Socio-Economic Development of the Country	113
LIUDMYLA CHERENKO, ANNA REUT, YULIIA KLYMENKO Ensuring Resilience of Social Support for the Population of Ukraine During Hybrid Crises and Disasters	128

Formation of social capital

OLENA ZLOBINA Dynamics of Social and Psychological Resilience of the Population of Ukraine During the War	148
MYKHAILO KHVESYK, HANNA OBYKHOD, ALLA OMELCHENKO Ensuring Environmental Safety of the Population within a Resilient Natural Resource Management System	165
GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.)	180
GUIDELINES FOR AUTHORS	183

Cite: Libanova, Ella (2024). Rezyliientnist sotsioekonomichnoi systemy Ukrainy do shokiv, sprychunenykh viinoiu: spetsyfika formuvannia i reahuvannia [Resilience of the Socio-Economic System of Ukraine to the Shocks Caused by the War: Specifics of Formation and Response]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 3–23.

УДК 314 (477)

JEL Classification: D70

ЕЛЛА ЛІБАНОВА, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф., дир.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: libanova@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7170-7159

Scopus ID: 36091519900

Researcher ID: AAZ-5395-2020

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ СОЦІОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ШОКІВ, СПРИЧИНЕНИХ ВІЙНОЮ: СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ І РЕАГУВАННЯ

Повномасштабна агресія РФ спричинила низку принципово нових для України шоків, на пристосування до яких не було ні економічних, ні хронологічних ресурсів. Здатність передбачати можливі удари, швидко оговтуватись від потрясінь і пристосовуватись до нової реальності (постійних бомбардувань, руйнування житла, відсутності електроенергії, мобілізації, недоступності зручних транспортних зв'язків з іншими країнами тощо) набула критичного значення.

Сила і характер воєнних шоків визначають нові методи й інструменти їх передбачення і вимірювання, що є вкрай складним в умовах неминучого під час війни обмеження інформації — як суцільної, так і вибіркової. За таких умов вимірювання фактичного стану системи після початку дії шоків спирається на моделі та big data, а оцінювання та прогнозування, передусім ex ante, — на моніторинг, зокрема на визначені траєкторії розвитку. Визначення можливих реакцій на наслідки шоків потребує з'ясування основних аспектів формування та реалізації резильєнтності (природно-ресурсний, економічний, демографічний, соціопсихологічний) з урахуванням їх взаємо-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

зв'язків та різної швидкості змін, повноважень і можливостей окремих суб'єктів управління (наднаціональних, національних, локальних, особистісних), як-от з'ясування специфічної ролі ресурсів домогосподарств та їхньої споживчої поведінки.

Особливої ваги набуває масштаб системи та відповідні інструменти реагування, орієнтація на моно- чи полісуб'єктне управління, на механізми координації та формальність / неформальність інституцій. В Україні дуже важливими виявилися неформальні інституції переважно локального рівня (територіальна оборона, волонтерський рух тощо).

Ключові слова: резильєнтність; шоки, спричинені війною; аспекти резильєнтності; вимірювання і прогнозування ризиків та можливостей; суб'єкти та інструменти; роль домогосподарств у резильєнтності під час війни.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Швидкість формування різноманітних викликів та їх різноманітність, трансформація викликів у загрози, а останніх у шоки закономірно зумовлюють нові вимоги до здатності систем їм протистояти, абсорбувати та поглинати дестабілізаційні впливи, швидко відновлюватись й адаптуватись до змін, зберігати свої основні функції. Саме здатність швидко нормалізуватись і протистояти непередбачуваним потрясінням є резильєнтністю (*resilience* — пружність, стійкість, опірність) [1—5]. Унаслідок шоку система відповідно до рівня своєї резильєнтності може опинитися в ситуації колапсу (недостатня резильєнтність) або відновитися до рівня, вищого за докризовий.

Теоретичні конструкції резильєнтності переважно стосуються природних або техногенних шоків, період максимальної інтенсивності яких є доволі коротким. Україна ж наразі стикнулася із шоками принципово іншого походження — цілеспрямованими зовнішніми зусиллями упродовж ось уже двох із половиною років зруйнувати її державність, зокрема економіку та інфраструктуру, змусити населення масово виїжджати за кордон. Мова йде не про т.зв. повільні опіки (*slow burns*) — шоки, що повільно розвиваються, навіть за посилення їх впливів (пандемія *Covid-19* чи економічна криза 2007—2008 рр.), а про регулярні інтенсивні удари по об'єктам цивільної інфраструктури, яка забезпечує життєдіяльність людей: їх сила не тільки не знижується, а навпаки зростає через усвідомлення агресором своїх можливостей наносити максимально болючі потрясіння. І на відміну від обмежених у часі, хоча і тривалих, шоків, які світова цивілізація переживала в минулому, перспективи закінчення дії потрясінь, викликаних війною Росії проти України, є доволі невизначеними. Відповідно невизначеними є масштаби та глибина руйнувань, передусім в Україні, але не тільки — є багато доказів зв'язків кризи світового порядку, наростання проблем із рівнем та якістю життя у різних країнах із російсько-українською війною. Саме тому, що глобальні її наслідки далеко виходять за межі дуже комплексних і глибоких криз, з'ясування перспектив розбудови резильєнтності наявної світової системи, Європи / ЄС, України *etc* мають і

теоретичне, і суто прикладне значення. Розв'язання цієї задачі, безумовно, лежить у военній площині, але самі по собі воєнні успіхи не дають жодних гарантій майбутньої життєздатності — потрібні ефективні запобіжні заходи, здатні убезпечити світ від карколомних потрясінь. Розроблення і впровадження такого роду заходів потребує адекватних оцінок реальної ситуації, визначення наявних / потенційних загроз, їх імовірності й сили.

Метою дослідження є комплексна характеристика категорії «резильєнтність», її аспектів, методів формування та підтримки, суб'єктів та інституційних інструментів. Дослідження виконане із застосуванням найбільш поширених теоретичних напрацювань щодо резильєнтності з позицій системного підходу, історичного, логічного та порівняльного **методів**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні й фінансові потрясіння, міграційна криза та різкі демографічні зміни, політичні, кліматичні, енергетичні й інші проблеми і загрози, з якими світ стикнувся на початку 2000-х рр., спонукали міжнародні інституції та національні уряди розробити концептуальні засади резильєнтності — політики запобігання неминучим новим небезпекам і викликам та ефективного реагування на них. Зміст цього терміна змінювався від 1940-х рр. із поширенням спочатку у психології, а пізніше — в екології, фізиці, металургії та інших галузях знання і соціальних практиках. Найбільш значущими у соціоекономіці є роботи М. Бруне (M. Bruneau) і А. Рейнхорна (A. Reinhorn) [1], К. Бене (C. Béné), Р. Г. Вуда (R. G. Wood), А. Ньюшама (A. Newsham), М. Девіса (M. Davies) [2], М. Кека (M. Keck) і П. Сакдаполрака (P. Sakdapolrak) [3], Ж. Брістова (G. Bristow), А. Хіалі (A. Healy), Л. Норріса (L. Norris) [4], Т. Навраксікса (T. Navracsics) та В. Суча (V. Sucha) [5], С. Хергіні (S. Gherghina), С. Волінтіру (C. Volintiru), Г. Стефана (G. Stefan) і А. Агачі (A. Agachi) [6]. Їх автори приділили багато уваги різним аспектам резильєнтності, визначенню її відмінностей від інших системних характеристик суспільства, аналізу управлінських практик. Але глобальна криза останніх років, пов'язана із новими шоками, зокрема поширення політичного напруження на різні осередки цивілізації, змушують до поглиблення вивчення особливостей катастрофічного впливу війни на здатність сучасного суспільства чинити опір спрабам тотального руйнування самих умов життєдіяльності людства.

Відповідно **новизна дослідження** полягає у виявленні особливостей шоків, спричинених війною, і відповідних реакцій на них, ролі неформальних інституцій, внеску поведінки домогосподарств щодо формування додаткових / альтернативних джерел опірності шокам та споживання усієї соціоекономічної системи, особливостей інформаційного поля соціоекономічних досліджень під час війни.

Основні результати. Значне зростання швидкості формування різноманітних викликів та їх різноманітність, трансформація викликів у загрози, а останніх у шоки закономірно зумовлюють нові вимоги до здатнос-

ті систем їм протистояти, абсорбувати та поглинати дестабілізаційні впливи, швидко відновлюватись й адаптуватись до змін, зберігати свої основні функції — здатність швидко нормалізуватись і протистояти непередбачуваним потрясінням. Ступінь резильєнтності визначає постшоковий стан системи — від колапсу та розпаду / зламу до рівня, вищого за докризовий.

Коректне оцінювання життєздатності системи (ступеня її резильєнтності) спирається на відповідні методичні та інформаційні напрацювання, включно із уточненням змісту категорії, її зв'язку із дотичним понятійним апаратом, передовсім із сталістю (*sustainability*). Обидві категорії пов'язані зі здатністю системи підтримувати своє існування в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі і водночас мають суттєві відмінності щодо сутності, фокусування та часового горизонту (табл. 1).

Таким чином, резильєнтність — це здатність оговтуватись від потрясінь й адаптуватись до змін переважно у короткостроковій перспективі, тоді як сталість — це довготривала здатність системи витримувати навантаження і бути збалансованою.

Попри безперечну важливість усталеності розвитку для продовження існування людської цивілізації поза межами життя одного покоління, є ситуації, коли першочергового значення набуває саме здатність швидко

Таблиця 1. Порівняння стійкості і сталості (*resilience vs sustainability*) соціоекономічної системи

Характерні риси	Стійкість — <i>resilience</i>	Сталість — <i>sustainability</i>
сутність	здатність системи абсорбувати і поглинати шоки, швидко відновлюватись й адаптуватись до змін, зберігаючи свої основні функції	довгострокова здатність системи задовольняти поточні проблеми, не ставлячи під загрозу можливості розвитку майбутніх поколінь
часовий горизонт	короткотермінові реакції на потрясіння та кризи, що передбачає здатність швидко відновлюватись	підтримання рівноваги у довгостроковій перспективі з урахуванням віддалених наслідків поточних дій
інструменти	здатність адаптуватись й змінюватись, реагуючи на потрясіння, що передбачає вивчення досвіду й коригування стратегій задля кращих відповідей на майбутні потрясіння	витривалість і здатність зберігати рівновагу упродовж тривалого часу в результаті стратегічних рішень, які забезпечують життєздатність системи без виснаження ресурсів і завдання шкоди майбутньому
фокусування	відновлення й адаптація до конкретних шоків (стихійні лиха, економічні кризи, епідемії, війни)	широка довгострокова життєздатність системи шляхом підтримування упродовж тривалого часу збалансованого стану

Джерело: розроблено автором.

відновлюватись. І у такій ситуації опинилась Україна з початком повномасштабної агресії — без здатності витримати катастрофічної сили шок і продовжити своє життя попри всі руйнування годі й думати про збереження у недоторканості ресурси для майбутніх поколінь, це стане просто непотрібним, нових поколінь українців не буде, як не буде і вільної демократичної України. Отже, в цьому контексті нагальним слід визнати пріоритет резильєнтності, хоча в пововоєнні часи, цілком імовірно, модель розвитку враховуватиме передусім цілі й завдання усталеності.

Резильєнтності не можна досягти без здатності (уміння) передбачати шок, включно із силою та характером збурюючої дії, опиратися йому, адаптуватися та відновлюватися [7]. Безумовно, всі ці здатності рідко притаманні одній і тій само системі, принаймні, нарівно. Але саме вони зрештою і визначають її резильєнтність.

Але що є шоком? Шок — це подія із переважно негативними наслідками упродовж відносно короткого періоду (на відміну від кризи з її довготривалою дією), в екстремумі — зі зламом попереднього стану соціоекономічної системи. Найчастіше шоки пов'язані із:

- глобальним спадом або змінами глобальної кон'юнктури, що віддзеркалюються на попиті на національні / локальні товари та витрати;
- спадом у галузях, критично важливих для національної / локальної економічної діяльності;
- комплексними зовнішніми впливами (природними або техногенними катастрофами, війнами).

Відповідно до сили шоку виокремлюють три основні варіанти реагування [8]: 1) у випадку слабого впливу чинити опір, абсорбуючи наслідки (абсорбційна здатність — *absorptive capacity*); 2) у випадку помірного впливу пристосовувати систему, змінюючи її параметри (адаптивна здатність — *adaptive capacity*); 3) у випадку екстремально сильного впливу трансформувати систему (трансформаційна здатність — *transformative capacity*).

Абсорбція — здатність системи відновлюватись після шоку, що включає передбачення, планування, подолання та відновлення після конкретних шоків і короткочасних стресів. Здатність до абсорбції є мірою забезпечення стабільності, завдяки спрямуванню на запобігання та/або обмеження негативного впливу потрясінь на окремі інституції: домогосподарства, громади, підприємства, органи влади тощо. Але, безперечно, далеко не всі шоки можна передбачити — прикладом такого абсолютно непередбачуваного шоку є пандемія *Covid-19*, яка збурила економічні, демографічні, соціальні і політичні проблеми не тільки в окремих країнах, а й у світі загалом.

Адаптація — внесення необхідних некардинальних змін для кращого пристосування до нової ситуації із тривалими непередбачуваними шоками. Відповідно адаптаційна здатність полягає в гнучкості та здатності вносити

Рис. 1. Схема формування резильєнтності
Джерело: розроблено автором.

поступові зміни на постійній основі шляхом пристосування, навчання та інновації. Наприклад, та ж пандемія по-різному вплинула на життєдіяльність різних країн, і переважною мірою різниця пов'язана із якістю політичних рішень, які не спричинили докорінної зміни системи, зокрема державних інституцій.

Трансформація — здатність здійснювати принципові зміни для мінімізації наслідків шоків у майбутньому. Трансформація стосується фундаментальних змін у глибинних структурах, що спричиняють або збільшують вразливість. Зокрема, збройна агресія проти України, що безперечно, є екстремально сильним шоком, спричинила радикальні економічні зрушення, катастрофічне падіння рівня життя значної частини населення, широкомасштабну міграцію як в межах України, так і за кордон, нанесла поки що невимірну шкоду багатьом природним об'єктам. І реакцією на цей екстремальний шок закономірно стала повна трансформація чи не всіх суспільно-економічних підсистем України.

Ілюстрацією різниці між абсорбційною, адаптивною та трансформаційною реакцією на шоки може слугувати відповідь ЄС на фінансову кризу 2008 р. Короткостроковою реакцією на загрозу банкрутства банків і виникнення системної кризи стало надання фінансової підтримки банкам (абсорбція). Наступним кроком стало утворення системи фінансової безпеки Банківського союзу, що спричинило низку важливих змін роботи банківської системи (адаптація). Нарешті, поштовх до поглиблення союзу ринків капіталу є свого роду трансформацією, що передбачає значний відхід від банківського фінансування за збереження основної функції системи фінансового посередництва [9]. Отже, нарощування сили реакції відбувалося поступово мірою посилення впливу самої кризи — від слабкої до сильної. Приблизно за такою само траєкторією розвивались події *Covid-19* — спочатку захворювання охопило окремі території, поступово поширюючись і змушуючи уряди країн вдаватися до різнопланових заходів захисту.

Принципово інша ситуація війни: шок від самого початку є екстремально сильним і потребує максимуму зусиль для збереження системи; фактично мова йде виключно про її трансформацію, натомість абсорбція й адаптація грають лише допоміжну роль. Додаткові труднощі пов'язані із необхідністю відразу залучати значні ресурси, відволікаючи їх від традиційних напрямків. Винятковою є і тривалість цього шоку — тільки повномасштабна агресія РФ триває понад два з половиною роки поспіль, а бойові дії в окремих регіонах України відбуваються понад 10 років. Відповідних травм зазнали і інфраструктура, і економіка, і довкілля, і люди. Найбільш складним є психологічний шок із непередбачуваними наслідками. Здатність соціоекономічної системи протистояти воєнним шокам пов'язана із її реагуванням на дії ворога, які тривають — триває саме по собі збройне зіткнення, удари по інфраструктурі, спроби окупації території тощо.

Резильєнтна система здатна опиратись одночасно низці шоків, і саме досягнення та підтримка цієї здатності є одним із найважливіших орієнтирів кризової державної політики. Безумовно, існують шоки, реакція на які потребує не тільки задіяння усіх внутрішніх ресурсів опору, а й зовнішньої допомоги, і війна країн, різних за своїм воєнним, економічним, демографічним потенціалом, є саме таким шоком.

Виміри формування й реалізації резильєнтності. Принципово важливим є комплексне трактування резильєнтності — не існує окремої демографічної, економічної, екологічної чи політичної резильєнтності. Натомість можна говорити про демографічний, економічний, екологічний чи соціальний виміри / прояви.

В умовах посилення шоків, зумовлених передусім економічними й екологічними руйнаціями, необхідно одночасно давати відсіч ворогові, відновлювати об'єкти критичної інфраструктури, забезпечувати функціонування економіки, підтримувати на прийнятному рівні якість життя на-

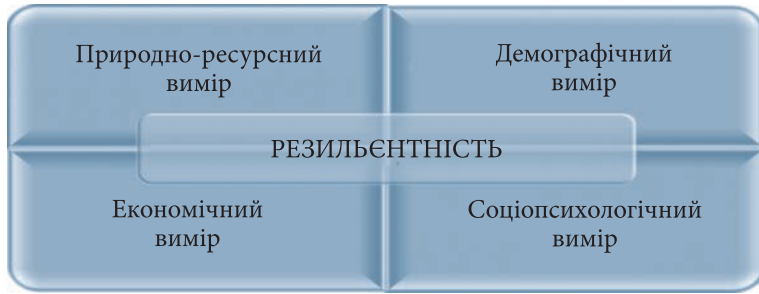

Рис. 2. Основні виміри формування та реалізації резильєнтності
Джерело: розроблено автором.

селення — потрібні ресурси. А навіть за отримання масштабної допомоги ресурси України — фінансові, економічні, енергетичні і, головне, людські — знаходяться на межі виснаження.

Резильєнтні суспільства мають необхідні й часто достатні навички, інструменти, політичну волю та громадську підтримку для уникнення / пом'якшення негативних наслідків змін для окремих осіб, спільнот, економіки та довкілля, для використання можливостей, які приходять із такого роду змінами для людей, націй / країн та планети загалом [10].

Демографічний вимір — це здатність населення відновлюватись кількісно й якісно, попри погіршення якості життя внаслідок шоку, при чому мова йде не так про збереження чисельності населення, як про створення всім членам суспільства широкого і рівного доступу до можливостей [11], тобто про багатовимірний концепт взаємозв'язку демографічних факторів, економічної й соціальної динаміки та інституційних можливостей.

Відновлення демографічної сфери відбувається значно повільніше, ніж, скажімо, економічної, оскільки практично неминучими наслідками системних потрясінь, а воєн і поготів, є підвищення смертності, зниження народжуваності, масштабні міграційні хвилі, зростання і загострення захворюваності, руйнування сімей тощо. Зазвичай сам процес демографічного відновлення розпочинається після послаблення або навіть подолання шоку у формі компенсаторних демографічних подій — переважно після війни спостерігається підвищення народжуваності, повернення частини мігрантів з евакуації, зниження дочасної смертності, пов'язаної із воєнними діями тощо.

Процес демографічного відновлення може розтягтися на десятиріччя або відбуватися, навпаки, доволі швидко — відновлення чисельності населення України до рівня 1941 р. зафіксовано першим же повоєнним переписом 1959 р., а Білорусі — лише переписом 1979 р.

Економічний вимір — це статична й динамічна властивість швидко відновлювати основні показники розвитку і функціонування, зруйновані під

впливом різних шоків економічного та неекономічного походження. Статична резильєнтність пов'язана із ефективним розподілом наявних ресурсів, а динамічна — із прискоренням відновлення, зокрема через реконструкцію основних фондів. Відповідно перша полягає у найкращому використанні ресурсів, доступних у конкретний момент часу, на відміну від динамічних наслідків реконструкції, які впливають на часову траєкторію розвитку економіки. Статична стійкість має великий потенціал для зменшення витрат на відродження у простий і недорогий спосіб, але вона зазвичай ігнорується на користь більш складної й більш дорогої динамічної стійкості, зосередженої на швидкості відновлення.

Вибір між більш тривалим та дешевшим відновленням економіки і швидшим та дорожчим визначає тривалість відродження й інших сфер життєдіяльності суспільства. Зокрема, відновлення економіки безпосередньо віддзеркалюється на стані інфраструктури, включно із критичною, на довкіллі, на якості життя населення, а отже, на міграційних процесах, на параметрах народжуваності й смертності, на пропозиції робочої сили. Так само пропозиція робочої сили в умовах трудодефіцитності безпосередньо впливає на можливості економічного розвитку й подолання наслідків економічних шоків.

Енергетичний вимір. Воєнна природа шоку, прагнення агресора максимально зруйнувати можливості життєдіяльності і економіки, і населення, і політичної держави, потребують виокремлення енергетичного сектору, його спроможності функціонувати у нормальному режимі, адаптуватися до умов, що постійно змінюються, протистояти та швидко відновлюватися після реалізації загроз будь-якого виду. Кризова ситуація в енергетиці зумовлена вразливістю до ударів, відсутністю дієвих «запобіжників», наявністю проблем і вад, що породжують або посилюють піддатливість негативним впливам, може спричинити припинення енергозабезпечення споживачів, подолання якого й відновлення штатного режиму потребують ужиття спеціальних заходів.

Соціопсихологічний вимір пов'язаний із здатністю суспільства протидіяти шокам, зберігаючи ціннісні орієнтири і настанови й підтримуючи дошовкові стандарти якості життя, зокрема в контексті соціальної справедливості, на прийнятному і прийнятому цим суспільством рівні. Сьогодні світова цивілізація постійно зазнає впливу потрясінь в економіці, геополітичному середовищі, довкіллі, і ця кризова ситуація та ризики негативних впливів перетворюються на норму. Це, безумовно, змінює суспільну психологію, але водночас концепція резильєнтності часто виступає конструктом, що допомагає впоратися з турбулентністю, потрясіннями та стресами, притаманними XXI століттю [12]. Ефективним механізмом підвищення можливості населення долати труднощі та забезпечення мінімально прийнятної і водночас максимально досяжної якості життя під час криз, є система

соціальної підтримки, що дає змогу запобігати значним масштабам бідності, забезпечувати доступність для населення товарів та послуг певної кількості й якості (принаймні не нижче від встановлених стандартів), тобто гарантувати стійкість якості життя.

Природно-ресурсний вимір стосується здатності екосистем зберігати свою структуру і функції, протистояти руйнуванням або відновлюватися після них, підвищувати свою спроможність до трансформації, досягнення гнучкості, задоволення внутрішніх потреб простору господарської діяльності у самозбереженні та саморозвитку завдяки безперервній зміні структури її потенціалу і співпадінню вектору цільових орієнтирів із інноваційною моделлю повоєнної розбудови.

Досягнення екологічної резильєнтності територій, екосистем та сфер природокористування є компонентом загальних структурних реформ повоєнного відродження, формування оновленої просторової організації господарської діяльності, перенесення акцентів на системні зрушення, на виявлення детермінант, характерних для оновлених типів господарювання.

Локалізація резильєнтності. Здатність системи реагувати на потрясіння визначається її властивостями, ресурсами (наявними або потенційними) і доступними інструментами. Зі свого боку, і ресурси, і інструменти, і міра резильєнтності значно залежать від масштабу системи. Основними просторовими вимірами резильєнтності є глобальний, національний і локальний. Локальний поділяється на рівні відповідно до устрою країни. В Україні, як видається, варто виокремлювати область і територіальну громаду за однією шкалою і сільські / міські поселення — за другою; з огляду на багатоаспектну специфіку метрополісів їх резильєнтність доцільно вимірювати й моделювати окремо. Сама схема формування локальної резильєнтності принципово не відрізняється від схеми іншого рівня — та само залежність від ресурсів, від стану критичної інфраструктури, від ефективності управління, прав і функціоналу влади, її можливостей розпоряджатися наявними ресурсами та обов'язками щодо забезпечення життєдіяльності населення у площині відповідного територіального утворення, а ще задіяно принцип взаємозалежності всіх складових економічної системи, орієнтованих на забезпечення стійкості до викликів і загроз. Під час війни дуже часто саме низові (територіальні і суспільні) рівні беруть на себе відповідальність щодо прийняття рішення і упровадження його в практику управління. В контексті українського досвіду варто згадати територіальну оборону перших місяців, організацію життєдіяльності населення у прифронтових поселеннях, за необхідності евакуації *etc* — за усім цим стоять локальні інституції та локальні лідери. Є дослідження, результати яких підтверджують зв'язок стійкості громад під час збройного захисту, окупації та у процесі відновлення із якістю децентралізації та локального лідерства перед вторгненням [13].

Важливим є виокремлення суспільних рівнів — окремих спільнот / груп (за рівнем освіти, за соціальним статусом, за професією, за добробутом, за віком та статтю *etc*), домогосподарств і окремих особистостей. Ці рівні розрізняються, головним чином, за механізмами прийняття рішення про реагування: якщо на рівні спільноти вони приймаються відповідно до наявної формальної системи управління (колегіально чи одноосібно), то на рівні домогосподарства або окремої особи — виключно неформально; це стосується залучення додаткових ресурсів і зміни їх витрат, тобто споживчої поведінки.

Підвищення фінансового потенціалу населення поступово сприяє створенню запасу його міцності та знижує необхідність допомоги з боку держави, але різкий потужний шок, пов'язаний із падінням зайнятості й доходів, з руйнуванням звичних логістичних схем, здатний підірвати цю міцність і поставити під загрозу і рівень споживання, і баланси споживчих ринків. На практиці це віддзеркалюється, наприклад, у відсутності в торгівельній мережі товарів повсякденного попиту, що спостерігалось у перші тижні повномасштабної агресії РФ. У контексті становлення резильєнтної економіки країни фінансова поведінка населення має бути прозорою, передбачуваною та стабільною, сприятливою для зростання опірності ризикам воєнного часу. У протилежній ситуації зростатимуть панічні настрої, які можуть дестабілізувати фінансову систему, зумовити появу нових ризиків і загроз, пов'язаних із відтоком ресурсів, які могли б бути за певних умов інвестовані у вітчизняну економіку. Це знижуватиме загальну резильєнтність розвитку окремих домогосподарств та фінансової системи країни загалом.

Водночас домогосподарство може формувати нові власні ресурси, наприклад шукати альтернативні джерела електроенергії, опалювання житла, водопостачання тощо, які суттєво підвищують його опірність руйнуванню енергетичної системи. Отже, спостерігається тісний взаємозв'язок між моделями поведінки, резильєнтністю домогосподарств до ризикованих ситуацій та можливістю підвищення або принаймні збереження дошкокової якості їхнього життя.

Формування нової філософії споживання є вагомим чинником забезпечення резильєнтності населення, і вже через неї — резильєнтної економічної системи в країні. Війна, з одного боку, зруйнувала звичне життя українців, а з іншого — показала, наскільки важливо мати засоби та механізми, що дозволяють вижити за будь-яких умов. Саме перехід на свідоме споживання, з урахуванням корисності та необхідності того чи іншого продукту, товару, послуги, максимально ефективно та продумане використання наявних ресурсів забезпечить формування нової якості життя населення, а відтак — і резильєнтності економіки повоєнної України.

Оцінювання резильєнтності системи загалом і окремих її складових (сфер прояву) має першочергове значення для визначення пріоритетів у

забезпеченні потреб щодо реагування, адаптації та постшокового відновлення. Отже, результати оцінювання окрім суто фактологічної складової мають включати і прогностичну, причому прогноз потрібен і *ex post*, і *ex ante*. Фактологічна оцінка спирається на зміну базових індикаторів: в економіці, зазвичай, — обсягів виробництва, в екології — забруднення довкілля, в соціальній сфері — поширення бідності. Прогнозні оцінки будуються із використанням тих самих індикаторів на засадах багатосценарності за принципом *ex ante*, що, власне, і надає змогу розробляти запобіжні заходи.

Другим напрямом застосування результатів вимірювання та оцінювання є моніторинг прогресу / регресу у досягненні резильєнтності. Алгоритм передбачає наявність певної базової інформації про ситуацію в системі (дошокову або ту, що склалася на певну дату під впливом шоку) та визначення базової межі (контрольної / реперної точки), від якої вимірюються зміни резильєнтності.

Оцінювання резильєнтності з урахуванням багатоаспектності цього явища та його ресурсів — людських, соціальних, матеріальних (коштів, можливостей захисту) і фізичних (інфраструктурних, природних) потребує не лише узгодження показників, що охоплюють весь діапазон факторів, а й даних та алгоритмів, необхідних для обчислень [14] (табл. 2).

Відповідно система індикаторів резильєнтності має включати кількісні та якісні характеристики розвитку й вразливості. Джерелами даних є адміністративні реєстри, відомча та державна статистика, передусім формована із суцільних спостережень. Вибіркові обстеження так або інакше пов'язані із необхідністю забезпечення репрезентативності, тобто з інформацією про генеральну сукупність, що не завжди є доступною в кризових умовах — зокрема, це стосується даних про житловий фонд країни, склад підприємств, населення тощо. Звісно, війна обмежила доступ до всіх інформаційних ресурсів не тільки окупованих, а й прифронтових територій, і наявне інформаційне поле є дуже обмеженим щодо джерел даних; доводиться спиратися на різноманітні оцінки, зокрема із використанням моделей та *big data*. Проблемою є отримання достовірної інформації від населення у шоківі часи: традиційні надійні інструменти часто не спрацьовують, оскільки люди не завжди навіть самі собі готові зізнатися в оцінках та планах (бізнесових, міграційних, репродуктивних тощо), які йдуть урозріз із соціальними очікуваннями та *main stream*.

І система індикаторів, і моніторингові моделі, і інструменти управління мають істотні відмінності за масштабом системи: можливості наднаціонального / міжнародного, національного, локального (регіон, громада) та індивідуального (особистість / домогосподарство) рівнів відрізняються насамперед за інформацією й за повноваженнями.

Наприклад, локальна спроможність протидіяти шокам, адаптуватися до нових умов та відновлювати функції і структури після кризи чи руйнів-

ної події віддзеркалює весь спектр цінностей, а не дихотомію, в якій вона тісно пов'язана з наявністю або відсутністю ресурсів, охоплює основні структури та функції спільноти, зокрема інституційну спроможність, ринкові умови, процес прийняття рішень, критичну інфраструктуру чи ключові вразливості. Зазначене трактування резильєнтності віддзеркалює такі процеси: інституційне управління, конкурентоспроможність, верховенство права, кліматичну діяльність, кібербезпеку тощо [6], а отже, виокрем-

Таблиця 2. Процедура оцінювання резильєнтності

	Етапи	Категорії та індикатори	Характеристики
Виміри, чутливі до впливу часу та зовнішніх факторів	Ex post: початковий стан та потенціал	потенціал резильєнтності дошового стану розвитку <ul style="list-style-type: none"> • економіки з виокремленням • енергетичного сектору • соціально-психологічної ситуації • демографічної ситуації • довкілля; дошовий рівень вразливості <ul style="list-style-type: none"> • економіки з виокремленням енергетичного сектору • соціальної психології • населення • довкілля 	I. масштаб (особистість, домогосподарство, громада, регіон, держава, міжнародне об'єднання) II. методи (кількісні, якісні, об'єктивні, суб'єктивні)
	збурення: шокові / стресові зовнішні	стихійні лиха техногенні катастрофи спалахи захворювань політичні конфлікти економічні потрясіння соціальні катаклізми війни, збройні конфлікти	
	Ex ante: стан на визначену конкретну дату та траєкторія розвитку за різними сценаріями	потенціал резильєнтності стану розвитку <ul style="list-style-type: none"> • економіки з виокремленням • енергетичного сектору • соціальної психології • населення • довкілля; рівень вразливості <ul style="list-style-type: none"> • економіки з виокремленням енергетичного сектору • соціальної психології • населення • довкілля 	

Джерело: розроблено автором.

люються соціоекономічні, безпекові та політичні параметри резильєнтності громад, які можна виміряти за допомогою об'єктивних показників, опитування населення чи експертними оцінками. Соціоекономічні індикатори містять оцінки, спрямовані на соціально-економічну політику, критичну інфраструктуру (доступ до базових суспільних послуг і ресурсів), на виявлення загроз та можливостей на місцевому рівні. Для соціально-економічної політики важливою є локальна резильєнтність, вимір якої базується на оцінюванні місцевого добробуту з урахуванням вартості активів на одну особу, рівня бідності та цільових соціальних видатків на місцевому рівні.

Доступність базових публічних послуг визначається такими їх видами, найбільш інформативними щодо територіальної резильєнтності, як-от енерго-, водопостачання, медицина та освіта, і вимірюється суб'єктивно через опитування місцевих жителів та/або експертів з використанням 5—10-рівневих шкал [6]. Варто виокремлювати локальні ресурси в оцінюванні кожного індикатора резильєнтності: доступності комунальних послуг на базі застосування між- та внутрішньотериторіального підключення до відповідної інфраструктури, медичних послуг через характеристики розвитку відповідної інфраструктури (лікарні, лікарняні ліжка тощо), освітніх послуг з урахуванням людських і матеріальних ресурсів (кількість учнів у розрахунку на одного вчителя, доступність шкільного транспорту тощо).

Оцінювання ризиків та можливостей. Деталізація вимірювання ризиків руйнування системи та можливостей її швидкого відновлення визначає індикатори, зокрема масштабу (територіального і суспільного) та об'єкта оцінювання (критична інфраструктура, нестандартні загрози, соціальна поляризація, безпека).

Базою кумулятивної характеристики загроз і можливостей на національному рівні є ВВП в розрахунку на одну особу — з одного боку і безробіття (рівень та тривалість) — з другого; важливими є не так їх статичні рівні, як тенденції, що віддзеркалюють зрушення під впливами шоків. Стійкість окремих об'єктів на національному рівні оцінюють відповідно до загроз, які їх руйнування неминуче / імовірно створить для національної системи (довкілля, економіки, життєдіяльності населення тощо). Оцінювання резильєнтності критичної інфраструктури здійснюється через діджиталізацію послуг, потужність місцевих органів влади і потенційну вразливість до збоїв у критичних ланцюгах.

Важливою у процесі визначення потенційної спроможності протистояти наявним загрозам, що ґрунтується на оцінках індивідуальної мобільності і локальних економічних можливостей, є її диференціація за суспільним масштабом:

- на індивідуальному рівні очевидним індикатором є рівень добробуту (опірність зuboжінню через раптове різке зниження доходів);

- на рівні професійних або територіальних спільнот оцінка базується на їх опірності катастрофам [15], тобто на ідентифікації спільноти із певними ресурсами, з певною вразливістю до шоків — усі вони діють у соціумі, який залежить від багатьох взаємодіючих і взаємопов'язаних систем (економіки, довкілля, політики та управління, освіти, охорони здоров'я, управління ризиками стихійних лих, соціальної та культурної сфер, інфраструктури *etc*);
- на рівні компанії варто брати до уваги кількість працівників та їх заробітки (базою порівняння може бути динаміка або відповідність певному стандарту, наприклад, доходи варто зіставляти із прожитковим мінімумом чи рівнем сусідньої локалізації); важливим індикатором є кількість працюючих приватних підприємств на локальному ринку;
- на рівні місцевої виконавчої влади критично важливою є здатність фінансувати свої зобов'язання з доходів місцевих бюджетів.

Інституційні інструменти повоєнної розбудови резильєнтної економіки України. Резильєнтність як концептуальну основу та організаційний принцип політики застосовано у процесі підготовки, затвердження та реалізації багатьох конкретних проєктів ЄС: Плану дій з підвищення резильєнтності для країн, схильних до кризи (*The Resilience Action Plan for Crisis Prone Countries*), Стратегії ЄС з адаптації до зміни клімату (*The EU Strategy on Adaptation to Climate Change*), Рамкової стратегії стійкого енергетичного союзу із довгостроковою політикою щодо зміни клімату (*A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy*), Глобальної стратегії ЄС (*The EU Global Strategy*) *etc*.

Концепція резильєнтності є методологічною основою визначення інституційних інструментів повоєнної розбудови резильєнтної економіки України. Але принципово важливою є зміна управлінської моделі — перехід від моносуб'єктного ієрархічного жорстко централізованого до полісуб'єктного управління, зокрема шляхом упровадження таких форм суб'єктності, як-от взаємодія міжнародних структур і ТНК з державою; взаємодія різних держав для спільного досягнення цілей розвитку; взаємодія окремих регіонів / громад в особі місцевої влади включно із регіонами / громадами інших країн; взаємодія різних структур громадянського суспільства із органами управління та місцевого самоврядування; публічно-приватне партнерство. Відносини формуються за принципами партнерства, узгодження прав і обов'язків, обов'язковості санкцій за порушення угод, максимального виграшу всіх учасників і створення державою необхідного правового поля [16].

Відповідно типами полісуб'єктного управління є:

- централізовані ієрархічні відносини з елементами вертикальної й горизонтальної координації;
- децентралізовані відносини між суб'єктами за збереження їх автономії (повної або часткової);

Рис. 3. Суб'єкти управління резильєнтною соціоекономічною системою
Джерело: розроблено автором.

- регіональні відносини з елементами координації;
- функціональні відносини з елементами координації;
- багаторівневі відносини суб'єктів управління різних рівнів та різних функцій з багатофункціональною координацією та взаємодією на регіональному та/або функціональному рівнях.

Полісуб'єктне управління істотно підвищує спроможність управляти економікою та суспільством шляхом знаходження ефективних заходів прийняття рішень щодо колективних цілей, пошуку засобів їх досягнення [17]. За класичним уявленням під рішенням розуміють процес, у рамках якого вибирається одна з кількох альтернатив для кожного моменту поведінки [18]. Особливо важливим такий підхід є в контексті розбудови резильєнтної економіки, протистояння глибоким довготривалим і цілеспрямованим шокам воєнного походження. Координація відбувається в умовах фундаментального виклику — неспівпадіння / суперечливості інтересів окремих суб'єктів [19]. Прикладом є суперечливість інтересів територіальних громад з великою кількістю евакуйованих і релокованих підприємств з одного боку, та громад, з яких населення і бізнес виїжджали через небезпеку — з другого. Усі ці громади вкрай зацікавлені у потужному людському й еко-

номічному потенціалі, що є фундаментом їхнього існування й розвитку. Отже, у повоєнній перспективі узгодження їх інтересів стане перешочерговим завданням, розв'язати яке можна в рамках полісуб'єктного підходу.

Контроль за дотриманням правил, норм, процедур, які уможливають прийняття й реалізацію суб'єктами спільних рішень, здійснюється самими акторами, а їх порушення викликає неухильне застосування конкретних взаємоузгоджених санкцій, що спирається на широке інституційне підґрунтя.

Інституції (*Institutions*) виступають «правилами гри» у суспільстві — формально, обмеженнями людських відносин шляхом «зниження невизначеності через встановлення стабільної (але не обов'язково ефективної) структури людської взаємодії» [20]. Діяльність формальних інституцій чітко визначається у правовому полі, а недотримання правил карається, натомість неформальні (т.зв. звичаї) хоча і не мають жорстких описів, часто є не менш (а іноді і більш) вимогливими і дієвими, ніж закон, а за відповідних умов можуть набувати формальних ознак. Характерною рисою інституційного середовища України є саме поширеність і висока ефективність неформальних інституцій, менш організованих, але не менш масових і ефективних. Загалом же ефективність кожної інституції завжди залежить від її «вбудованості» до мережі інших інституцій та суб'єктів [21].

Прикладами полісуб'єктного управління економікою України, спрямованого на підтримку її резильєнтності в умовах війни, є дотації міжнародних структур на покриття бюджетного дефіциту, участь бізнесу і населення у фінансуванні воєнних потреб шляхом адресного спрямування придбаного обладнання, регулювання бізнес-асоціаціями масштабів та порядку надання публічних послуг, організація територіальної оборони, налагодження її взаємодії з органами місцевого самоврядування і ЗСУ у перші тижні повномасштабної війни.

Інструменти резильєнтності визначає конкретна сфера, що підлягає відродженню. Так, демографічними інструментами є: репродуктивний, сімейний, життєзберезувальний, міграційний, що спираються на пронаталістську та сімейну політику, на формування та поширення у суспільстві стандартів здорового способу життя, на розвиток системи підтримки окремих соціальних чи вікових груп, на систему охорони здоров'я, політику доходів тощо. Економічні інструменти — це передусім податкова, кредитна, цінова, митна політика, політика оплати праці, ідеологія розвитку територіальних кластерів, інфраструктурні пріоритети. Але всі без винятку інструменти мають враховувати можливі ризики (воєнні, техногенні, природні тощо) руйнування / знищення, необхідні ресурси опірності та можливості відновлення в тому чи іншому вигляді.

Висновки. Повномасштабна агресія РФ спричинила низку принципово нових за своєю природою і силою шоків: економічних, енергетичних,

природно-ресурсних, соціопсихологічних, демографічних. Ефективне реагування на них є необхідною умовою не тільки воєнних успіхів, а й повного відновлення. Критично важливою складовою цього процесу є здатність передбачати шоки, швидко оговтуватись від потрясень і пристосуватись до нової реальності (постійних бомбардувань, руйнування житла, відсутності електроенергії, екологічних катастроф, мобілізації, недоступності зручних транспортних зв'язків з іншими країнами тощо).

Специфічна сила і характер воєнних шоків визначають нові методи і інструменти їх передбачення, вимірювання та реагування на наслідки, зокрема визначення основних аспектів формування та реалізації резильєнтності (природно-ресурсний, економічний, демографічний, соціопсихологічний) з урахуванням їх взаємозв'язків та різної швидкості трансформацій. Вимірювання фактичного стану системи після початку дії шоку в умовах неминучого обмеження інформації під час війни, як суцільної, так і вибіркової, спирається на моделі та *big data*, а оцінювання та прогнозування — на моніторинг і визначені траєкторії розвитку.

Провідну роль у формуванні й підтримці соціоекономічної резильєнтності під час війни відіграють ресурси домогосподарств та їхня поведінка, діяльність у рамках інституцій, зокрема неформальних, які довели свою виняткову ефективність (територіальна оборона, допомога в налагодженні життєдіяльності, організація евакуації, багатофункціональний волонтерський рух загалом).

Масштабні переміщення населення й економічних об'єктів для забезпечення від воєнних шоків спричиняють потенціальні загрози суперечностей між громадами, які прийняли маси евакуйованих, і громадами, що відроджуватимуть свій потенціал ледь не з нуля. Найбільш ефективним методом їх мінімізації є локальне полісуб'єктне управління з багатофункціональною координацією на територіальному та функціональному рівнях.

Особливості воєнного періоду, зокрема шоків, спричинених війною, зумовлюють необхідність динамічного резильєнтного управління країною, із передбаченням загроз і максимально швидким відновленням траєкторії розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bruneau M., Reinhorn A. Overview of the Resilience Concept. *Proceedings of the 8th US National Conference on Earthquake Engineering*. 2006. P. 18—22. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:39468936> (дата звернення: 01.10.2024).
2. Béné C., Wood R. G., Newsham A., Davies M. Resilience: New Utopia or New Tyranny? Reflection about the Potentials and Limits of the Concept of Resilience in Relation to Vulnerability Reduction Programmes. *IDS Working Papers*. 2012. 1—61. <https://doi.org/10.1111/j.2040-0209.2012.00405.x>

3. Keck M., Sakdapolrak P. What Is Social Resilience? Lessons Learned and Ways Forward. *Erdkunde*. 2013. Iss. 67 (1). P. 5—19. URL: <http://www.jstor.org/stable/23595352> (дата звернення: 01.10.2024).
4. ECR2 Economic Crisis: Resilience of Regions, Final Report. EPSON. European Commission. 2014. URL: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/Scientific_report.pdf (дата звернення: 01.10.2024).
5. Navracsis T., Sucha V., Wahlstroem M. et al. The Challenge of Resilience in a Globalised World. Publications Office of the European Union. 2015. <https://doi.org/10.2788/010872> (print), <https://doi.org/10.2788/771635> (online).
6. Gherghina S., Volintiru C., Stefan G., Agachi A. Understanding Local Resilience: Definitions, Dimension, and Measurement. Research Report, October 2021. ASPEN Institute, Romania. 2022. URL: https://locres.eu/wp-content/uploads/2022/02/Raport-Oct-21_logo.pdf (дата звернення: 02.10.2024).
7. Carlson J. L., Haffenden R. A., Bassett G. W., Buehring W. A., Collins III, M. J., Folga S. M. et al. Resilience: Theory and Application. United States. 2012. <https://doi.org/10.2172/1044521>
8. Masik G. The concept of resilience: Dimensions, properties of resilient systems and spatial scales of resilience. *Geographia Polonica*. 2023. Iss. 95 (4). P. 295—310. <https://doi.org/10.7163/GPol.0237>
9. Manca A. R., Benzur P., Giovannini, E. Building a Scientific Narrative Towards a More Resilient EU Society. Part 1: A Conceptual Framework. Joint Research Centre, European Commission. 2017. P. 3, 8. <https://doi.org/10.2760/635528>
10. Demographic Resilience Programme for Europe & Central Asia. UNFPA Eastern Europe & Central Asia Regional Office. 2020. URL: <https://eeca.unfpa.org/en/publications/demographic-resilience-programme-europe-central-asia> (дата звернення: 01.10.2024).
11. Investing in women's rights to build demographic resilience. *China Daily*. 2024. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202208/24/WS63057ca0a310fd2b29e73e97.html> (дата звернення: 02.10.2024).
12. Squires R., White I. Resilience and housing markets: Who is it really for? *Land Use Policy*. 2019. Iss. 81. P. 167—174. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.10.018>
13. Тимофій Милованов. 2024. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=2917958245040005&id=100004775745586&mibextid=WC7FNe&rdid=F5zGicvR3y1zcL0h (дата звернення: 01.10.2024).
14. National Research Council. Disaster Resilience: A National Imperative. Washington, DC: The National Academies Press, 2012. <https://doi.org/10.17226/13457>
15. Clark-Ginsberg A. et al. Practitioner approaches to measuring community resilience: The analysis of the resilience of communities to disasters toolkit. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 2020. Iss. 50. P. 1—10. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101714>
16. Лібанова Е., Романюк С. Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія і соціальна економіка*. 2023. № 3 (53). С. 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033>
17. Peters B. G. Is governance for everybody? *Policy and Society*. 2014. Iss. 33 (4). P. 301—306. <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2014.10.005>
18. Simon H. A. Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Process in Administrative Organization. Third Edition. The Free Press, Collier Macmillan Publishers, London, UK, 1976.
19. Davoudi S., Evans E., Governa F., Santangelo M. Territorial Governance in the Making. Approaches, Methodologies, Practices. *Boletín de la A.G.E.* 2008. Iss. 46. P. 33—52.
20. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990.

21. Van Assche K., Beunen R., Duineveld M. Formal / Informal Dialectics and the Self-Transformation of Spatial Planning Systems: An Exploration. *Administration & Society*, 2014. Iss. 46 (6). P. 654—683. <https://doi.org/10.1177/0095399712469194>

REFERENCES

1. Bruneau, M., & Reinhorn, A. (2006). Overview of the Resilience Concept. *Proceedings of the 8th US National Conference on Earthquake Engineering*, 18—22. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:39468936>
2. Béné, C., Wood, R. G., Newsham, A., & Davies, M. (2012). Resilience: New Utopia or New Tyranny? Reflection about the Potentials and Limits of the Concept of Resilience in Relation to Vulnerability Reduction Programmes. IDS Working Papers, 1—61. <https://doi.org/10.1111/j.2040-0209.2012.00405.x>
3. Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What Is Social Resilience? Lessons Learned and Ways Forward. *Erdkunde*, 67 (1), 5—19. <http://www.jstor.org/stable/23595352>
4. ECR2 Economic Crisis: Resilience of Regions, Final Report (2014). EPSON. European Commission. https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/Scientific_report.pdf
5. Navracscs, T., Sucha, V., Wahlstroem, M. et. al. (2015). The Challenge of Resilience in a Globalised World. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2788/010872> (print), <https://doi.org/10.2788/771635> (online).
6. Gherghina, S., Volintiru, C., Stefan, G., & Agachi, A. (2022). Understanding Local Resilience: Definitions, Dimension, and Measurement. Research Report, October 2021. ASPEN Institute, Romania. https://locres.eu/wp-content/uploads/2022/02/Raport-Oct-21_logo.pdf
7. Carlson, J. L., Haffenden, R. A., Bassett, G. W., Buehring, W. A., Collins, III, M. J., & Folga, S. M. et al. (2012). Resilience: Theory and Application. United States. <https://doi.org/10.2172/1044521>
8. Masik, G. (2023). The concept of resilience: Dimensions, properties of resilient systems and spatial scales of resilience. *Geographia Polonica*, 95 (4), 295—310. <https://doi.org/10.7163/GPol.0237>
9. Manca, A. R., Benczur, P., & Giovannini, E. (2017). Building a Scientific Narrative Towards a More Resilient EU Society. Part 1: A Conceptual Framework. Joint Research Centre, European Commission. P. 3, 8. <https://doi.org/10.2760/635528>
10. Demographic Resilience Programme for Europe & Central Asia (2020). UNFPA Eastern Europe & Central Asia Regional Office. <https://eeeca.unfpa.org/en/publications/demographic-resilience-programme-europe-central-asia>
11. Investing in women's rights to build demographic resilience (2024). *China Daily*. <https://www.chinadaily.com.cn/a/202208/24/WS63057ca0a310fd2b29e73e97.html>
12. Squires, R., & White, I. (2019). Resilience and housing markets: Who is it really for? *Land Use Policy*, 81, 167—174. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.10.018>
13. Timofiy Mylovanov (2024). https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=2917958245040005&id=100004775745586&mibextid=WC7FNe&rdid=F5zGicvR3y1zcL0h
14. National Research Council (2012). Disaster Resilience: A National Imperative. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/13457>
15. Clark-Ginsberg, A. et al. (2020). Practitioner approaches to measuring community resilience: The analysis of the resilience of communities to disasters toolkit. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50, 1—10. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101714>
16. Libanova, E., & Romaniuk, S. (2023). Conceptualization of multi-subject management in social relations. *Demography and social economy*, 3(53), 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033> [in Ukrainian].

17. Peters, B. G. (2014). Is governance for everybody? *Policy and Society*, 33 (4), 301—306. <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2014.10.005>
18. Simon, H. A. (1976). *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Process in Administrative Organization*, Third Edition, The Free Press, Collier Macmillan Publishers, London, UK.
19. Davoudi, S., Evans, E., Governa, F., & Santangelo, M. (2008). Territorial Governance in the Making. Approaches, Methodologies, Practices. *Boletin de la A.G.E.*, 46, 33—52.
20. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
21. Van Assche, K., Beunen, R., & Duineveld, M. (2014). Formal/Informal Dialectics and the Self-Transformation of Spatial Planning Systems: An Exploration. *Administration & Society*, 46 (6), 654—683. <https://doi.org/10.1177/0095399712469194>

Стаття надійшла до редакції 14.10.2024

Ella Libanova, Academician of NAS of Ukraine, Dr. Sc. (Economics), Prof., Director
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020

RESILIENCE OF THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF UKRAINE TO THE SHOCKS CAUSED BY THE WAR: SPECIFICS OF FORMATION AND RESPONSE

The full-scale aggression of the Russian Federation has caused a number of fundamentally new shocks for Ukraine, which it had neither economic nor time resources to adapt to. The ability to anticipate possible attacks, quickly recover from shocks and adapt to the new reality (constant bombardment, destruction of housing, lack of electricity, mobilisation, lack of convenient transport links with other countries, etc.) has become critical.

The strength and nature of war shocks determine new methods and tools for their prediction and measurement, which is extremely difficult in the context of the inevitable limitation of information, both comprehensive and selective, during war. In such circumstances, measuring the actual state of the system after the shock has started relies on models and big data, while assessment and forecasting, primarily *ex ante*, relies on monitoring, including defined development trajectories.

Determining possible responses to the effects of shocks requires clarifying the main aspects of the formation and implementation of resilience (natural resource, economic, demographic, socio-psychological), taking into account their interrelationships and different rates of change, powers and capabilities of individual governance actors (supranational, national, local, and personal), including the specific role of household resources and their consumption behaviour.

Of particular importance is the scale of the system and the appropriate response tools, the focus on mono- or multi-subject governance, coordination mechanisms, and the formality/informality of institutions. In particular, in Ukraine, informal institutions, mainly at the local level (territorial defence, volunteer movement, etc.), have proved to be very important.

Keywords: resilience; war-related shocks; aspects of resilience; measuring and forecasting risks and opportunities; actors and instruments; role of households in socio-economic resilience during war.

Cite: Kyzym, Mykola, Khaustova, Viktoriia & Yaholnytskyi, Oleksandr (2024). Otsinka ta napriamy pidvyshchennia rezyl'ientnosti ukrainskoho suspilstva [Assessment and Ways to Improve the Resilience of Ukrainian Society]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 24—44.

УДК 311.141:[338.2:330.3]
JEL Classification: C43, E61, F29, O11

МИКОЛА КИЗИМ, член-кор. НАН України, д-р екон. наук, проф., зав. відділу
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: m.kyzym@gmail.com
ORCID 0000-0001-8948-2656
Scopus ID: 57216130870
Researcher ID: Y-5422-2019

ВІКТОРІЯ ХАУСТОВА, д-р екон. наук, проф., директор
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України
61166, Україна, Харків, пров. Інженерний, 1а
E-mail: v.khaust@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5895-9287
Scopus ID: 57216123094
Researcher ID: Q-9045-2016

ОЛЕКСАНДР ЯГОЛЬНИЦЬКИЙ, канд. екон. наук, доцент, докторант
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України
61166, Україна, Харків, пров. Інженерний, 1а
E-mail: a.yagolnitskiy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4533-3306

ОЦІНКА ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто проблеми оцінки та забезпечення потенціалу резильєнтності суспільства в Україні та країнах світу. Необхідність забезпечення потенціалу резильєнтності країн світу до криз і шоків різного походження, що призводять до стагнації економіки або її занепаду, обґрунтовує актуальність цього напрямку наукових досліджень. Метою статті є оцінка і визначення напрямів забезпечення потенціалу рези-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

льєнтності суспільства та його сфер у країнах світу та Україні. Новизна отриманих результатів полягає в розробці науково-методичного підходу до оцінки потенціалу резильєнтності суспільства та його сфер і обґрунтуванні факторів їх підвищення. В дослідженні використано методи: загальнонаукові (порівняння та узагальнення, аналізу та синтезу) та спеціальні (інтегральне оцінювання, кластерний аналіз, кореляційний аналіз, когнітивне моделювання). В статті уточнено сутність поняття «резильєнтність суспільства» та запропоновано науково-методичний підхід до оцінки потенціалу резильєнтності суспільства та його сфер (соціальної, політичної, економічної, екологічної), який базується на комплексі показників, представлених у міжнародних індексах та рейтингах, що характеризують відповідні сфери. Визначено, що Україна за інтегральним показником потенціалу резильєнтності займає 43-тє місце серед 48-ми досліджуваних країн світу. Також здійснено кластеризацію цих країн світу за комплексними показниками потенціалу резильєнтності сфер суспільства та побудовано когнітивну модель взаємовпливу показників оцінки потенціалу резильєнтності. Обґрунтовано, що для підвищення потенціалу резильєнтності українського суспільства передусім необхідно забезпечити в країні верховенство права та ефективність державного управління.

Ключові слова: суспільство, сфери суспільства, шоки, кризи, потенціал резильєнтності, оцінка, кластери країн, когнітивне моделювання.

Постановка проблеми і актуальність. Світовій економіці та окремим країнам світу зокрема притаманні нестійкі тенденції економічного зростання. На цей процес впливають кризи та шоки різного характеру, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя населення, та призводять до стагнації економік та їх занепаду. Проблема забезпечення резильєнтності країн світу до криз і шоків останнім часом перебуває у фокусі уваги науковців і практиків та актуальним завданням, вирішення якого є однією з функцій державних органів управління різного рівня ієрархії. Науковий супровід цього процесу передбачає розробку та впровадження усього інструментарію оцінки та моніторингу потенціалу резильєнтності суспільства країни як загалом, так і окремих його сфер.

Метою статті є оцінка і визначення напрямів забезпечення потенціалу резильєнтності суспільства та його сфер у країнах світу та Україні.

Новизна отриманих у дослідженні результатів полягає в розробці науково-методичного підходу до оцінки потенціалу резильєнтності суспільства та його сфер і обґрунтуванні факторів їх підвищення.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Серед загальнонаукових: порівняння та узагальнення — у процесі аналізу підходів до оцінки потенціалу резильєнтності суспільства та його сфер, аналізу та синтезу — у визначенні факторів, що визначають потенціал резильєнтності суспільства та його сфер. Серед спеціальних: інтегральне оцінювання — у побудові системи показників (інтегрального та комплексних) та оцінці потенціалу резильєнтності суспільства та його сфер, кластерний аналіз — у розподілі країн світу за оцінкою потенціалу резильєнтності сфер суспільства, коре-

ляційний аналіз — у визначенні сили зв'язків між індексами потенціалу резильєнтності сфер суспільства в країнах, когнітивне моделювання — у визначенні причинно-наслідкових зв'язків між індексами оцінки потенціалу резильєнтності сфер суспільства в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці забезпечення резильєнтності різних сфер суспільства країн світу присвячено роботи ряду зарубіжних та українських учених: В. Walker (Б. Уокер), J. Walker (Дж. Уокер), М. Cooper (М. Купер), G. Bristow (Дж. Брістоу), А. Nealy (А. Хілі), Н. MacLeman (Х. Маклеман), А. Miller (А. Міллер), L. Marty (Л. Марті), Ch. Perrings (Ч. Перрінгз) [1—5], Е. Лібанової (Е. Libanova), В. Гейця (V. Heyets), О. Решетняк (О. Reshetnyak), В. Близнюк (V. Blyzniuk), О. Полякової (О. Poliakova) та ін. [6—10], а також міжнародних організацій [11—13]. Проте до цього часу в науковій літературі точиться дискусія щодо термінологічних розбіжностей щодо визначення спроможності країн світу протистояти кризам і шокам різного характеру [7, 8, 10]. Крім того, у процесі оцінювання потенціалу резильєнтності різних сфер суспільства країн учені та міжнародні організації пропонують різні підходи, що базуються на великій кількості показників, які переважно не дають відповіді на питання щодо загального рівня та стану резильєнтності суспільства. І, нарешті, потребує подальших досліджень проблематика виявлення та обґрунтування ключових напрямів підвищення потенціалу резильєнтності суспільства як загалом, так і в розрізі окремих його сфер.

Результати дослідження. Поняття «суспільство» за своїм змістом є багатозначним. Деякі науковці під цим поняттям розуміють певну сукупність людей, інші — складну систему, що включає сукупність підсистем. Так, М. Вебер розуміє суспільство як взаємодію людей, що є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей дій [14]. Т. Парсонс і Р. Мертон визнають суспільство цілісним організмом, який складається з різних частин політичної, економічної, соціальної тощо [15, 16].

У нашому дослідженні з позиції системного підходу і поглядів низки вчених (Т. Парсонса, Р. Мертона, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма та ін.) [14—17] пропонуємо розглядати суспільство як сукупність таких сфер життя людей: політичної, соціальної, економічної та екологічної (рис. 1).

Сфери життя людей знаходяться у взаємозв'язку та взаємовідношенні і утворюють єдине ціле, здатне взаємодіяти з навколишнім середовищем. У табл. 1 наведена порівняльна характеристика цих сфер.

Треба зазначити, що суспільство — це відкрита і самоорганізуюча система, яка діє в умовах невизначеності і непередбачуваних криз і шоків, впливу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Для опису спроможності суспільств країн світу протистояти кризовим явищам і шоківим впливам у міжнародній практиці та науковій літературі використовують низку понять: стійкість, резильєнтність, життєздатність,

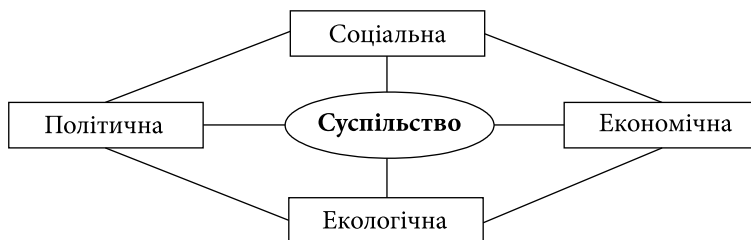

Рис. 1. Сфери життя людей
Джерело: сформовано авторами.

життєстійкість, стресостійкість, безпека, національна стійкість та ін. Деякі науковці і практики ототожнюють їх, а деякі розрізняють. Останнім часом у ЄС і багатьох інших країнах світу все частіше послуговуються поняттям «резильєнтність».

До отримання поширення в соціологічних науках це поняття використовували в техніці, психології та екології. В психології «резильєнтність» пов'язано зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов, а в механіці — зі здатністю матеріалу витримувати значні навантаження без розривів та пошкоджень.

Зарубіжні вчені досі не мають єдиної точки зору на сутність поняття резильєнтності суспільства та його сфер [11]. Дж. Уокер та М. Купер понят-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика сфер життя людей

Характеристика	Сфери суспільного життя			
	політична	соціальна	економічна	екологічна
втілювані потреби людини	безпека, мир, стабільність, законність та ін.	здоров'я, соціальний захист, спілкування та ін.	матеріальні потреби: їжа, одяг, житло та ін.	комфортне проживання, здоров'я
основні елементи сфери	держава, влада, право, політика	класи, сім'я, вікові групи, етноси	виробництво, розподіл, обмін, споживання	повітря, земля, ліси, вода
інститути як організації	державні установи, парламент та ін.	установи охорони здоров'я, соціального захисту та ін.	банки, компанії, біржі та ін.	екологічні організації, заклади науки та ін.
інститути як явище	демографія, громадянське суспільство та ін.	нерівність, міграція та ін.	власність, бізнес та ін.	природа, екологічні норми
суспільні науки	політологія, правознавство	соціологія, демографія, етнологія	економіка	екологія, захист навколишнього середовища

Джерело: сформовано авторами.

тя «резильєнтність» розглядають як здатність будь-якої системи, що перебуває у кризовому стані, до постшокового відновлення та адаптації до середовища, що змінилося [2]. Ч. Перрінгз розуміє резильєнтність як збереження можливості системи до подальшого розвитку [3].

В Україні поняття «резильєнтність» з'явилося у науковій літературі та практиці державного управління спочатку як поняття «національна стійкість» [19, 20]. О. Резнікова в 2018 р. у роботі [20] визначила національну стійкість як здатність національних систем протистояти загрозам, адаптуватись до дії та швидких змін безпекового середовища у звичайному режимі, безперебійно функціонувати під час криз, а також відновлюватись після руйнівних наслідків явищ і дій будь-якої природи (на попередньому або новому рівні) за умови збереження безперервності процесу управління.

У 2021 р. в Україні вийшов Указ Президента України «Про запровадження національної системи стійкості»¹, де поняття «національна стійкість» визначалось як здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження та характеру, адаптуватись до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватись до базисної рівноваги після кризових ситуацій.

У 2022 р. представлено Національну доповідь НАН України «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» [21], де національну стійкість країни визначено як стратегію її існування, здатну забезпечувати збалансованість розвитку та успішно відповідати на зовнішні та внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам, більш того, зусиллями політичної та інтелектуальної еліти вчасно передбачувати й ефективно реагувати на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, які забезпечує держава в балансі з громадянським суспільством.

Ученими Інституту економіки та прогнозування НАН України В. Гейцем, Т. Бурхай та В. Близнюк запропоновано визначення трьох взаємопов'язаних понять: «соцієтальна резильєнтність», «економічна резильєнтність» і «соціальна резильєнтність» [7]. Автори розглядають соцієтальну резильєнтність як суспільний системно-синергетичний феномен, що характеризує стресостійкість суспільства загалом. Економічна резильєнтність визначено як здатність національної економіки справлятися, відновлюватися та реконструюватися після потрясінь з тим, щоб надалі підвищувати добробут і зменшувати вразливість населення та бізнесу, і розглянуто як поєднання макро- та мікроекономічної стійкості. Соціальну резильєнтність вчені запропонували оцінювати за трьома характеристиками: 1) спромож-

¹ Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 р. «Про запровадження національної системи стійкості». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181> (дата звернення: 14.09.2024).

ність долати стресові впливи; 2) адаптивні здібності; 3) здібності до трансформації [7].

Ґрунтуючись на роботах науковців та дослідженнях низки інституцій, використовуючи контент-аналіз та логіку даного дослідження, під резильєнтністю суспільства пропонуємо розуміти спроможність суспільства в різних його сферах і на різних рівнях державного управління запобігати уразливості й забезпечувати функціональність, передбачуваність, опірність, відновлюваність і зростання під час дії криз і шоків різного характеру.

Міжнародні організації, наукові установи й учені пропонують різні підходи до оцінки резильєнтності суспільства та окремих її сфер. Наприклад, Об'єднаний дослідницький центр при Єврокомісії розробив панель резильєнтності, яка складається з чотирьох взаємопов'язаних вимірів: 1) соціально-економічний; 2) зелений (екологічний); 3) цифровий та 4) геополітичний. Кожен з викликів поділяється на декілька сфер [14]. Для оцінки резильєнтності країн ЄС використовують 124 кількісних показники, що визначають їх «спроможність» та «вразливість» [12].

Інститутом економіки та прогнозування НАН України запропонована вітчизняна моніторингова система для оцінки соціальної резильєнтності національної економіки у повоєнний період, яка складається з 25 показників, розподілених по 3 складових: 1) зайнятість і трудовий потенціал; 2) платоспроможний споживчий попит; 3) соціальний захист і забезпечення. Крім того, авторами запропоновано ще 11 додаткових показників різної спрямованості [7].

Institute for Future-fit Economies для Єврокомісії розробив Індекс економічної стійкості (*ERI*), який складається з 27 індикаторів, розділених на шість життєво важливих викликів стійкості: економічна незалежність, освіта та навички, фінансова стійкість, управління, виробничий потенціал, соціальний прогрес та згуртованість. Для характеристики важливих викликів стійкості використовують 96 показників, які поділено на три здатності: поглинання, відновлення та адаптацію [13].

Для визначення напрямів і заходів із забезпечення потенціалу резильєнтності як суспільства загалом, так і його сфер, Україні та країнам світу необхідно постійно здійснювати її оцінку та моніторинг змін.

Наведені вище приклади оцінки резильєнтності різних сфер суспільства країни характеризують його потенціал, тобто сукупність усіх наявних можливостей та засобів у будь-якій області, що можуть бути використані під час дії криз і шоків різного характеру.

Виходячи з наведеного на рис. 1 складових життя людей, оцінку потенціалу резильєнтності суспільства в країнах світу пропонується здійснювати по таких сферах: політична, економічна, соціальна та екологічна.

Інтегральний показник потенціалу резильєнтності суспільства (I_c) слід розраховувати як середньоарифметичне від значень комплексних показ-

ників потенціалу резильєнтності політичної, економічної, соціальної та екологічної сфер за формулою:

$$I_c = \frac{I_{\text{п}} + I_{\text{ек}} + I_{\text{соц}} + I_{\text{екол}}}{4}, \quad (1)$$

де $I_{\text{п}}$ — комплексний показник потенціалу резильєнтності політичної сфери; $I_{\text{ек}}$ — комплексний показник потенціалу резильєнтності економічної сфери; $I_{\text{соц}}$ — комплексний показник потенціалу резильєнтності соціальної сфери; $I_{\text{екол}}$ — комплексний показник потенціалу резильєнтності екологічної сфери.

Розрахунок комплексних показників індикаторів потенціалу резильєнтності сфер суспільства (I_i) здійснюється за формулою:

$$I_i = \frac{\sum_{j=1}^n x_{ij}}{k}, \quad (2)$$

де k — кількість показників, що оцінюють потенціал резильєнтності i -ї сфери суспільства; x_{ij} — j -й показник оцінки потенціалу резильєнтності i -ї сфери суспільства.

Міжнародні індекси та рейтинги є важливим інструментом для стейкхолдерів, включаючи уряди, бізнес, науковців та громадськість, що допомагають орієнтуватись у глобальному контексті [22]. Це зумовлює можливість оцінки розвитку оцінки суспільства країн світу за допомогою використання міжнародних індексів та рейтингів за певними напрямками. Індикаторами оцінки потенціалу резильєнтності політичної сфери суспільства в країнах світу можуть виступати такі міжнародні індекси та рейтинги:

- верховенство права (*rule of law*) [23];
- право голосу та підзвітність (*voice and accountability*) [24];
- ефективність уряду (*government effectiveness*) [25];
- політична стабільність та відсутність насильства (*political stability and absence of violence*) [26];
- якість регулювання (*regulatory quality*) [27];
- контроль корупції (*control of corruption*) [28];
- глобальний індекс ефективності державної служби (*the international civil service effectiveness, INCISE*) [29];
- індекс недієздатності держав чи індекс крихких держав (*fragile states index, FSI*) [30];
- індекс легкості ведення бізнесу (*ease of doing business index*) [31];
- індекс демократії (*democracy index*) [32];
- індекс терористичних загроз (*the global terrorism index, GTI*) [33].

На основі аналізу структури складових цих індексів, що відображають потенціал резильєнтності політичної сфери суспільства в різних країнах світу, зроблено висновок, що індекс верховенства права, індекс ефектив-

ності державного управління та індекс легкості ведення бізнесу в своїй структурі мають такі складові, що найбільш комплексно та без дублювання показників дають можливість оцінити потенціал резильєнтності політичної сфери суспільства відповідної країни.

Індикаторами оцінки потенціалу резильєнтності соціальної сфери суспільства в країнах світу можуть виступати такі міжнародні індекси та рейтинги:

- індекс якості життя населення (*quality-of-life index*) [34];
- індекс щастя (*happy planet index*) [35];
- індекс ефективності системи охорони здоров'я (*bloomberg health-care efficiency index*) [36];
- глобальний індекс безпеки здоров'я (*global health security index, GHSI*) [37];
- індекс ефективності національної системи освіти (*global index of cognitive skills and educational attainment*) [38].

На основі аналізу структури складових наведених вище індексів, що відображають потенціал резильєнтності соціальної сфери суспільства в країнах світу, зроблено висновок, що індекс якості життя населення, індекс ефективності системи охорони здоров'я та індекс ефективності національної системи освіти в своїй структурі мають такі складові, що найбільш комплексно та без дублювання показників уможливають оцінювання потенціалу резильєнтності соціальної сфери суспільства відповідної країни.

Індикаторами оцінки потенціалу резильєнтності економічної сфери суспільства в країнах світу можуть виступати такі міжнародні індекси та рейтинги:

- глобальний індекс конкурентоспроможності країни (*the global competitiveness index*) [39];
- глобальний індекс інновацій (*global innovation index*) [40];
- складність виробництва, що оцінюється індексом складності продукту (*PCI*) [41];
- індекс економічної складності (*ECI*) [42];
- конкурентоспроможність промисловості (*competitive industrial performance index, CIP*) [43];
- рейтинг цифрової конкурентоспроможності (*digital competitiveness ranking*) [44];
- глобальний індекс креативності (*global creativity index*) [45];
- індексу розвитку ІКТ (*ICT development index, IDI*) [46].

На основі аналізу структури складових цих індексів, що відображають потенціал резильєнтності економічної сфери суспільства в країнах світу, визначено, що глобальний індекс конкурентоспроможності, глобальний індекс інновацій та конкурентоспроможність промисловості (*CIP*) у своїй структурі мають такі складові, що найбільш комплексно та без дублювання показників дають можливість оцінити потенціал резильєнтності економічної сфери суспільства відповідної країни.

Рис. 2. Склад інтегрального показника потенціалу резильєнтності суспільства країн світу
 Джерело: сформовано авторами.

Індикаторами оцінки потенціалу резильєнтності екологічної сфери суспільства в країнах світу можуть виступати міжнародні індекси:

- індекс екологічної стійкості (*environmental sustainability index, ESI*) [47].
- індекс екологічної ефективності (*environmental performance index, EPI*) [48].

На основі аналізу структури цих індексів, що відображають потенціал резильєнтності екологічної сфери суспільства в країнах світу, зроблено висновок, що індекс екологічної ефективності в своїй структурі має складові, які дають змогу найбільш комплексно оцінити потенціал резильєнтності екологічної сфери суспільства відповідної країни.

Отже, відібрані міжнародні індекси, що характеризують різні аспекти потенціалу резильєнтності сфер суспільства країн світу, можуть бути використані у розрахунку їх комплексного показника.

Склад інтегрального показника потенціалу резильєнтності суспільства країн світу наведено на рис. 2.

Для коригування відмінностей в одиницях вимірювання індексів, що входять у комплексні показники потенціалу резильєнтності суспільства країн світу, всі дані було нормалізовано в діапазоні [0, 1], де більш високими є показники, що представляють кращі результати. Процес нормування та

масштабування даних здійснювався з урахуванням мінімального та максимального значення кожної змінної в комплексних показниках за формулою:

$$I_i = \frac{x_{\phi} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}}, \quad (3)$$

де x_{ϕ} — фактичне значення індексу, що включено в розрахунок; x_{\min} — мінімальне значення індексу, що спостерігається за досліджуваними країнами; x_{\max} — максимальне значення індексу, що спостерігається за досліджуваними країнами.

Комплексний показник потенціалу резильєнтності сфер суспільства країн світу розраховано як середньоарифметичне від отриманих значень нормалізованих індексів, які їх характеризують.

На рис. 3 наведено рейтинг країн світу, сформований за результатами розрахунків інтегрального показника потенціалу резильєнтності суспільства.

З рис. 3 видно, що найбільший потенціал резильєнтності суспільства мають розвинені країни світу (Данія, Швеція, Фінляндія, Велика Британія, Німеччина та ін.), а також країни, що розвиваються та динамічно зростають (Сінгапур, Південна Корея). Україна за цим показником зайняла 43-тє місце серед 48-ми досліджуваних країн світу.

Здійсно кластеризацію досліджуваних країн світу за комплексними показниками потенціалу резильєнтності сфер їх суспільства. Кластерний аналіз проводився з урахуванням значень комплексних показників потенціалу резильєнтності політичної, економічної, соціальної та екологічної сфер з використанням пакета *Statistica 8.0* методом k -середніх. На рис. 4 наведено графік середніх значень показників потенціалу розвитку резильєнтності сфер суспільства, за якими проводилася кластеризація досліджуваних країн світу. Дисперсійний аналіз, проведений для визначення значущості відмінностей між отриманими кластерами країн світу, показав значні розходження між ними. Зроблено висновок про адекватність кластеризації груп країн світу.

Результати кластеризації представлені в табл. 2. Згідно з проведеними розрахунками виділено три кластери країн світу за комплексними показниками оцінки потенціалу резильєнтності сфер суспільства.

До першого кластера увійшли 22 країни світу, які мають найбільші значення комплексних показників потенціалу резильєнтності сфер суспільства, до другого віднесено 13 країн світу з середніми значеннями показників, до третього увійшли 13 країн світу з найнижчими значеннями комплексних показників. Україна потрапила в третій кластер і має низькі значення показників резильєнтності сфер суспільства.

Для визначення напрямів забезпечення потенціалу резильєнтності українського суспільства необхідно визначити причинно-наслідкові зв'язки між показниками його сфер і силу їх взаємовпливу.

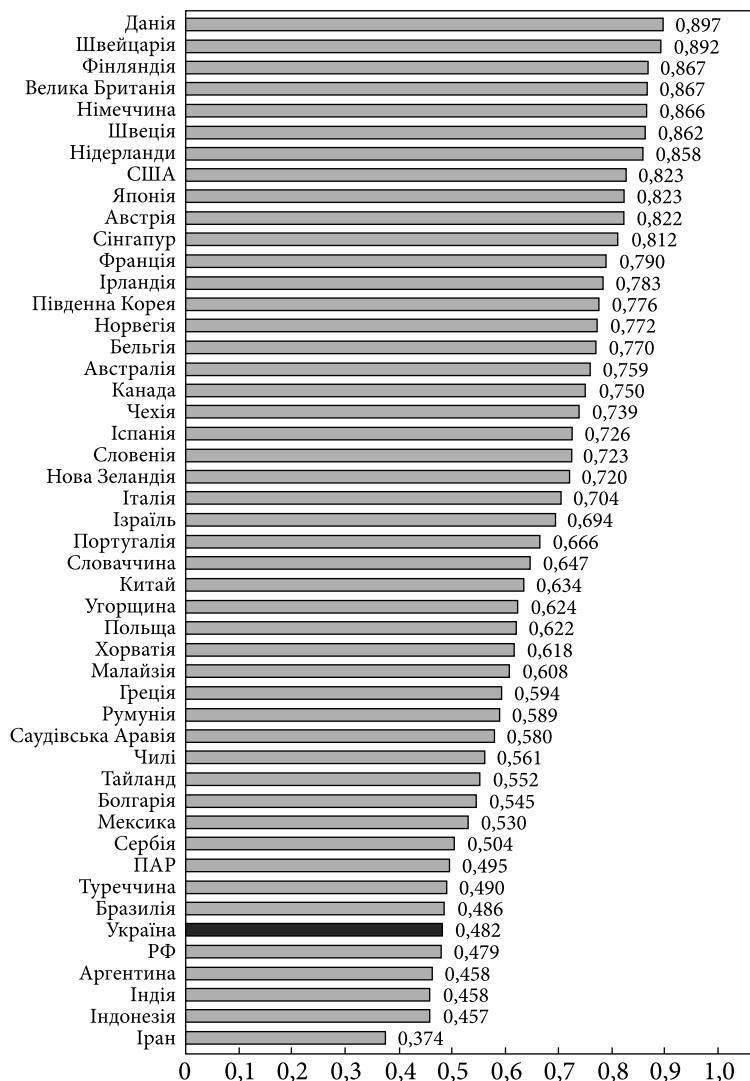

Рис. 3. Рейтинг країн світу за інтегральним показником потенціалу резильєнтності суспільства
Джерело: сформовано авторами.

Вирішення даного завдання запропоновано здійснювати на основі когнітивного моделювання, що становить собою аналітичний метод, який за допомогою структурованого графічного представлення інформації про предмет дослідження дає змогу зрозуміти складні взаємозв'язки між окремими показниками та визначити напрями вирішення проблеми. Побудова когнітивної моделі передбачає складання каталогу факторів взаємовпливу (в нашому випадку це міжнародні індекси, що характеризують різні аспек-

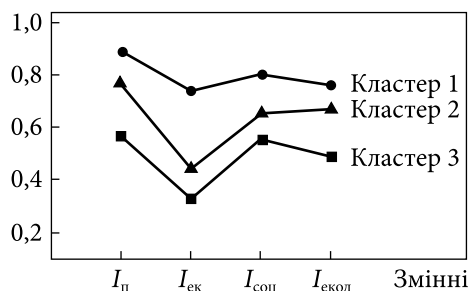

Рис. 4. Графік середніх значень показників потенціалу резильєнтності сфер суспільства по кластерах країн світу

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 2. Кластеризація країн світу за комплексними показниками потенціалу резильєнтності їх сфер суспільства

Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3
Австралія	Греція	Аргентина
Австрія	Ізраїль	Болгарія
Бельгія	Малайзія	Бразилія
Велика Британія	Нова Зеландія	Індія
Данія	Польща	Індонезія
Ірландія	Португалія	Іран
Іспанія	Румунія	Мексика
Італія	Саудівська Аравія	ПАР
Канада	Словаччина	РФ
Китай	Словенія	Сербія
Нідерланди	Угорщина	Таїланд
Німеччина	Хорватія	Туреччина
Норвегія	Чилі	Україна
Південна Корея		
Сінгапур		
США		
Фінляндія		
Франція		
Чехія		
Швейцарія		
Японія		

Джерело: сформовано авторами.

ти потенціалу резильєнтності сфер суспільства). Далі здійснюється визначення кореляційних взаємозв'язків між факторами [49—51]. В табл. 3 наведено кореляційні зв'язки між міжнародними індексами, що характеризують різні аспекти забезпечення потенціалу резильєнтності сфер суспільства в Україні та країнах світу.

Таблиця 3. Кореляційні зв'язки між індексами, що характеризують різні аспекти потенціалу результативності суспільства в країнах світу

Показник	Індекс верховенства права	Ефективність державного управління	Індекс легкості ведення бізнесу	Глобальний індекс конкурентоспроможності	Глобальний індекс інновацій	Конкурентоспроможність промисловості	Індекс якості життя населення	Індекс ефективності системи охорони здоров'я	Індекс ефективності національної системи освіти	Індекс екологічної ефективності
Індекс верховенства права	1	0,888931	0,61501	0,795797	0,7699	0,432979	0,872348	0,52709	0,841292	0,785784
Ефективність державного управління		1	0,74485	0,847787	0,83642	0,548639	0,808308	0,59322	0,80734	0,582688
Індекс легкості ведення бізнесу			1	0,796033	0,73926	0,490056	0,597321	0,50869	0,659992	0,415028
Глобальний індекс конкурентоспроможності				1	0,88798	0,636454	0,703394	0,63943	0,84987	0,533978
Глобальний індекс інновацій					1	0,71113	0,74629	0,60007	0,86336	0,58698
Конкурентоспроможність промисловості						1	0,404265	0,44543	0,521526	0,209095
Якість життя населення							1	0,54546	0,784479	0,763123
Індекс ефективності системи охорони здоров'я								1	0,518664	0,285903
Індекс ефективності національної системи освіти									1	0,652118
Індекс екологічної ефективності										1

Джерело: сформовано авторами.

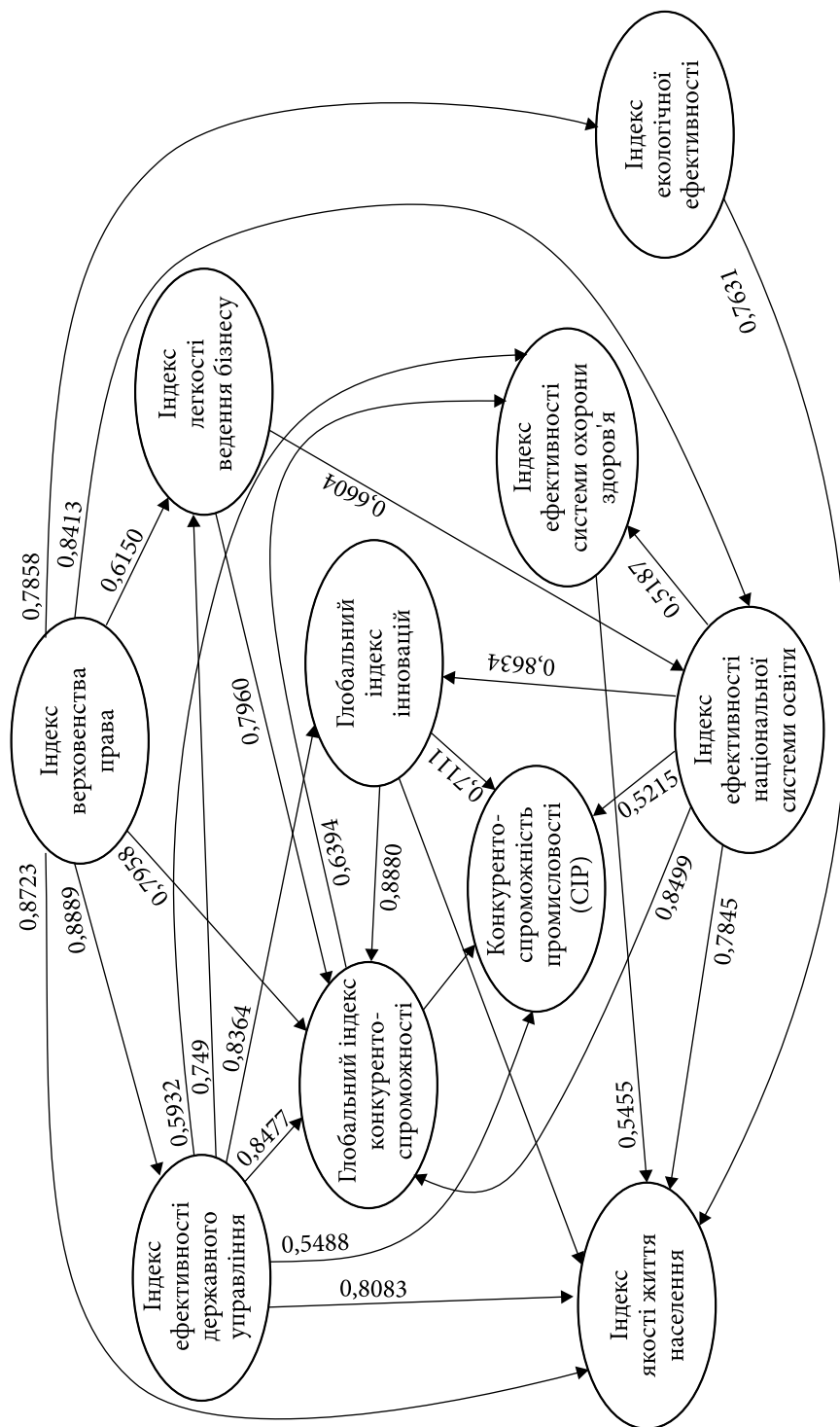

Рис. 5. Когнітивна модель взаємозв'язку показників потенціалу резильєнтності суспільства
Джерело: сформовано авторами.

Використовуючи каталог факторів забезпечення потенціалу резильєнтності сфер суспільства країн світу (міжнародні рейтинги, рис. 3) та кореляційні зв'язки між ними (табл. 3), було побудовано когнітивну модель їх причинно-наслідкових зв'язків (рис. 5). Когнітивна модель засвідчила, що найбільший вплив на показники забезпечення потенціалу резильєнтності суспільства в країнах світу забезпечують два фактори (показники): індекс верховенства права та індекс ефективності державного управління. Отриманий висновок щодо найбільшого впливу цих факторів на резильєнтність суспільства збігається з результатами досліджень низки вчених [52, 53]. Про важливість ефективної організації і функціонування державного управління в країнах світу свідчить і визнання цих напрямів лауреатами нобелівської премії з економіки — Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон, чий дослідження стосувалися цієї проблематики [54, 55].

В Україні проблема забезпечення ефективності державного управління також є надважливою, про це свідчать як оцінка її міжнародною спільнотою (46-те місце серед проаналізованих у дослідженні 48-ми країн світу), так і результати ряду досліджень українських наукових установ, окремих учених і експертів.

Висновки. Світова економіка загалом і окремі країни світу зокрема мають нестійкі темпи економічного зростання, зумовлені впливом криз і шоків різного характеру на всі сфери суспільства. Потенціал резильєнтності суспільства в країнах світу формується під дією різних факторів, що його або підвищують, або, навпаки, зменшують. Кризи та шоки, що впливають на темпи економічного зростання країн світу, мають як глобальний (міжнародний), так і локальний (національний) характер. Моделювання взаємовпливу показників оцінки потенціалу резильєнтності сфер суспільства в країнах світу та Україні з використанням когнітивного моделювання дало змогу визначити, що головними факторами забезпечення резильєнтності є верховенство права та ефективність державного управління. Україна за цими показниками займає відповідно 39-те та 46-ме місця серед 48-ми досліджених країн світу, що свідчить, що саме ним доцільно приділити увагу та забезпечити їх підвищення в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Walker B. Resilience: what it is and is not. *Ecology and Society*. 2020. Vol. 25 (2). <https://doi.org/10.5751/ES-11647-250211>
2. Walker J., Cooper M. Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation. *Security Dialogue*. 2011. Vol. 42. No. 2. Special Issue on The Global Governance of Security and Finance. P. 143—160.
3. Perrings Ch. Resilience and sustainable development. *Environment and Development Economics*. 2006. Vol. 11. No. 4. Special Issue on Resilience. P. 417—427.
4. Bristow G., Healy A. Regional Resilience: An Agency Perspective. *Regional Studies*. 2014. Vol. 48. P. 923—935.

5. MacLeman H., Miller A. M., Marty L. Resilience Systems Analysis: Learning and recommendations report. OECD, Sida. Paris: OECD Publishing, 2017. 90 p. URL: https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/SwedenLearning_Recommendations_report.pdf (дата звернення: 19.08.2024).
6. Лібанова Е. М. Щодо повоєнного відродження України. *Вісник НАН України*. 2023. № 2. С. 55—61. <https://doi.org/10.15407/visn2023.02.055>
7. Гець В. М., Бурлай Т. В., Близнюк В. В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 5—43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03>
8. Хаустова В., Решетняк О. Резильєнтність економіки: сутність і виклики для України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 7. С. 30—41. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41>
9. Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Зінченко В. А. Інститути та інституційна резильєнтність: сутність і роль у повоєнній розбудові економіки України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 11. С. 77—92. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-11-77-92>
10. Полякова О. Ю., Шликова В. О. Інноваційні чинники забезпечення резильєнтності економіки в умовах сучасних викликів. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (24 листоп. 2023 р.). Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2023. С. 635—639.
11. European Commission. Resilience Dashboards. Update Spring 2023. URL: https://jeodpp.jrc.ec.europa.eu/ftp/jrc-opendata/RESILIENCE-DASHBOARDS/Spring2023Update/Dashboard_SpringUpdate_2023.pdf (дата звернення: 21.10.2024).
12. European Commission. EU Science HUB: Resilience. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/scientific-activities-z/resilience_en (дата звернення: 07.08.2024).
13. Hafele J., Bertram L., Demitry N., Le Lannou L.-A., Korinek L., Barth J. The Economic Resilience Index: assessing the ability of EU economies to thrive in times of change. ZOE Institute for Future-fit Economies. Cologne, 2023. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Constraints%20on%20Government%20Powers/> (дата звернення: 22.09.2024).
14. Weber M. *Collected Methodological Writings*. Ed. by Hans Henrik Bruun, Sam Whimster. 1st Ed. Routledge, 2012. 600 p.
15. Parsons T. *The Concept of Society: The components and their interrelations*. In: T. Parsons. *Societies: Evolutionary and comparative perspectives*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966. P. 5—29.
16. Merton R. K. *Social Theory and Social Structure*. Free Press, 1968. 698 p.
17. Спенсер Г. Соціальна статика. Київ: Гома-принт, 2013. 496 с.
18. Durkheim É. *The Rules of Sociological Method*. New York: Free Press, 1985.
19. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ: НІСД, 2022. 532 с.
20. Резнікова О. О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2018. № 19. С. 170—175.
21. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України, 2022. 552 с.
22. Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Хаустов М. М., Зінченко В. А. Аналіз розвитку ІКТ-сфери в Україні за міжнародними індексами та рейтингами. *Бізнес Інформ*. 2022. № 5. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-40-56>
23. Rule of Law. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Constraint%20on%20Government%20Powers/>

24. Voice and Accountability. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_voice_accountability/ (дата звернення: 15.09.2024).
25. Government Effectiveness. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_government_effectiveness/ (дата звернення: 15.09.2024).
26. Political Stability and Absence of Violence. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/ (дата звернення: 15.09.2024).
27. Regulatory Quality. URL: <https://www.mcc.gov/who-we-select/indicator/regulatory-quality-indicator/> (дата звернення: 15.09.2024).
28. Control of Corruption. URL: <https://www.mcc.gov/who-we-select/indicator/control-of-corruption-indicator/> (дата звернення: 15.09.2024).
29. The International Civil Service Effectiveness. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/publication/report/international-civil-service-effectiveness-incise-index> (дата звернення: 15.09.2024).
30. Fragile States Index. URL: <https://fragilestatesindex.org> (дата звернення: 20.09.2024).
31. Ease of Doing Business Index. URL: <https://www.worlddeconomics.com/Indicator-Data/ESG/Governance/Ease-of-Doing-Business/> (дата звернення: 20.09.2024).
32. Democracy Index. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/> (дата звернення: 20.09.2024).
33. The Global Terrorism Index. URL: <https://www.economicsandpeace.org/global-terrorism-index/> (дата звернення: 20.09.2024).
34. Quality-of-life index. URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp (дата звернення: 21.09.2024).
35. Happy Planet Index. URL: <https://happyplanetindex.org/wp-content/themes/hpi/public/downloads/happy-planet-index-briefing-paper.pdf> (дата звернення: 21.09.2024).
36. Health Care Index by Country 2022. URL: https://www.numbeo.com/health-care/rankings_by_country.jsp?title=2022 (дата звернення: 21.09.2024).
37. Global Health Security Index, GHSI. URL: <https://ghsindex.org> (дата звернення: 21.09.2024).
38. Global Index of Cognitive Skills and Educational Attainment. URL: https://www.schoolinfosystem.org/2012/11/29/index_of_cognit/ (дата звернення: 24.09.2024).
39. The Global Competitiveness Index. URL: <https://imd.cld.bz/IMD-World-Competitiveness-Ranking-2023/38/> (дата звернення: 24.09.2024).
40. The Global Innovation Index. URL: <https://tind.wipo.int/record/48220?v=pdf> (дата звернення: 24.09.2024).
41. Country & Product Complexity Rankings. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu/ranking> (дата звернення: 24.09.2024).
42. The Concept of Economic Complexity. URL: <https://medium.com/@pedromilani14/the-concept-of-economic-complexity-a-primer-a236c1a8c8d9> (дата звернення: 24.09.2024).
43. Competitive Industrial Performance Index. URL: <https://stat.unido.org/database/CIP%20-%20Competitive%20Industrial%20Performance%20Index> (дата звернення: 24.09.2024).
44. Digital Competitiveness Ranking. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/> (дата звернення: 26.09.2024).
45. Global Creativity Index. URL: <http://arlt-lectures.de/GCI2011.pdf> (дата звернення: 26.09.2024).
46. ICT Development Index IDI. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/IDI/default.aspx> (дата звернення: 26.09.2024).
47. Environmental Sustainability Index (ESI). URL: <http://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi/> (дата звернення: 26.09.2024).

48. The Environmental Performance Index (EPI). URL: <http://epi.yale.edu/downloads> (дата звернення: 26.09.2024).
49. Kosko B. Fuzzy cognitive maps. *International Journal of Man-Machine Studies*. 1986. Vol. 1. P. 65—75.
50. Kyzym M., Khaustova V., Reshetnyak O., Danko N. Research on Problems of Development of Science under Conditions of Adapting to the Digitalization of the Economy. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. Vol. 8. Iss. 3C. P. 7—13. <https://doi.org/10.35940/ijrte.C1002.1183C19>
51. Kyzym M., Khaustova V., Reshetnyak O., Danko N. Significance of Developmental Science under Assimilation of the Digitalization of the Ukrainian Economy. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29 (6s). P. 1037—1042. URL: <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9167>
52. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
53. Hodgson G. M. Economics and Institutions: A Manifesto for a Modern Institutional Economics. Polity, 1991. 264 p.
54. Аджемоглу А., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності. Київ: Наш формат, 2016. 440 с.
55. Аджемоглу А., Робінсон Дж. Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи. Київ: Наш формат, 2020. 520 с.

REFERENCES

1. Walker, B. (2020). Resilience: what it is and is not. *Ecology and Society*, 25 (2). <https://doi.org/10.5751/ES-11647-250211>
2. Walker, J., & Cooper, M. (2011). Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation. *Security Dialogue*, 42 (2), 143—160.
3. Perrings, Ch. (2006). Resilience and sustainable development. *Environment and Development Economics*, 11 (4), 417—427.
4. Bristow, G., & Healy, A. (2014). Regional Resilience: An Agency Perspective. *Regional Studies*, 48, 923—935.
5. MacLeman, H., Miller, A. M., & Marty, L. (2017). Resilience Systems Analysis: Learning and recommendations report. OECD, Sida. Paris, OECD Publishing. 90 p. https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/SwedenLearning_Recommendations_report.pdf
6. Libanova, E. M. (2023). On the post-war revival of Ukraine. *Visn. Nac. Acad. Ukr.*, 2, 55—61. <https://doi.org/10.15407/visn2023.02.055> [in Ukrainian].
7. Geets, V. M., Burlay, T. V., & Bliznyuk, V. V. (2023). Social Resilience of the National Economy in the Light of the Experience of the European Union and Ukraine. *Economic theory*, 3, 5—43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03> [in Ukrainian].
8. Khaustova, V., & Reshetnyak, O. (2023). Resilience of the economy: essence and challenges for Ukraine. *Business Inform*, 7, 30—41. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41> [in Ukrainian].
9. Khaustova, V., Reshetnyak, O., & Zinchenko, V. (2023). Institutions and Institutional Resilience: Essence and Role in the Post-War Development of the Ukrainian Economy. *Business Inform*, 11, 77—92. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-11-77-92> [in Ukrainian].
10. Polyakova, O. Y., & Shlykova, V. O. (2023). Innovative factors of ensuring the resilience of the economy in the face of modern challenges. In: Competitiveness and Innovation:

- Problems of Science and Practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, 24 November 2023. Publisher Liburkina, Kharkiv, Ukraine, 635—639 [in Ukrainian].
11. European Commission (2023). Resilience Dashboards. Update Spring 2023. https://jeodpp.jrc.ec.europa.eu/ftp/jrc-opendata/RESILIENCE-DASHBOARDS/Spring2023Update/Dashboard_SpringUpdate_2023.pdf
 12. European Commission. EU Science HUB: Resilience. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/scientific-activities-z/resilience_en
 13. Hafele, J., Bertram, L., Demitry, N., Le Lannou, L.-A., Korinek, L., & Barth, J. (2023). The Economic Resilience Index: assessing the ability of EU economies to thrive in times of change. ZOE Institute for Future-fit Economies, Cologne. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Constraints%20on%20Government%20Powers/>
 14. Weber, M. (2012). Collected Methodological Writings. Ed. by Hans Henrik Bruun, Sam Whimster, 1st Ed. Routledge. 600 p.
 15. Parsons, T. (1966). The Concept of Society: The components and their interrelations. In: T. Parsons, Societies: Evolutionary and comparative perspectives, Englewood Cliffs (NJ), Prentice-Hall, 5—29.
 16. Merton, R. K. (1968). Social Theory and Social Structure. Free Press. 698 p.
 17. Spencer, G. (2013). Social statics. Kyiv: Goma-Print. 496 p. [in Ukrainian].
 18. Durkheim, É. (1985). The Rules of Sociological Method. New York, Free Press.
 19. Reznikova, O.O. (2022). National Resilience in a Changing Security Environment. Kyiv: NISS. 532 p. [in Ukrainian].
 20. Reznikova, O. O. (2018). Ensuring national security and national stability: common features and differences. *Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies*, 19, 170—175 [in Ukrainian].
 21. National Resilience of Ukraine: a Strategy for Responding to Challenges and Preventing Hybrid Threats: a National Report (2022). Kyiv:NAS of Ukraine. 552 p. [in Ukrainian].
 22. Khaustova, V. Y., Reshetnyak, O. I., Khaustov, M. M., & Zinchenko, V. A. (2022). Analysis of the development of the ICT sphere in Ukraine according to international indices and rankings. *Business Inform*, 5, 40—56. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-40-56> [in Ukrainian].
 23. Rule of Law. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Constraints%20on%20Government%20Powers/>
 24. Voice and Accountability. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_voice_accountability/
 25. Government Effectiveness. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_government_effectiveness/
 26. Political Stability and Absence of Violence. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/
 27. Regulatory Quality. <https://www.mcc.gov/who-we-select/indicator/regulatory-quality-indicator/>
 28. Control of Corruption. <https://www.mcc.gov/who-we-select/indicator/control-of-corruption-indicator/>
 29. The International Civil Service Effectiveness. <https://www.instituteforgovernment.org.uk/publication/report/international-civil-service-effectiveness-incise-index>
 30. Fragile States Index. <https://fragilestatesindex.org>
 31. Ease of Doing Business Index. <https://www.worlddeconomics.com/Indicator-Data/ESG/Governance/Ease-of-Doing-Business/>
 32. Democracy Index. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>

33. The Global Terrorism Index. <https://www.economicsandpeace.org/global-terrorism-index/>
34. Quality-of-life Index. https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
35. Happy Planet Index. <https://happyplanetindex.org/wp-content/themes/hpi/public/downloads/happy-planet-index-briefing-paper.pdf>
36. Health Care Index by Country 2022. https://www.numbeo.com/health-care/rankings_by_country.jsp?title=2022
37. Global Health Security Index, GHSI. <https://ghsindex.org>
38. Global Index of Cognitive Skills and Educational Attainment. https://www.schoolinfosystem.org/2012/11/29/index_of_cognit/
39. The Global Competitiveness Index. <https://imd.cld.bz/IMD-World-Competitiveness-Ranking-2023/38/>
40. The Global Innovation Index. <https://tind.wipo.int/record/48220?v=pdf>
41. Country & Product Complexity Rankings. <https://atlas.cid.harvard.edu/ranking>
42. The Concept of Economic Complexity. <https://medium.com/@pedromilani14/the-concept-of-economic-complexity-a-primer-a236c1a8c8d9>
43. Competitive Industrial Performance Index. <https://stat.unido.org/database/CIP%20-%20Competitive%20Industrial%20Performance%20Index>
44. Digital Competitiveness Ranking. <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/>
45. Global Creativity Index. <http://arlt-lectures.de/GCI2011.pdf>
46. ICT Development Index IDI. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/IDI/default.aspx>
47. Environmental Sustainability Index (ESI). [http:// sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi/](http://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi/)
48. The Environmental Performance Index (EPI). <http://epi.yale.edu/downloads>
49. Kosko, B. (1986). Fuzzy cognitive maps. *International Journal of Man-Machine Studies*, 1, 65—75.
50. Kyzym, M., Khaustova, V., Reshetnyak, O., & Danko, N. (2019). Research on Problems of Development of Science under Conditions of Adapting to the Digitalization of the Economy. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 8(3C), 7—13. <https://doi.org/10.35940/ijrte.C1002.1183C19>
51. Kyzym, M., Khaustova, V., Reshetnyak, O., & Danko, N. (2020). Significance of Developmental Science under Assimilation of the Digitalization of the Ukrainian Economy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(6s), 1037—1042. <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9167>
52. North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
53. Hodgson, G. M. (1991). *Economics and Institutions: A Manifesto for a Modern Institutional Economics*. Polity. 264 p.
54. Acemoglu, A., & Robinson, J. (2016). *Why Nations Decline. The Origin of Power, Wealth and Poverty*. Kyiv: Nash Format. 440 p. [in Ukrainian].
55. Acemoglu, A., & Robinson, J. (2020). *The Narrow Corridor. States, societies and the fate of freedom*. Kyiv: Nash Format. 520 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.10.2024

Mykola Kyzym, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of the Department
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: m.kyzym@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8948-2656
Scopus ID: 57216130870
Researcher ID: Y-5422-2019

Viktoriia Khaustova, Dr. Sc. (Economics), Prof., Director
Research Center for Industrial Problems of Development of the NAS of Ukraine
61166, Ukraine, Kharkiv, Inzhenernyi lane, 1a
E-mail: v.khaust@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5895-9287
Scopus ID: 57216123094
Researcher ID: Q-9045-2016

Oleksandr Yaholnytskyi, PhD in Economics, Assoc. Prof., Doctoral Researcher
Research Center for Industrial Problems of Development of the NAS of Ukraine
61166, Ukraine, Kharkiv, Inzhenernyi lane, 1a
E-mail: a.yaholnitskiy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4533-3306

ASSESSMENT AND WAYS TO IMPROVE THE RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY

The article examines the problems of assessing and ensuring the resilience potential of society in Ukraine and other countries. The need to ensure the resilience potential of countries so as to withstand crises and shocks of various origins, which lead to economic stagnation or decline, justifies the relevance of this research area. The purpose of the article is to assess and identify areas for ensuring the resilience potential of society and its spheres in the countries of the world and Ukraine. The novelty of the results obtained in the study lies in the development of scientific and methodological approach to assessing the resilience potential of society and its spheres and substantiating the factors of its increase. The study uses the following methods: general scientific (comparison and generalisation, analysis and synthesis) and special (integral assessment, cluster analysis, correlation analysis, cognitive modelling). The article clarifies the essence of the concept of 'society's resilience' and proposes a scientific and methodological approach to assessing the resilience potential of society and its spheres (social, political, economic, environmental), based on a set of indicators presented in international indices and rankings characterising the relevant spheres. Based on the study, it is determined that Ukraine ranks 43rd among the 48 countries studied in terms of the integral indicator of resilience potential. The study also clusters these countries according to comprehensive indicators of the resilience potential of the spheres of society and builds a cognitive model of the mutual influence of indicators for assessing the resilience potential of the spheres of society. It is substantiated that in order to increase the resilience potential of Ukrainian society, it is necessary first of all to ensure the rule of law and the effectiveness of public administration in the country.

Keywords: society, spheres of society, shocks, crises, resilience potential, assessment, clusters of countries, cognitive modelling.

Cite: Gladun, Oleksandr, Kurylo, Iryna, Shushpanov, Dmytro, Aksonova, Svitlana, & Pozniak, Oleksii (2024). Kontseptualni zasady doslidzhennia demohrafichnoi rezylentnosti ukraïnskoho suspilstva [Conceptual Principles for Researching the Demographic Resilience of Ukrainian Society]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy, 4 (58), 45–64.

УДК 314.84 (477)

JEL Classification: J11; J18; O15

ОЛЕКСАНДР ГЛАДУН, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., заст. директора з наукової роботи Інститут демографії та проблем якості життя НАН України 01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: gladun.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6354-6180
Scopus ID: 56682893300

ПРИНА КУРИЛО, д-р екон. наук, проф. Інститут демографії та проблем якості життя НАН України 01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1379-1756
Scopus ID: 57190215809

ДМИТРО ШУШПАНОВ, д-р екон. наук, проф., завідувач відділу Інститут демографії та проблем якості життя НАН України 01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: shdg2011@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5220-3449
Scopus ID: 57190253130

СВИТЛАНА АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб. Інститут демографії та проблем якості життя НАН України 01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Svitlana_Aksonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ОЛЕКСІЙ ПОЗНЯК, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., завідувач сектору Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1323-3896

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Теоретичні та практичні аспекти демографічної резильєнтності тривалий час досліджуються закордонними вченими та організаціями. Проте для кожної країни ці питання потребують окремого аналізу та адаптації до конкретних умов. Метою дослідження є визначення місця демографічної резильєнтності та її складових у загальній системі резильєнтності задля формування головних напрямів досягнення резильєнтності українського суспільства в повоєнний період. У дослідженні застосовано абстрактно-логічний, соціологічний, класифікаційно-аналітичний методи та синергетичний підхід. Наукова новизна роботи полягає в формуванні концептуальних засад дослідження демографічної резильєнтності українського суспільства в сучасних умовах. Надано авторське визначення демографічної резильєнтності як здатності забезпечувати зміну поколінь, утримувати бажаний демографічний баланс, підтримувати основні функції та соціальні структури, мінімізуючи негативні наслідки потрясінь та сприяючи відновленню. Запропоновано такі складові демографічної резильєнтності: репродуктивну резильєнтність, резильєнтність статеві-вікової структури, сім'ї, окремих соціальних груп, життєзбереження, резильєнтність системи охорони здоров'я та міграційну резильєнтність. Показано взаємозв'язок цих складових із економічною та соціальною резильєнтністю, освітою та реалізацією «демографічного дивіденду». Запропоновано критерії оцінки кожної зі складових демографічної резильєнтності. Резильєнтність системи охорони здоров'я та резильєнтність здоров'я розглянуто як окремі, але взаємопов'язані складові демографічної резильєнтності, кожна з яких є комплексною і перебуває під впливом численних факторів. Міграційну складову проаналізовано у контексті імміграції та еміграції, а також з точки зору розміщення та адаптації внутрішньо переміщених осіб. На демографічну резильєнтність України вплинула як епідемія Covid-19, так і, більш суттєво, повномасштабна російсько-українська війна. Ці події зумовлюють необхідність подальшої кількісної оцінки складових демографічної резильєнтності та розробки конкретних заходів з її посилення.

Ключові слова: демографічна резильєнтність, статево-вікова структура населення, репродуктивна резильєнтність, охорона здоров'я, міграція.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Українське суспільство в останні три роки піддалося нечуваній збройній агресії з боку РФ. Загарбницька війна спричиняє великі руйнування виробничої й транспортної інфраструктури України, призводить до знищення міст і сіл. Багато українців змушені були полишити свої домівки, переїхавши в регіони на заході України, відбувся також масовий виїзд утікачів від війни за кордон. Війна ще не закінчилася, але вже потрібно розробляти плани з повоєнної відбудови країни. Міжнародні організації і країни-союзники України в бо-

ротьбі з РФ проводять конференції і готують свої пропозиції. Уряд України і різноманітні вітчизняні інституції також працюють у цьому напрямі. Але практичні кроки з розробки пріоритетних напрямів повоєнної відбудови країни не завжди мають під собою наукові засади. Необхідність розробки наукового підґрунтя інституційного управління задля посилення резильєнтності українського суспільства зумовлює актуальність досліджень у цій царині. Базовою складовою резильєнтності суспільства є саме демографічна резильєнтність.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Дослідження демографічної резильєнтності мають враховувати ключові положення загальної теорії резильєнтності (*Resilience Theory*) [1]. Згідно з нею резильєнтність може підтримуватися або, навпаки, зазнавати впливів ризиків та ресурсів. Фактори ризиків пов'язані з негативними / небажаними наслідками, тоді як фактори ресурсів (сприяння) підтримують позитивний / бажаний розвиток. На переконання В. Бренде і В. Штернфелс (В. Brende & В. Sternfels), резильєнтність виходить за рамки захисних заходів, це здатність винаходити та впроваджувати інновації у відповідь на збої / потрясіння, і тому вона є необхідною умовою на шляху сталого інклюзивного зростання [2].

Серед актуальних досліджень демографічної резильєнтності можна виокремити біологічний, соціальний, психологічний та економічний підходи. Біологічний підхід, представлений у роботах П. Капдевіла та його колег (Р. Capdevila et al.), характеризує демографічну резильєнтність як здатність популяції протистояти змінам у своїй демографічній структурі та відновлюватися після них, зазвичай із супутньою зміною чисельності [3].

Соціальний підхід представлено у публікаціях Фонду ООН у галузі народонаселення (*UNFPA*), де демографічна резильєнтність трактується як мета, що включає здатність передбачати демографічні зрушення, розуміти їх наслідки і розробляти політичні заходи, засновані на фактичних даних з урахуванням прав людини, для забезпечення процвітання та добробуту суспільства загалом і кожної людини окремо [4]. Демографічно резильєнтні суспільства мають навички, інструменти, політичну волю та громадську підтримку, щоб уникнути або принаймні пом'якшити негативні наслідки демографічних змін для кожної людини й суспільства, а також використовувати можливості, що приходять із демографічними змінами [4]. Висловлюється думка, що досягнення демографічної резильєнтності передбачає не стільки регулювання чисельності населення, скільки забезпечення рівного доступу до можливостей для всіх членів суспільства [5]. У межах соціального підходу наголошується на важливості досліджень ролі міграційних процесів у розбудові нової соціально-економічної та демографічної системи, здатної попереджати або мінімізувати дестабілізуючі фактори [6].

Експерти Відділу народонаселення ООН визначають демографічну резильєнтність як «здатність населення підтримувати або відновлювати

збалансовану та стійку демографічну структуру перед обличчям проблем або потрясінь». Це може охоплювати такі аспекти як народжуваність, смертність і моделі міграції, що дають змогу відновлюватися населенню після різних несприятливих подій, забезпечуючи довгострокову стабільність [7].

У суто психологічному контексті резильєнтність — це сукупність притаманних суб'єкту рис, завдяки яким він здатен долати «стреси та важкі періоди конструктивним шляхом» [8]. Відсутність жорсткої заданості створює передумови активної позиції суб'єкта (як на рівні індивіда, так й на рівні групи чи суспільства). З економічної позиції до визначення демографічної резильєнтності підходить Світовий банк і трактує її як «здатність країни керувати змінами у чисельності та структурі свого населення таким чином, щоб підтримувати економічне зростання та розвиток». У цьому контексті демографічна резильєнтність передбачає політику та стратегії, які забезпечують адаптацію населення країни до демографічних змін, не перешкоджаючи економічному розвитку [9].

Економічні потрясіння та слабка резильєнтність економіки можуть негативно впливати на демографічну резильєнтність, зменшуючи доступ до охорони здоров'я та освіти, збільшуючи рівень бідності, призводячи до безробіття й подальших несприятливих наслідків щодо відтворення населення. Натомість висока резильєнтність економіки може підтримувати демографічну резильєнтність. Загалом же демографічна резильєнтність представляє базисне підґрунтя формування економічної резильєнтності, а економічна — через соціально-економічні чинники (інфраструктурні, рівня життя та ін.) — суттєво впливає на відтворення населення.

У дослідженнях демографічної резильєнтності важливе значення має врахування дискретних факторів екзогенної природи, що змінюють демографічну структуру населення [3]. Для сучасної України актуальним фактором такого характеру є повномасштабна війна. Перед цим наша країна була ослаблена низкою потрясінь, серед яких найбільшим стала тривала пандемія *Covid-19*. Однак у цей період на характеристики резильєнтності позитивно впливала вікова структура реального населення, яка стала сприятливішою ніж вікова структура стабільного населення, сформована вже режимом відтворення за вкрай негативних умов кризових періодів [10]. В українській науковій літературі питання демографічної резильєнтності залишаються висвітленими вкрай недостатньо.

Основними **методами** проведеного дослідження є абстрактно-логічний, теоретичного аналізу, класифікаційно-аналітичний, соціологічний, контент-аналізу та синергетичний підхід.

Метою дослідження було визначення місця демографічної резильєнтності та її складових у загальній системі резильєнтності задля формування головних напрямів досягнення резильєнтності українського суспільства в повоєнний період.

Наукова новизна роботи полягає в розробці концептуальних засад дослідження демографічної резильєнтності українського суспільства в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Демографічна резильєнтність значною мірою залежить від характеристик резильєнтності економіки, яка фактично є базою пом'якшення негативних наслідків, шоків і криз, мінімізації витрат і ризиків, пов'язаних з адаптацією, а також можливостей для інновацій і трансформації суспільства [11, 12]. Резильєнтність економіки важлива для сталого та інклюзивного розвитку, оскільки сприяє створенню робочих місць, зменшенню бідності та нерівності, просуванню інновацій та підприємництва (завдяки залученню інвестицій), захисту довкілля та природних ресурсів. Проте демографічна резильєнтність утворює підґрунтя для посилення економічної резильєнтності.

На думку Р.-М. Де Соуза (R.-M. De Souza), демографічні тенденції є важливими серед низки факторів, які спонукають або стримують політичну нестабільність, тому коли країни знаходять інструментарій використання демографічної динаміки, відповідно вони підвищують рівень своєї демографічної резильєнтності та знаходять способи планування потрясінь й стресів (наприклад, пов'язаних зі зміною клімату) [13]. У зв'язку з цим демографічну резильєнтність учений визначає як здатність уряду використовувати вікову структуру населення, урбанізацію, гендерну динаміку, мобільність людей для загального добробуту, що, зі свого боку, забезпечує основу для стабільності, зменшує конфлікти на національному або субнаціональному рівні. Р.-М. Де Соуза наголошує, що з точки зору безпеки резильєнтність є основою для визначення багаторівневої нестабільності / крихкості (тобто на індивідуальному рівні, рівні громади та держави), а ще відправною точкою для пошуку способів управління й планування політичних і економічних потрясінь або спалахів конфліктів, пов'язаних із цією крихкістю.

Досвід подолання викликів показав, що неадекватне (невдале) реагування може збільшити втрати від потрясінь / криз, тоді як ефективна реакція на виклик-загрозу їх мінімізує. Варто враховувати, що наслідки можуть бути пролонгованими у часі. Більшість ефективних втручань діють за допомогою кількох механізмів і на кількох рівнях дії. Досвід також указує на непропорційність впливу негативних факторів на різні групи населення. Як правило, кризи більшою мірою впливають на вразливіші верстви населення, особливо в нестабільних і постраждалих від конфліктів державах [2]. Нерівність доходів, соціальної позиції, здоров'я, доступу до послуг тощо зумовлює нерівність базових (початкових) показників.

Критеріями демографічної резильєнтності можна вважати фактори, які сприяють здатності населення відновлюватися після потрясінь, що впливають на його структуру та відтворення. Серед них: адаптивність; соціальна

підтримка та соціальна згуртованість; диверсифікація; надійна інфраструктура; сильні інституції; обґрунтована соціально-демографічна політика.

Реалізація заходів щодо досягнення параметрів демографічної резильєнтності пов'язана з удосконаленням інституційних механізмів та системи управління через: управління та інституційну спроможність; управління ризиками та готовність діяти. Ці компоненти взаємодіють і впливають один на одного, а їхня сукупна сила визначає загальну демографічну резильєнтність. Досягнення демографічної резильєнтності залежить (крім сформованої довготривалої конфігурації демографічних процесів і структур) й від таких факторів як наявність і якість демографічних даних та аналізу, ефективність та інклюзивність демографічної політики і програм, а також резильєнтності ширших соціальних, економічних та екологічних систем.

У рамках демографічної резильєнтності можна виділити репродуктивну резильєнтність, резильєнтність статево-вікової структури, резильєнтність сім'ї, окремих соціальних чи вікових груп, життєзбереження, резильєнтність системи охорони здоров'я та міграційну резильєнтність.

Репродуктивна резильєнтність характеризує здатність населення підтримувати репродуктивне благополуччя, необхідне для досягнення довгострокової стабільності його чисельності, незважаючи на потрясіння чи кризи. На мікрорівні вона пов'язана із здатністю зачати, виносити і народити здорову дитину, що ускладнюється в періоди війн, адже значно погіршується репродуктивне здоров'я. Як і у демографічній резильєнтності загалом, у репродуктивній, окрім біологічного аспекту, представлені соціальний та психологічний [14]. Соціальний охоплює формування соціальних норм щодо народження й виховання дітей, ставлення суспільства до сімей з дітьми, їх підтримку, сприяння у реалізації наміру мати бажану кількість дітей, або ж визнання права на вільний вибір щодо народження дітей. У психологічному контексті репродуктивна резильєнтність передбачає збереження бажання (намірів, установок, планів) народити і виховувати дитину / дітей попри усі негаразди кризових періодів, не очікуючи сприятливих зовнішніх обставин, а намагаючись створити прийнятні умови, або адаптуватися до наявної ситуації.

Важливою складовою демографічної резильєнтності є статево-віковий склад населення, позаяк саме він значною мірою впливає на здатність населення відновлюватися (відтворюватися) після соціальних потрясінь, воєн тощо. Населення з високою часткою людей поважного віку має менший потенціал демоекономічного розвитку та більші потреби у соціальних послугах, що зрештою спричиняє посилення навантаження на пенсійні системи, послуги охорони здоров'я та інші системи соціального захисту.

«Взаємовідносини» динаміки вікового складу населення й економічного поступу мають тривалу історію принаймні від початку демографічного переходу й знайшли відображення у концепціях «демографічного вікна

можливостей» та його реалізованого варіанта — «демографічного дивіденду». Як правило, населення з високою часткою осіб трудоактивного віку є стійкішим до потрясінь, оскільки має більшу сукупну робочу силу, здатну сприяти економічному відновленню. А от скорочення робочої сили потенційно впливає на економічну продуктивність і зростання (зокрема через розвиток інновацій та підприємництва), тобто позначається й на резильєнтності економіки.

За наявності кількісного демографічного дивіденду малодітні сім'ї можуть виділяти більше коштів на освіту та забезпечення здоров'я своїх дітей, що робить майбутню робочу силу продуктивнішою. За його відсутності це можливо лише за умов запровадження гнучкості на ринку праці, дієвого стимулювання інвестицій та заощаджень, сприяння сім'ям в отриманні освіти та медичному обслуговуванні, що давало б змогу забезпечити підвищення продуктивності праці економічно активного населення.

Для певного етапу трансформацій вікової структури зменшення деоекономічного навантаження означає, що за даної продуктивності праці це призведе до швидшого зростання обсягу виробництва на особу, що по суті й є демографічним дивідендом [15, 16, 17]. Крім ефекту скорочення навантаження на економічно активне населення в умовах низької народжуваності виникає й інший, поведінковий, ефект: ситуація сприяє більшій участі жінок у робочій силі, що також збільшує співвідношення на користь зайнятого населення, посилюючи попередній ефект [18]. Водночас й зменшення кількості дітей дає змогу сім'ям і урядам інвестувати більше в здоров'я та освіту кожної дитини, що сприятиме прискоренню зростання продуктивності, коли ця молода когорта стане робочою силою. Зменшення кількості дітей спонукає до збільшення пенсійних накопичень (або приватних заощаджень), що знову-таки стимулює економічне зростання в середньостроковій перспективі. Тож механізми демографічного дивіденду можна підсумувати так: збільшення пропозиції робочої сили є основою для отримання дивідендів, заощаджень та інвестицій, що принесуть дивіденди, а людський капітал максимізує їх [19]. Водночас демографічний дивіденд не є автоматичним, а є лише «вікном можливостей», і залежить від здатності країн покращувати здоров'я, освіту, ринок праці тощо [20].

Ідею «демографічного вікна» було концептуалізовано на рівні документів ООН [21]: демографічним вікном можливостей визнано період, коли частка населення у віці до 15 років падає нижче 30 %, тоді як частка людей віком 65 років і старше все ще становить менше 15 %. Протягом цього періоду рівень залежності зменшується, досягаючи певного мінімуму, а потім знову зростає мірою того, як демографічне вікно можливостей закривається. Однак значне раптове збільшення чисельності населення працездатного віку в окремих країнах може спричинити серйозні економічні та соціальні дисбаланси в формі безробіття, внутрішні конфлікти та переміщення населення [15].

Теза про те, що не може бути жодного позитивного економічного результату від демографічного вікна можливостей без покращення освіти, а демографічний дивіденд, по суті, є освітнім дивідендом [22], лежить в основі стратегій отримання «другого демографічного дивіденду» якісного характеру, наявність якого пов'язують із більш пізніми етапами демографічного переходу й процесами збільшення частки високоосвічених і кваліфікованих груп у складі зайнятого населення і його економічно активної частини.

Статевий баланс у чисельності населення необхідний для формування передумов укладання шлюбів, підтримання стабільності шлюбно-сімейних відносин, народження дітей, уникнення економічної монофункціональності (за умов збереження гендерного поділу праці й відповідної економічної сегрегації), пом'якшення проблем самотності та зменшення потреб у соціальній підтримці в старшому віці. На жаль, у повоєнний період цілком імовірним видається посилення статевих диспропорцій в населенні.

Дослідження здоров'я населення є ключовим для розуміння факторів, що сприяють демографічній резильєнтності, та розробки ефективних стратегій для її зміцнення. Резильєнтність охорони здоров'я — це здатність громади використовувати свої ресурси для зміцнення систем громадського здоров'я та охорони здоров'я, а також для покращення фізичного, психічного та соціального благополуччя населення з метою протистояння загрозам, негараздам, адаптації до них і відновлення після них. Покращена поведінка, орієнтована на здоров'я, сформована населенням (окремими людьми) на передкризовій стадії, значно сприяє підготовці громад до подолання раптових потрясінь і допомагає їм залишатися резильєнтними під час кризового періоду. Наприклад, якщо люди дотримуватимуться належної санітарії та гігієни й інших запобіжних заходів, громади будуть більш безпечними та стійкими під час спалаху вірусних інфекцій. Імунізація дітей захищає їх від епідемій кору чи поліомієліту. Соціальні й поведінкові зміни, методи профілактики і контролю інфекцій можуть захистити громади від зараження іншими інфекційними захворюваннями, як-от *Covid-19*. Дотримання правил безпеки та самозбереження під час воєнного часу дає змогу скоротити смертність та підтримати здоров'я населення.

Стан здоров'я населення (рівень захворюваності та смертності, очікувана тривалість життя) значною мірою визначається соціально-економічними детермінантами: рівнем доходів, доступом до послуг, якістю харчування, рівнем імунізації, санітарною грамотністю населення, економічною резильєнтністю, системою соціальної підтримки, дотриманням здорового способу життя тощо. Покращення соціально-економічних детермінант здоров'я населення може сприяти підвищенню здатності населення протистояти зовнішнім викликам, які позначаються на безпеці у сфері охорони здоров'я та ефективно відновлюватися після них, що теж зміцнює демо-

графічну резильєнтність. Вирішення проблем охорони здоров'я особливо важливі під час війн, пандемій, кліматичних змін та інших надзвичайних ситуацій. Ці кризи підкреслюють глибокий взаємозв'язок між охороною здоров'я, здоров'ям громади, справедливістю та резильєнтністю. Як окремо, так разом ці кризи мають непропорційний вплив на спільноти та виявляють суттєві відмінності в стані здоров'я і соціально-економічному становищі наших громад.

Резильєнтність системи охорони здоров'я — це її здатність витримувати стресові ситуації, кризові події, надзвичайні ситуації та інші негативні впливи, а ще здатність адаптуватися до них і відновлювати свою функціональність для забезпечення надійного та ефективного надання медичної допомоги громадянам [23, 24]. Готовність до загроз у резильєнтній системі охорони здоров'я — це детально розроблені та узгоджені стратегії реакції, які забезпечують безперервність надання медичної допомоги та мінімізують негативні наслідки для населення під час критичних ситуацій: плани евакуації, розподіл ресурсів, підготовку персоналу до роботи в умовах надзвичайних ситуацій та використання спеціалізованого обладнання тощо. Готовність до кризи також передбачає співпрацю з іншими галузями для забезпечення синхронізованої реакції на кризові події.

Гнучкість та адаптивність у системі охорони здоров'я означають, що медичні установи повинні бути спроможними швидко реагувати на зміни, які можуть бути різними та неочікуваними. Окрім того, гнучкість вимагає підготовленість до зростаючих вимог населення, включаючи забезпечення доступу до медичної допомоги, зокрема через телемедицину та інші сучасні технології [25].

Ефективна координація діяльності у системі охорони здоров'я є першочерговою в момент реагування на кризи та надзвичайні ситуації. Персонал закладів охорони здоров'я, зокрема керівники, лікарі, медсестри, лаборанти, працівники з контролю захворювань та інші під час таких ситуацій мають діяти професійно, оперативно злагоджено, як єдиний, добре організований механізм [26].

Резильєнтність системи охорони здоров'я є важливою для забезпечення безпеки й здоров'я населення в умовах різних небезпек та загроз, і для забезпечення стійкої та ефективної роботи системи охорони здоров'я в будь-яких обставинах. Резильєнтна система охорони здоров'я в умовах війни та повоєнного відродження має забезпечити надійну та високоякісну медичну допомогу в умовах надзвичайної нестабільності та небезпеки.

Резильєнтність здоров'я означає здатність окремої людини і громади протистояти, адаптуватися та зцілюватися після потрясінь здоров'я та стресових подій. Це складне поняття, на яке впливає багато складових, як-от фізичне та психічне здоров'я, соціальна підтримка та доступ до медичної допомоги [27].

Існує кілька підходів для вимірювання резильєнтності здоров'я: самостійна оцінка, яка проводиться через запитання щодо того, як людина оцінює свій фізичний і психічний стан та здатність справлятися зі стресом; клінічні оцінки, де основну роль відіграє медичний персонал, що обговорює і досліджує стан здоров'я пацієнта; оцінки громади, які забезпечують усебічне розуміння стійкості здоров'я громади на основі результатів індивідуальних або групових самостійних чи клінічних оцінок. Нижче наведені три найбільш поширені інструменти для оцінки резильєнтності здоров'я:

1. Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона (*CD-RISC*) — це опитувальник із 25 пунктів самооцінки, який вимірює резильєнтність, що визначається як здатність відновлюватися після труднощів [28]. *CD-RISC* вимірює п'ять факторів резильєнтності: 1) прийняття: здатність приймати зміни та негаразди; 2) сила: здатність покладатися на особисті сили та ресурси; 3) оптимізм: здатність зберігати позитивний погляд на майбутнє; 4) охоплення: здатність підтримувати соціальні зв'язки та шукати підтримки в інших; 5) толерантність: здатність терпіти стрес і негаразди.

2. Коротка шкала резильєнтності (*BRS*) — це опитувальник із 6 пунктів самооцінки, який є короткою версією *CD-RISC* [29].

3. Оцінка резильєнтності громад (*RAC*) — це комплексна основа для оцінки резильєнтності громад до потрясінь здоров'я та стресових факторів. Структура *RAC* включає різноманітні методи збору даних, як-от опитування, інтерв'ю та фокус-групи [30] та розроблена для оцінки таких аспектів резильєнтності спільноти: а) соціальні та економічні ресурси; б) соціальна згуртованість; в) спроможність громади; г) лідерство; д) повідомлення про ризику та обмін інформацією.

Ці інструменти можна використовувати для оцінки резильєнтності окремих осіб, спільнот і організацій.

Самооцінка резильєнтності — це важливий крок на шляху до зміцнення готовності громади до надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я. За допомогою набору інструментів для самооцінки громада може отримати цінну інформацію, яка допоможе їй розробити ефективний план дій для забезпечення безпеки своїх мешканців.

Важливо зазначити, що не існує єдиної «найкращої» практики для оцінки резильєнтності здоров'я. Найдоцільніша практика буде відрізнятися залежно від контексту та конкретних потреб осіб або громад, які оцінюються.

У міграційній сфері поняття резильєнтності розглядають за двома основними підходами: соціально-екологічної резильєнтності і соціальної резильєнтності [6]. Перший зосереджується на адаптаційних процесах індивідів, громад та регіонів до зовнішніх загроз. Другий підкреслює здатність осіб і соціальних груп до трансформацій зовнішніх структур, подолання актуальних викликів і визнає, як владні відносини та соціальна справедливість можуть сформувати стійкість надіндивідуального рівня.

Соціально-екологічна резильєнтність розкриває індивідуальний досвід утікачів від війни (вимушених зовнішніх мігрантів та внутрішньо переміщених осіб) у процесі подолання особистісних викликів воєнного часу. Стійкість та психоемоційна загартованість населення, здобута у процесі вимушених переміщень, мають значний потенціал для застосування у процесі повоєнного соціально-економічного відродження. У межах дослідження соціальної резильєнтності важливим завданням є оцінювання ролі міграційних процесів у розбудові нової соціально-економічної та демографічної системи, основоположною характеристикою якої є здатність попереджати дестабілізуючі фактори, коли це можливо, або мінімізувати, у разі неможливості їх уникнення [31]. Одним із найважливіших напрямів у руслі соціальної резильєнтності є усвідомлення здатності окремих індивідів та соціальних груп у подоланні актуальних соціальних викликів [6]. Після повномасштабного вторгнення величезна кількість українського населення здобула міграційний досвід.

На сьогодні у міграційній літературі дослідження резильєнтності здійснюються в основному крізь призму виявлення особистісної резильєнтності тієї чи іншої міграційної групи, наприклад, дітей і підлітків [32], вихідців з певної країни у приймаючому суспільстві [33]. Проте наявні і окремі праці, які окреслюють роль міграційних процесів на шляху до соціальної резильєнтності [34]. Отже, міграційну резильєнтність можна визначити як здатність системи (у випадку даного дослідження — країни) до відновлення / досягнення параметрів стабільного демографічного розвитку за рахунок міграційних чинників, включаючи максимальне використання міграційних можливостей і мінімізацію негативних наслідків міграцій. Кінцевими цілями досягнення міграційної резильєнтності є економічне процвітання та висока якість життя населення. Система критеріїв, які визначають демографічну резильєнтність, включаючи кількісні параметри відповідних показників, має враховувати міграційні індикатори поряд з показниками динаміки чисельності населення, народжуваності, смертності, статевовікового розподілу населення, працересурсного потенціалу тощо.

Можна визначити такі міграційні критерії демографічної резильєнтності:

1. Компенсація за рахунок міграційного приросту кількісних втрат від природного руху населення.

2. Залучення дітей українських вимушених зовнішніх мігрантів до занять в українських школах, зокрема у Міжнародній українській школі.

3. Повернення більшої частини вимушених зовнішніх мігрантів до України після завершення війни.

4. Різноманітність складу іммігрантів за громадянством та етнічним походженням. Прибуття іноземців безумовно вплине на зміну етнічного складу населення (підвищення частки азіатських та африканських етно-

сів) та призведе до порушення його ментальної цілісності. Найбільш негативним наслідком цих процесів можна запобігти шляхом формування відповідної політики, яка включатиме розроблення принципів залучення іноземної робочої сили. Однією з передумов мінімізації можливих негативних наслідків імміграції є відсутність високої концентрації осіб одного етнічного походження або громадянства у складі іммігрантів.

5. Привабливість навчання у ЗВО України для студентської молоді.

6. Інтегрованість ВПО у місцеві громади.

У науковій літературі з питань міграцій населення поняття «дивіденд» зазвичай згадують у значенні вигоди індивіда (мігранта) від здійснення міграції [35]. Стосовно держав дослідники частіше розглядають явище імміграційного дивіденду або дивіденду від імміграції. Імміграційний дивіденд може компенсувати відсутність демографічного дивіденду. Такі мігранти мають хороші можливості для задоволення попиту на робочу силу, що виникає внаслідок одночасного старіння та скорочення населення в країнах призначення [36]. Дж. Джонсон (J. N. Johnson) пропонує вважати міграційним дивідендом таку ситуацію, коли дохід домогосподарства іммігрантів із певної спільноти походження перевищує дохід домогосподарства типового місцевого жителя [37].

На наш погляд, міграційні дивіденди треба розглядати як в контексті імміграції, так і еміграції [38]. До імміграційних дивідендів слід віднести: 1) компенсацію (повну або часткову) втрат від природного руху населення; 2) покращення співвідношення між віковими контингентами, які є переважно виробниками матеріальних благ і послуг, та тими, які зазвичай є бенефіціарами системи соціального захисту; 3) соціальний та інвестиційний капітал іммігрантів (іноземців і поверненців). Основними еміграційними дивідендами є залучення грошових переказів мігрантів у вітчизняну економіку та підвищення впливовості країни у світі завдяки діяльності національних діаспор.

Тривалий відтік населення становить загрозу для демографічного розвитку і від інтенсивності повернення вимушених мігрантів багато в чому залежить можливість забезпечення демографічної та соціально-економічної резильєнтності України. Перспективи повернення українських громадян з-за кордону визначає низка важкопрогнозованих чинників, як-от: подальший перебіг бойових дій, загальна економічна ситуація в Україні та швидкість відновлення інфраструктури й житлового фонду після завершення війни (можливості зайнятості, відновлення інфраструктури, передусім житлової, освітньої, медичної), підтримання зв'язків із близькими в Україні, політика країн-реципієнтів щодо українців (можливості адаптації вимушених мігрантів з України, зокрема працевлаштування, доступності освітніх та медичних послуг, соціальної підтримки тощо), яка здебільшого визначається ставленням місцевого населення [39].

Основними стимулами для повернення є безпека, житло, робота та зв'язки з Україною. Зрозуміло, що впроваджувати якісь заходи з повернення вимушених переселенців під час воєнного стану як мінімум наївно. Але вже зараз треба вживати певних дій, які створять підґрунтя для повоєнного повернення. У нинішніх умовах політика українського уряду має бути спрямована на співпрацю та підтримку зв'язків із українцями за кордоном.

У контексті України важливими факторами для ефективного використання міграційного потенціалу українських біженців, котрі хочуть повернутися, є створення сприятливого бізнес-середовища, підтримка інновацій та розвиток галузей з високим потенціалом, розбудова цифрової та транспортної інфраструктури. Важливо також забезпечити можливості для професійного розвитку поверненців, створити мережі підтримки та обміну досвідом. У процесі розбудови міграційної резильєнтності потрібно зобачити імплементувати будь-які міжнародні практики щодо розміщення ВПО та використання їхнього потенціалу, адже те, що спрацювало в інших країнах, необов'язково спрацює в рамках українських реалій. Міграційна складова демографічної резильєнтності багато у чому забезпечується за рахунок грошових і соціальних переказів з-за кордону. Грошові перекази чинять різновекторний вплив на міграційну резильєнтність України. Вони сприяють поліпшенню фінансового стану отримувачів (а через мультиплікаційний ефект — й інших прошарків населення регіонів високої міграційної мобільності), підвищенню рівня освіти, здоров'я, забезпечення житлом, а ще збереженню сімейних зв'язків, таким чином посилюючи демографічну резильєнтність. Навпаки, можливий від'їзд за кордон отримувачів переказів або відтік грошей з України призводить до ослаблення міграційної резильєнтності. Українські мігранти, котрі виїхали за кордон до повномасштабного вторгнення і вже інтегрувались у країни призначення, мають більше ресурсів для здійснення грошових переказів на Батьківщину, ніж українці, котрі залишили країну після 24 лютого 2022 р. [40].

Поняття «соціальні перекази» включає експорт цінностей, світоглядних орієнтирів, моделей поведінки, демократичних поглядів, нових ідентичностей, науково-технічних та інноваційних знань тощо, що відбувається одночасно з грошовими та товарними переказами [41]. Країна походження може отримувати соціальні перекази як у результаті повернення мігрантів на батьківщину, так через підтримання міжнародних зв'язків із діаспорою [42]. Очікуване повернення мігрантів з країн ЄС сприятиме поширенню в українському соціумі настанов та моделей поведінки, панівних у суспільствах розвиненої ринкової економіки.

З огляду на зазначене пропонуємо визначати демографічну резильєнтність як здатність населення країни чи регіонів або конкретних демографічних груп підтримувати своє довгострокове відтворення попри неспри-

ятливі умови (війни, епідемії, голод, соціально-економічні кризи, екологічні катастрофи, загрози), адаптуючись до змін (позитивних і негативних), зберігаючи або поліпшуючи ключові демографічні характеристики. Іншими словами, демографічна резильєнтність — це здатність забезпечувати зміну поколінь, утримувати бажаний демографічний баланс, підтримувати основні функції та соціальні структури, мінімізуючи негативні наслідки перерахованих явищ та сприяючи відновленню.

Висновки та напрями подальших досліджень. У представленому дослідженні запропоновано у визначенні демографічної резильєнтності зосереджувати увагу на здатності населення підтримувати своє довгострокове відтворення попри будь-які несприятливі умови, забезпечувати безперервність зміни поколінь та утримувати бажаний демографічний баланс. Поняття демографічної резильєнтності є багатовимірним, охоплює взаємозв'язок демографічних факторів, економічної та соціальної динаміки та інституційних можливостей. Зміцнюючи резильєнтність населення, українське суспільство може краще відновлюватися від різноманітних викликів, тим самим підвищуючи загальний добробут.

Демографічні процеси і структури є вагомим фактором економічного розвитку як у короткостроковій, так й у довгостроковій перспективах. На жаль, на найближчу перспективу Україна позбавлена кількісного «демографічного дивіденду» економічного зростання, що сприяв би збільшенню заощаджень, нагромаджень і інвестицій. Оскільки досягнення демографічної резильєнтності можливе за умови збалансування соціально-економічної ситуації в країні, що включає складові: соціально-економічні фактори, система соціальної підтримки, соціальна згуртованість і соціальні мережі, адаптивна здатність, доступ до ресурсів і послуг. У подальших дослідженнях варто зосередити увагу на цих аспектах, а також на розробці методик кількісної оцінки окремих складових демографічної резильєнтності України та розробці конкретних заходів щодо її підвищення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Yates T. M., Tyrell F. A., Masten A. S. Resilience Theory and the Practice of Positive Psychology From Individuals to Societies. In: *Positive Psychology in Practice: Promoting Human Flourishing in Work, Health, Education, and Everyday Life*. 2015. P. 773—788. <https://doi.org/10.1002/9781118996874.CH44>
2. Brende B., Sternfels B. Resilience for sustainable, inclusive growth. McKinsey & Company. 2022. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/risk-and-resilience/our-insights/resilience-for-sustainable-inclusive-growth/> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Capdevila P., Stott I., Beger M., Salguero-Gómez R. Towards a Comparative Framework of Demographic Resilience. *Trends in Ecology and Evolution*. 2020. Vol. 35 (9). P. 776—786. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2020.05.001>
4. Demographic Resilience Programme for Europe & Central Asia (July 2020). UNFPA Eastern Europe & Central Asia Regional Office. URL: <https://eeca.unfpa.org/en/publications/demographic-resilience-programme-europe-central-asia>

5. UNCDF: Gender Equality Strategy 2022-2025. URL: <https://www.uncdf.org/article/8413/uncdf-gender-equality-strategy-2022-2025> (дата звернення: 15.09.2023).
6. Akbar M., Preston V. Migration and resilience. Exploring the stock of knowledge. York University, 2019. 45 p. URL: https://bmrc-irmu.info.yorku.ca/files/2019/10/Immigrants-and-Resilience-Working-Paper_Final_new7.pdf?x15611 (дата звернення: 06.11.2023).
7. United Nations. World Population Prospects 2019: Methodology of the United Nations Population Estimates and Projections. 2019. URL: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Methodology.pdf (дата звернення: 16.09.2023).
8. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України*. 2021. № 8. С. 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>
9. World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021/> (дата звернення: 15.09.2023).
10. Аксьонова С. Ю., Шевчук П. Е. Характеристики демографічної резильєнтності населення України у період пандемії Covid-19. *Демографія та соціальна економіка*. Т. 2 (56). С. 3—24. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.003>
11. Saputro G. E., Suwito S. Economic resilience in asymmetric warfare. *Jurnal Pertahanan: Media Informasi tentang Kajian dan Strategi Pertahanan yang Mengedepankan. Identity, Nasionalism dan Integrity*. 2022. Vol. 8. No 1. P. 109—117. <http://dx.doi.org/10.33172/jp.v8i1.1587>
12. Strier K. B. The limits of resilience. *Primates*. 2021. Iss. 62. P. 861—868. <https://doi.org/10.1007/s10329-021-00953-3>
13. De Souza R.-M. Demographic Resilience: Linking Population Dynamics, the Environment, and Security. *The SAIS Review of International Affairs*. 2015. Vol. 35(1). P. 17—27. <https://doi.org/10.1353/sais.2015.0017>
14. Аксьонова С. Ю., Потіха Т. Я. Репродуктивна резильєнтність. *Perspectives of contemporary science: theory and practice*: Proceedings of VIII International Scientific and Practical Conference Lviv, 2024. P. 382—388. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/09/PERSPECTIVES-OF-CONTEMPORARY-SCIENCE-THEORY-AND-PRACTICE-16-18.09.2024.pdf> (дата звернення: 19.10.2024).
15. Pool I. Demographic dividends: Determinants of development or merely windows of opportunity. *Ageing Horizons*. 2007. Vol. 7. P. 28—35.
16. Vallin J. The demographic window: an opportunity to be seized. *Asian Population Studies*. 2005. Vol. 1(2). P. 149—167.
17. Ven R. V. D., Smits J. The demographic window of opportunity: age structure and sub-national economic growth in developing countries. *NICE Working Paper Series*. 2011. P. 11—102.
18. Bloom D. E., Canning D., Fink G., Finlay J. E. Fertility, female labour force participation, and the demographic dividend. *Journal of Economic Growth*. 2009. Vol. 14. P. 79—101.
19. Cummins M. Population Dynamics and the Demographic Dividend Potential of Eastern and Southern Africa: A Primer. 2019.
20. Bloom D., Canning D., Sevilla J. The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change. Rand Corporation, 2003.
21. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. World Population to 2300. New York: United Nations, 2004. 399 p.
22. Prskawetz A., Sambt J. Economic support ratios and the demographic dividend in Europe. *Demographic Research*. 2014. Vol. 30. P. 963—1010.
23. Kruk M. E., Ling E. J., Bitton A. et al. Building resilient health systems: A proposal for a resilience index. *BMJ*. 2017. 357. <https://doi.org/10.1136/bmj.j2323>
24. Fridell M., Edwin S., von Schreeb J., Saulnier D. D. Health System Resilience: What Are We Talking About? A Scoping Review Mapping Characteristics and Keywords. *International Journal of Health Policy and Management*. Vol. 9(1). P. 6—16. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2019.71>

25. Zheliuk T., Shushpanov D., Zhukovska A., Ostroverkhov V., Brechko O., Matsyk V. Digitalization as a Tool for Healthcare System Resilience. *14th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Ceske Budejovice, Czech Republic, 2024. P. 427—433. <https://doi.org/10.1109/ACIT62333.2024.10712616>
26. Khalil M., Ravaghi H., Samhoury D., Abo J., Ali A., Sakr H. et al. What is «hospital resilience»? A scoping review on conceptualization, operationalization, and evaluation. *Frontiers in public health*. 2022. Vol. 10. 1009400. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1009400>
27. Wulff K., Donato D., Lurie N. What is health resilience and how can we build it? *Annual review of public health*. 2015. Vol. 36. P. 361—374. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031914-122829>
28. Velickovic K., Rahm Hallberg I., Axelsson U. et al. Psychometric properties of the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) in a non-clinical population in Sweden. *Health and Quality of Life Outcomes*. 2020. Vol. 18. 132. <https://doi.org/10.1186/s12955-020-01383-3>
29. Smith B. W., Dalen J., Wiggins K., Tooley E., Christopher P., Bernard J. The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International journal of behavioral medicine*. 2008. Vol. 15(3). P. 194—200.
30. Resilient American Communities. 2024. URL: <http://surl.li/xqxmun> (дата звернення: 09.10.2024).
31. Позняк О., Гаврилюк О., Майданік І. Міграційна резильєнтність: визначення поняття. *Модернізація економіки в контексті інноваційного розвитку сучасного суспільства*. Матеріали доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (16—17 листопада 2023 р.) / відп. ред. Л. М. Горбач. Луцьк: Волинський інститут імені В'ячеслава Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2023. 231 с. С. 138—142.
32. Resilient migration. Tools for the emotional rescue of migrant children and adolescents. UNICEF. ODI. 2017. URL: <https://www.unicef.org/mexico/media/4876/file/Resilient%20Migration%202020.pdf> (дата звернення: 09.11.2023).
33. Preston V., Shields J., Akbar M. Migration and Resilience in Urban Canada: Why Social Resilience, Why Now? *International Migration & Integration*. 2022. Vol. 23. P. 1421—1441. <https://doi.org/10.1007/s12134-021-00893-3>
34. World Bank. Coping with Shocks: Migration and the Road to Resilience. South Asia Economic Focus; Fall 2022. Washington, DC: World Bank, 2022. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/38066> (дата звернення: 02.11.2023).
35. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
36. The 'Immigration Dividend' in a World of Demographic Turbulence. Mixed Migration Centre. URL: <https://mixedmigration.org/articles/the-immigration-dividend-in-a-world-of-demographic-turbulence/> (дата звернення: 03.10.2023).
37. Johnson J. H., Kenan Jr. W. R. Institute Insights: Migration Dividends: From Driving Economic Development to Creating Equitable Gains. Kenan Institute of Private Enterprise, 2019. URL: <https://kenaninstitute.unc.edu/news-media/institute-insights-migration-dividends-from-driving-economic-development-to-creating-equitable-gains/> (дата звернення: 27.10.2023).
38. Позняк О. Міграційні дивіденди: досвід досліджень та українські реалії. *Сучасні тренди соціально-економічних перетворень та інтелектуалізації суспільства в умовах сталого розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 10 листоп. 2023 р.). Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2023. 409 с. С. 300—302. URL: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2023/conf/1.7/STSEPtAIS_2023_proc.pdf (дата звернення: 04.10.2023).
39. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демо-*

графія та соціальна економіка. 2022. Т. 2 (48). С. 37—57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

40. Майданік І. Грошові перекази в Україні впродовж повномасштабної війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. Т. 3 (53). С. 18—32. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.018>
41. Tuccio M., Wahba J. Social Remittances. *GLO Discussion Paper*, No. 609. Global Labor Organization (GLO). Essen, 2020. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/222445/1/GLO-DP-0609.pdf> (дата звернення: 11.11.2023).
42. Степанова О. В. Накопичення соціального капіталу в системі інтеграції мігрантів. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=960> (дата звернення: 14.11.2023).

REFERENCES

1. Yates, T. M., Tyrell, F. A., & Masten, A. S. (2015). Resilience Theory and the Practice of Positive Psychology From Individuals to Societies. In: *Positive Psychology in Practice: Promoting Human Flourishing in Work, Health, Education, and Everyday Life*. P. 773—788. <https://doi.org/10.1002/9781118996874.CH44>
2. Brende, B., & Sternfels, B. (2022). Resilience for sustainable, inclusive growth. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/capabilities/risk-and-resilience/our-insights/resilience-for-sustainable-inclusive-growth#/>
3. Capdevila, P., Stott, I., Beger, M., & Salguero-Gómez, R. (2020). Towards a Comparative Framework of Demographic Resilience. *Trends in Ecology and Evolution*, 35 (9), 776—786. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2020.05.001>
4. Demographic Resilience Programme for Europe & Central Asia (2020). UNFPA Eastern Europe & Central Asia Regional Office. <https://eeca.unfpa.org/en/publications/demographic-resilience-programme-europe-central-asia>
5. UNCDF: Gender Equality Strategy 2022—2025 (2023). <https://www.uncdf.org/article/8413/uncdf-gender-equality-strategy-2022-2025>
6. Akbar, M., & Preston, V. (2019). Migration and resilience. Exploring the stock of knowledge. York University. https://bmrc-irmu.info.yorku.ca/files/2019/10/Immigrants-and-Resilience-Working-Paper_Final_new7.pdf?x15611
7. World Population Prospects 2019: Methodology of the United Nations Population Estimates and Projections (2019). United Nations. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Methodology.pdf
8. PyrozHKov, S. O., Bozhok, Ye. V., & Khamitov, N. V. (2021). National resilience of the country: strategy and tactics of anticipation of hybrid threats. *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr.*, 8, 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074> [in Ukrainian].
9. World Development Report 2021: Data for Better Lives (2021). World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021/>
10. Aksyonova, S., & Shevchuk, P. (2024). Characteristics of Demographic Resilience of the Population in Ukraine during the Pandemic of Covid-19. *Demography and Social Economy*, 2 (56), 3—24. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.003> [in Ukrainian].
11. Saputro, G. E., Suwito, S. (2022). Economic resilience in asymmetric warfare. *Jurnal Pertahanan: Media Informasi tentang Kajian dan Strategi Pertahanan yang Mengedepankan. Identity, Nasionalism dan Integrity*, 8 (1), 109—117. <http://dx.doi.org/10.33172/jp.v8i1.1587>
12. Strier, K. B. (2021). The limits of resilience. *Primates*, 62, 861—868. <https://doi.org/10.1007/s10329-021-00953-3>
13. De Souza, R.-M. (2015). Demographic Resilience: Linking Population Dynamics, the Environment, and Security. *The SAIS Review of International Affairs*, 35(1), 17—27. <https://doi.org/10.1353/sais.2015.0017>

14. Aksyonova, S., & Potikha, T. (2024). Reproductive resilience. In: Perspectives of contemporary science: theory and practice: Proceedings of VIII International Scientific and Practical Conference. Lviv. P. 382—388. <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/09/PERSPECTIVES-OF-CONTEMPORARY-SCIENCE-THEORY-AND-PRACTICE-16-18.09.2024.pdf> [in Ukrainian].
15. Pool, I. (2007). Demographic dividends: Determinants of development or merely windows of opportunity. *Ageing Horizons*, 7, 28—35.
16. Vallin, J. (2005). The demographic window: an opportunity to be seized. *Asian Population Studies*, 1(2), 149—167.
17. Ven, R. V. D., & Smits, J. (2011). The demographic window of opportunity: age structure and sub-national economic growth in developing countries. *NICE Working Paper Series*, 11—102.
18. Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G., & Finlay, J. E. (2009). Fertility, female labour force participation, and the demographic dividend. *Journal of Economic Growth*, 14, 79—101.
19. Cummins, M. (2019). Population Dynamics and the Demographic Dividend Potential of Eastern and Southern Africa: A Primer.
20. Bloom, D., Canning, D., & Sevilla, J. (2003). The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change. Rand Corporation.
21. World Population to 2300 (2004). United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations. 399 p.
22. Prskawetz, A., & Sambt, J. (2014). Economic support ratios and the demographic dividend in Europe. *Demographic Research*, 30, 963—1010.
23. Kruk, M. E., Ling, E. J., & Bitton, A. et al. (2017). Building resilient health systems: A proposal for a resilience index. *BMJ*, 357. <https://doi.org/10.1136/bmj.j2323>
24. Fridell, M., Edwin, S., von Schreeb, J., & Saulnier, D. D. (2020). Health System Resilience: What Are We Talking About? A Scoping Review Mapping Characteristics and Keywords. *International Journal of Health Policy and Management*, 9), 6—16. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2019.71>
25. Zheliuk, T., Shushpanov, D., Zhukovska, A., Ostroverkhov, V., Brechko, O., & Matsyk, V. (2024). Digitalization as a Tool for Healthcare System Resilience. In: 14th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), Ceske Budejovice, Czech Republic. P. 427—433. <https://doi.org/10.1109/ACIT62333.2024.10712616>
26. Khalil, M., Ravaghi, H., Samhouri, D., Abo, J., Ali, A. & Sakr, H. et al. (2022). What is «hospital resilience»? A scoping review on conceptualization, operationalization, and evaluation. *Frontiers in public health*, 10, 1009400. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1009400>
27. Wulff, K., Donato, D., & Lurie, N. (2015). What is health resilience and how can we build it? *Annual review of public health*, 36, 361—374. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031914-122829>
28. Velickovic, K., Rahm Hallberg, I., Axelsson, U. et al. (2020). Psychometric properties of the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) in a non-clinical population in Sweden. *Health and Quality of Life Outcomes*, 18, 132. <https://doi.org/10.1186/s12955-020-01383-3>
29. Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International journal of behavioral medicine*, 15(3), 194—200.
30. Resilient American Communities (2024). <http://surl.li/xqxmum>
31. Pozniak, O., Havryliuk, O., & Maidanik, I. (2023). Migration Resilience: Definition of the Concept. In: Modernization of the Economy in the Context of Innovative Development of Modern Society. Materials of the reports of the participants of the All-Ukrainian scientific and practical conference (November 16-17, 2023). (exec. ed. L. M. Horbach). Lutsk: Vyacheslav Lipinski Institute of Volyn, PJSC “MAUP University”. P. 138—142 [in Ukrainian].

32. Resilient migration. Tools for the emotional rescue of migrant children and adolescents (2017). UNICEF. ODI. <https://www.unicef.org/mexico/media/4876/file/Resilient%20Migration%202020.pdf>
33. Preston, V., Shields, J. & Akbar, M. (2022). Migration and Resilience in Urban Canada: Why Social Resilience, Why Now? *International Migration & Integration*, 23, 1421—1441. <https://doi.org/10.1007/s12134-021-00893-3>
34. World Bank (2022). Coping with Shocks: Migration and the Road to Resilience. South Asia Economic Focus; Fall 2022. Washington. DC: World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/38066>
35. Ukrainian Society: the Migration Dimension: National Report (2018). Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
36. The ‘Immigration Dividend’ in a World of Demographic Turbulence (2020). Mixed Migration Centre. <https://mixedmigration.org/articles/the-immigration-dividend-in-a-world-of-demographic-turbulence/>
37. Johnson, J. H., & Kenan Jr., W. R. (2019). Institute Insights: Migration Dividends: From Driving Economic Development to Creating Equitable Gains. Kenan Institute of Private Enterprise. <https://kenaninstitute.unc.edu/news-media/institute-insights-migration-dividends-from-driving-economic-development-to-creating-equitable-gains/>
38. Pozniak, O. (2023). Migration dividends: research experience and Ukrainian realities. In: Modern trends of socio-economic transformations and intellectualization of society in conditions of sustainable development: proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference, Zaporizhzhia, November 10, 2023. Zaporizhzhia: NU “Zaporizhzhia Polytechnic”. P. 300—302. https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&t/2023/conf/1.7/STSEPtaiS_2023_proc.pdf [in Ukrainian].
39. Libanova, E. M., Pozniak, O. V., & Tsymbal, O. I. (2022). Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, 2 (48), 37—57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> [in Ukrainian].
40. Maidanik, I. (2023). Remittances in Ukraine During the Full-Scale War. *Demography and Social Economy*, 3 (53), 18—32. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.018> [in Ukrainian].
41. Tuccio, M., & Wahba, J. (2020). Social Remittances. *GLO Discussion Paper*, No. 609. Global Labor Organization (GLO). Essen. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/222445/1/GLO-DP-0609.pdf>
42. Stepanova, O. V. (2012). Accumulation of social capital in the system of integration of migrants. *Efektivna ekonomika*, 2. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=960> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.10.2024

Oleksandr Gladun, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director,
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: gladun.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6354-6180
Scopus ID: 56682893300

Iryna Kurylo, Dr. Sc. (Economics), Prof.
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1379-1756
Scopus ID: 57190215809

Dmytro Shushpanov, Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of the Department
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: shdg2011@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5220-3449
Scopus ID: 57190253130

Svitlana Aksyonova, PhD (Economics), Leading scientific worker
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

Oleksii Pozniak, PhD (Economics), Senior Research Fellow, Head of Sector
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1323-3896
Scopus ID: 57195780028; 57189273845

CONCEPTUAL PRINCIPLES FOR RESEARCHING THE DEMOGRAPHIC RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY

Theoretical and practical aspects of demographic resilience have been studied by many scientists across different countries. However, for each country, these issues require tailored analysis and adaptation to specific conditions. The purpose of this study is to determine the place of demographic resilience and its components, analyze them with adaptation to Ukraine's particular conditions in order to form the key directions of achieving the resilience of Ukrainian society in the post-war period. The primary methods used in this research include abstract-logical, sociological, classification-analytical methods and synergistic approach. The novelty of the study lies in the development of conceptual foundations for analyzing the demographic resilience of Ukrainian society in the current context. The authors' definition of demographic resilience is provided: it is explained as the ability to ensure the change of generations, maintain the desired demographic balance, maintain basic functions and social structures, minimizing the negative consequences of destructions and contributing to recovery. The following components of demographic resilience are proposed: reproductive resilience, resilience of age and sex population structure, family resilience, social or age group resilience, life preservation, resilience of the healthcare system, and migration resilience. The relationships between these components and economic and social resilience, education, and the realization of the "demographic dividend" are analyzed. Criteria for assessing the components of demographic resilience are proposed. Healthcare system resilience and health resilience are treated as distinct components of demographic resilience, yet they are closely interconnected. Both are integrated and influenced by various factors. The migration component is examined in the context of immigration, emigration, and the accommodation and adaptation of internally displaced persons. Demographic resilience in Ukraine has been influenced by both the COVID-19 pandemic and, more significantly, the full-scale Russian-Ukrainian war. Their effects cause the need for further quantitative assessment of the individual components of demographic resilience and the development of specific measures to strengthen it.

Keywords: demographic resilience, age and sex population structure, reproductive resilience, healthcare system, migration.

Cite: Kalashnikova, Tetiana (2024). Doslidzhennia evoliutsii teorii rezylentnosti u zastosunku do terytorialnykh system [Study of the Evolution of the Theory of Resilience in Application to Territorial Systems]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 65–78.

УДК 332.01; 338.12

JEL Classification: B 29, R 19

ТЕТЯНА КАЛАШНІКОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: tatank@meta.ua

ORCID: 0000-0002-7963-3155

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕОРІЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У ЗАСТОСУНКУ ДО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ

У сучасних умовах украї актуальною стає проблематика забезпечення резильєнтності територіальних економічних систем та економіки України загалом. Метою статті є дослідження еволюції теорії резильєнтності у застосунку до територіальних систем, яку було запропоновано зарубіжною економічною теорією у відповідь на виклики глобальної фінансово-економічної кризи 2008 р. і періоду відновлення після неї. Для формування основних положень дослідження використано загальнонаукові методи аналізу і синтезу, узагальнення, класифікації, системного аналізу. У роботі проаналізовано базові теорії резильєнтності та основні протиріччя, що постали перед дослідниками при їх формуванні. Так, досліджено погляди на питання щодо кінцевої мети резильєнтності, зокрема еволюцію з позиції, що такою метою є збереження стану рівноваги регіональної (міської) економічної системи, до відмови від цієї тези, коли кінцева мета розмивається і розглядається або як безперервний процес балансування економічної системи (а не повернення до ранішого або нового стабільного рівноважного стану), або з'являється теза щодо переривчатої рівноваги, що становить собою послідовність стабільних форм чи шляхів сталого зростання, яка переривається періодичними потрясіннями. Розглянуто інженерний, екологічний та еволюційний підходи до регіональної (міської) резильєнтності як відображення прагнення дослідників знайти певні аналогії з інших галузей науки, де явище «стійкості — резильєнтності» розроблено доволі ґрунтовно. Проведений аналіз дає підстави для виокремлення адаптивного підходу як найбільш перспективного і адекватного для цілей дослідження економічного змісту те-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

риторіального аспекту резильєнтної економіки та формування відповідних практичних рекомендацій. Згідно з адаптивним підходом економічну резильєнтність розуміють як багатовимірну властивість, що включає не тільки здатність територіальної системи до відновлення після шоку і спротив потрясінням, але й адаптаційні властивості її економічної структури і здатність до відновлення позитивної економічної динаміки.

Ключові слова: резильєнтність, резильєнтність територіальних економічних систем, адаптивний цикл, адаптивний підхід.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. В умовах, коли економіка України зазнає шоків впливів через війну, тема резильєнтності економіки з теоретичного і з практичного погляду набуває великої актуальності. Резильєнтність економіки в її територіальному аспекті у більшості випадків асоціюється з регіональним або міським рівнем розгляду і зводиться на загал до необхідності дослідження здатності відповідної соціально-економічної системи (точніше — соціо-еколого-економічної системи) протистояти або відновлюватися після шоку або руйнування. В Україні по проведенню адміністративно-територіальної реформи особливо цікавим і актуальним об'єктом для дослідників процесів резильєнтності постає територіальна громада.

Аналіз досліджень та публікацій. Огляд наукової літератури показує, що зростання інтересу до вивчення резильєнтності відбувається після певних шоків збурень в економіці, як це наразі відбувається в українському науковому середовищі, а попередньо такий сплеск світової уваги прийшовся на період після глобальної економічної кризи 2008 р. і спричинену нею велику рецесію 2008—2010 рр. та наслідки епідемії *Covid-19*. Бібліографічний аналіз наукових робіт з проблематики резильєнтності економіки показує, що найбільшу увагу приділяли дослідженню питання економічної стійкості окремих підприємств і параметрам макроекономічної стабільності (стійкості) держави [1], натомість резильєнтність економіки регіонів, міст, територіальних громад на цьому тлі вивчені недостатньо. Особливо це стосується періоду до 2022 р.

Загалом слід зазначити, що поняття резильєнтності діалектично пов'язано з явищем кризи, шоку, збурення економічного середовища. В економіці такі явища можуть бути як наслідком циклічності економічних процесів, так і проявом екзогенних процесів, неекономічних за своїм походженням, що розповсюджують свій вплив і на цю сферу суспільного життя.

Зокрема О. Поляковою (O. Poliakova) [2] запропоновано науково-методичні підходи до оцінки наслідків криз неекономічного (біологічного та воєнного) походження та їх наслідків для економіки України. Автор зазначає: «Кризи неекономічного походження, які врешті-решт перетворюються на економічні, мають ту властивість, що вони не є попереджувальними. Розгортання цих криз відбувається несподівано, принаймні, для більшості

країн. Тому методів оцінки їх наслідків, зокрема, для економіки, а також прогнозування наслідків розроблено вкрай мало» [2, с. 247]. Авторський метод оцінювання ґрунтується на побудові когнітивної карти наслідків кризи неекономічного походження. Це передбачає оцінку у чотирьох вимірах: напрям оцінки (відповідно до сфери проявів кризи), суб'єктивно-об'єктивний (відповідно до використовуваних методів оцінки), часовий (відповідно до етапів виникнення і розгортання кризи) та макро-мезоекономічний (відповідно до масштабності кризи) виміри.

У роботі В. Хаустова (V. Khaustova) і О. Решетняк (O. Reshetniak) [3], аналізуючи період незалежності України, виділяють чотири таких надзвичайних шоківих збурення. Перший — це світова фінансова криза 2008 р., коли падіння української економіки суттєво перевищило падіння провідних країн. Другим потрясінням для економіки України був початок воєнної агресії РФ на сході та півдні країни у 2014 р. Третім шоком ХХІ ст. для України стала економічна криза, спричинена пандемією 2019—2020 рр. Четвертим, найбільш суттєвим економічним шоком в Україні є криза, викликана повномасштабною війною РФ проти України від 24 лютого 2022 р., що призвела до значних збитків у виробничому секторі та інфраструктурі, а також до втрати життів та соціальних збитків.

Повертаючись до висвітлення процесів економічної резильєнтності територіальних утворень у новітніх публікаціях, слід відзначити роботи [1, 4—7]. Так І. Лещух (I. Leshchukh) пропонує авторське трактування соціально-економічної резильєнтності просторово-суспільної системи як її здатності до адаптації (фактично поглинання) та/або пом'якшення втрат, трансформації (переорієнтації), швидкого відновлення після впливу шоків та викликів різного характеру завдяки внутрішнім адаптивним властивостям (факторам захисту). В роботі ідентифіковано та охарактеризовано «вроджені» та набуті фактори забезпечення резильєнтності. Описано ознаки резильєнтної соціально-економічної системи залежно від ступеня «взаємодії» цієї системи з шоковою подією чи кризою (гнучкість, адаптивність, здатність до швидкого відновлення після настання шоків та викликів різного характеру та значущості впливу) [1]. Автори Т. Мамадова (T. Mamatova) і В. Борисенко (V. Borysenko) [4] акцентують увагу на тому, що категорія «резильєнтність» розглядається у сфері публічного управління як здатність системи — території / громади / спільноти — поглинати руйнівні впливи і за цих умов зберігати основні функції та структуру, є якістю, яку необхідно набуті, розвинути та безупинно вдосконалювати в межах держави, регіону чи громади. Забезпечення резильєнтності передбачає свідоме керування процесом адаптування системи з метою збереження певних її якостей та дозволу іншим зникнути, зберігаючи сутність (або «ідентичність») системи.

Зазначимо, що проблематика економічної резильєнтності територіальних систем розпадається на велику кількість локальних напрямків, пов'я-

заних із різноманітними аспектами життєстійкості соціуму. Це, зокрема, характеристики демографічної резильєнтності населення України [8] та домогосподарств [9].

Метою статті є дослідження еволюції теорії резильєнтності у застосунку до територіальних систем, яку було запропоновано зарубіжною економічною теорією у відповідь на виклики глобальної фінансово-економічної кризи 2008 р. і періоду відновлення після неї.

Новизна статті. У роботі набули подальшого розвитку дослідження теоретичних засад резильєнтності територіальних систем. Виокремлено основні підходи та їх еволюцію, на які спиралися закордонні дослідники. Проведений аналіз дає підстави для виокремлення адаптивного підходу як найбільш перспективного і адекватного для цілей дослідження економічного змісту територіального аспекту резильєнтної економіки та формування відповідних практичних рекомендацій.

Методи. Застосовано загальнонаукові методи аналізу і синтезу, узагальнення, класифікації, системного аналізу, аналізу наукових літературних джерел.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до дослідження еволюції теорії резильєнтності у застосунку до територіальних систем — регіональних або міських, то можна дійти висновку щодо відсутності єдиної позиції у поглядах на зміст цього поняття. Існує декілька теорій, які по-різному трактують зміст резильєнтності щодо просторових систем. Розглянемо більш докладно зміст наукової дискусії: у табл. 1 класифіковано найпоширеніші підходи до розгляду територіальної резильєнтності.

По-перше, слід зазначити, що одним із фундаментальних питань у дослідженні явища резильєнтності в економіці загалом і в регіональній економіці зокрема є питання щодо кінцевої мети резильєнтності. В закордонних наукових роботах можна спостерігати еволюцію погляду на це питання з позиції, що такою метою є збереження стану рівноваги регіональної (міської) економічної системи, до відмови від цієї тези, коли кінцева мета розмивається і розглядається або як безперервний процес балансування економічної системи, а не повернення до ранішого або нового стабільного рівноважного стану, або з'являється теза щодо переривчатої рівноваги, що становить собою послідовність стабільних форм або шляхів сталого зростання, яка переривається періодичними потрясіннями.

Так, за визначенням К. Фостера (К. А. Foster) [12, с. 14], «регіональна резильєнтність є здатністю регіону передбачати, готуватися, реагувати і відновлюватися після збурення». У колективній роботі (E. W. Hill, H. Wial and H. Wolman) [15, с. 4] автори розглядають регіональну резильєнтність як «здатність регіону... успішно відновлюватися після потрясінь у його економіці, які або збивають його зі шляху зростання, або мають потенціал скинути його зі шляху росту».

Проте основне протиріччя, яке не можна розв'язати, керуючись рівноважним підходом, полягає в тому, що коли резильєнтність визначається як здатність повертатися до рівноваги після збурення, ця теза дисонує з ідеєю позитивного розвитку і еволюції територіальних утворень. Оскільки за рівноважним підходом чим більш резильєнтним є регіон або місто, тим менше він має змінюватись у часі. Природно, що прийняти цю тезу можна, якщо мова йде про зовсім невеликий проміжок часу.

По-друге, дослідники вважають за доцільне акцентувати увагу на різниці у ступені здатності територіальних систем втримувати позитивну динаміку розвитку після дії шоку і виділяють статичну економічну резильєнтність і динамічну економічну резильєнтність. На думку А. Роуз (A.Z. Rose) [16, с. 8], статична економічна резильєнтність є здатністю об'єктів або системи продовжувати функціонувати у стані шоку, а під динамічною економічною резильєнтністю розуміють швидкість, з якою об'єкт або система відновлюється після шоку для досягнення бажаного стану. В роботі [17, с. 8] можна побачити приклад визначення динамічної системи — Т. Сванстрем подає визначення резильєнтного регіону як об'єднання, де постійно діють ринки і місцеві політичні структури, що постійно адаптуються до змін умов навколишнього середовища, і тільки коли ці процеси зазнають невдачі (часто через помилкове втручання вищих рівнів влади, обмежених у своїй здатності до інновацій), система вимушена змінювати великі структури.

По-третє, оскільки економічна резильєнтність є доволі складним для розуміння поняттям, дослідники намагаються знайти певні аналогії з інших галузей науки, де явище «стійкості — резильєнтності» розроблено доволі ґрунтовно. Саме тому виникають інженерний, екологічний або еволюційний підходи до регіональної (міської) резильєнтності. Так, інженерний підхід у застосуванні до резильєнтності регіону є близьким до поняття еластичності. Він фокусує увагу на досягненні стану стабільності системи, яка перебуває в стані, близькому до рівноважного, або у стаціонарному стані, де резильєнтність (стійкість) до збурень і швидкість повернення до рівноваги, що існувала раніше, використовується для визначення сутності резильєнтності.

Поняття інженерної резильєнтності має схожість зі стандартним використанням рівноваги у мейнстрімі економічної теорії. У цьому випадку шок або порушення рівноваги зміщує економіку з її шляху рівноважного зростання, але припускається, що сили самокоректування і регулювання кінець-кінцем повернуть її на шлях рівноваги. Таким чином, відносна стійкість різних економік буде вимірюватися з погляду їх сприйнятливості до відхилення від траєкторії рівноваги (їх «чутливості» до потрясінь) і їх часу реакції до встановлення рівноваги. Проте можливі випадки, коли не відбувається повернення до попереднього врівноваженого стану, а має місце перехід на нижчу або вищу траєкторію розвитку [20, с. 29].

Таблиця 1. Класифікація теорій територіальної резильєнтності

Критерій класифікації	Головна теза концепції	Автори робіт, що репрезентують відповідну наукову позицію
<p>1. Щодо уявлення про кінцеву мету регіональної резильєнтності</p>	<p>Збереження стану рівноваги регіональної (міської) економічної системи Зокрема, резильєнтність розглядають як здатність регіону передбачати, готуватися, реагувати і відновлюватися після збурення Відмова від тези щодо відновлення рівноваги: резильєнтність розглядають як безперервний процес, а не повернення до ранішого або нового стабільного рівноважного стану Опора на поняття переривчастості рівноваги, яке має біологічне походження, становить собою послідовність стабільних форм або шляхів сталого зростання, яка переривається періодичними потрясіннями Повертається на траєкторію економічного зростання</p>	<p>К. Холлінг (C. Holling) [10]; С. Пімм (S. Pimm) [11]; К. Фостер (K. Foster) [12] С. Карпентер (S. Carpenter), Ф. Вестлі (F. Westley) і М. Тернер (M. Turner) [13] Р. Рамлоган (R. Ramlogan) і Дж. Меткалф (J. Metcalfe) [14] Е. Хілл (E. Hill), Х. Віал (H. Wial) і Х. Волман (H. Wolman) [15] А.З. Роуз (A.Z. Rose) [16] А.З. Роуз (A.Z. Rose) [16]; Т. Сванстрем (T. Swanstrom) [17]; Р. Пендал (R. Pendall), К. Фостер (K. Foster), М. Ковелл (M. Cowell) [18] К. Холлінг (C. Holling) [10]; С. Пімм (S. Pimm) [11]</p>
<p>2. Щодо здатності втримувати позитивну динаміку розвитку після дії шоку</p>	<p>Відбиває спроби якісно-кількісно оцінити поведінку територіальної системи у відповідь на певне збурення Дефініція концепції: статична резильєнтність, динамічна резильєнтність</p>	
<p>3. Щодо основних підходів до визначення ідеї резильєнтності</p>	<p>Фокусується на стабільності системи, яка перебуває в стані, близькому до рівноважного, або у стаціонарному стані, де резильєнтність (стійкість) до збурень і швидкість повернення до рівноваги, що існувала раніше, використовується для визначення сутності резильєнтності Є близьким до поняття еластичності Дефініція концепції: інженерний підхід, інженерна резильєнтність</p>	

	<p>Фокусується на питанні щодо того, чи змушують збурення і потрясіння переходити систему в інший режим поведінки (функціонування)</p> <p>Є близьким до поняття пристосованості</p> <p>Дефініція концепції: екологічний підхід, екологічна резильєнтність:</p> <p>а) резильєнтність співвідноситься з величиною шокового збурення, який може бути поглинутим до того як система змінить свою структуру і функції та буде сформований інший набір процесів</p> <p>б) резильєнтність пов'язується з ідеєю пристосованості</p> <p>Фокусується на еволюційному підході до поняття резильєнтності, коли її розглядають як здатність системи підтримувати довгостроковий розвиток і витримувати різні збурення, що пов'язані із довготривалою здатністю до адаптації та перебудови своєї структури</p> <p>Є близьким до поняття адаптації</p> <p>Дефініція концепції: еволюційний підхід, еволюційна резильєнтність</p>	<p>К. Холлінг (C. Holling) [10]</p> <p>Дж. МакГлейд (J. McGlade), Р. Мюррей (R. Murray) і Дж. Болдуїн (J. Baldwin) [19]</p> <p>Дж. Сіммі (J. Simmie), Р. Мартін (R. Martin) [20]; Р. Мартін (R. Martin) [21]; Р. Пендал (R. Pendall), К. Фостер (K. Foster), М. Коуелл (M. Cowell) [18]; С. Крістоферсон (S. Christopherson), Дж. Мічі (J. Michie), П. Тайлер (P. Tyler) [22]; Р. Хасінк (R. Hassink) [23]</p>
--	---	--

Джерело: складено автором.

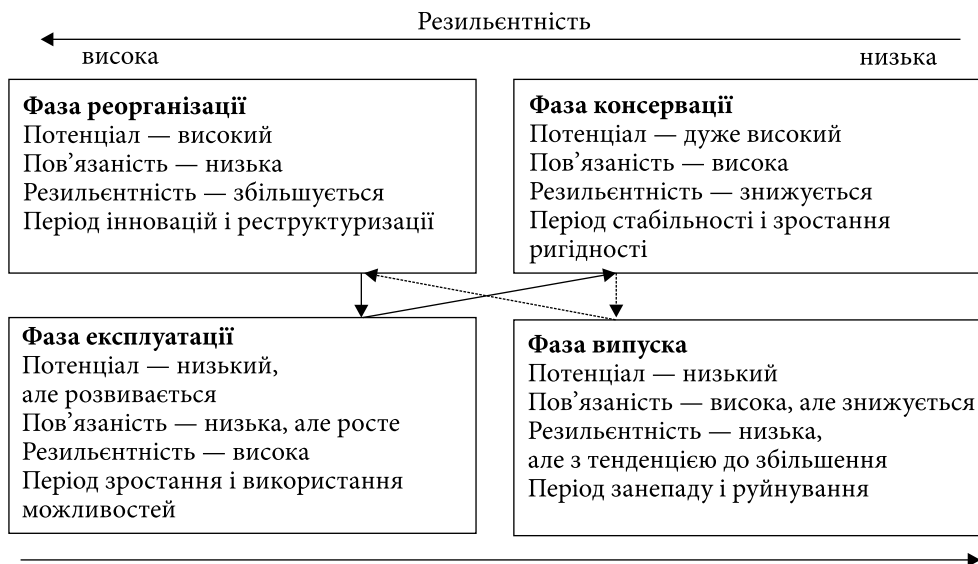

Рис. 1. Модель чотириетапного адаптивного циклу регіональної економічної резильєнтності

Джерело: [20, с. 33].

Екологічний підхід, «екологічна» резильєнтність регіону є близькою до поняття пристосованості і фокусується на питанні щодо того, чи змушують збурення і потрясіння переходити систему в інший режим поведінки (функціонування).

Найбільш поширеним сьогодні є еволюційний підхід до розуміння дії механізмів резильєнтності, який є близьким до поняття адаптації. Дослідники, котрі обирають еволюційний підхід, трактують резильєнтність як здатність системи підтримувати довгостроковий розвиток і витримувати різні збурення, пов'язані із довготривалою здатністю до адаптації та перебудови своєї структури. За еволюційного підходу резильєнтність регіонів або міст розглядають як безперервний процес, а не як повернення до рівноваги або відновлення сталого стану.

Відповідно регіональну економічну резильєнтність розуміють як багатовимірну властивість, що включає не тільки відновлення після шоку і спротив (передусім здатність регіонів протистояти руйнівним потрясінням), але й переорієнтацію (наскільки регіон адаптує свою економічну структуру) та оновлення (якою мірою регіон відновлює свій шлях росту, що був до шоку) [21].

Серед надбань еволюційного підходу можна навести модель адаптивного циклу, що була запропонована Дж. Сіммі (J. Simmie), Р. Мартін (R. Martin) у роботі [20], які узагальнили ідеї, викладені в роботах [16, 18]. Модель адаптивного циклу, застосована до регіональної економіки, має вигляд,

представлений на рис. 1. Даний цикл включає дві петлі: одна пов'язана з виникненням, розвитком і стабілізацією певної економічної структури і шляхом зростання (від експлуатації до збереження), а друга пов'язана з можливою ригідністю і занепадом цієї структури і траєкторії зростання, і відкриттям нового потенціалу.

На етапі експлуатації відбувається регіональне економічне зростання і накопичується виробничий, людський та інтелектуальний потенціал, оскільки нові місцеві галузі використовують порівняльні переваги і різноманітні зовнішні ефекти локалізації. Але із продовженням цього зростання збільшується пов'язаність між різними компонентами регіональної економіки, а модель розвитку стає все більш ригідною, знижується її стійкість до різноманітних потрясінь. І якщо реалізується такого роду шок, вірогідно відбудеться структурний спад і втрата імпульсу до зростання. Фірми припиняють свою роботу і покидають регіон, ступінь пов'язаності знижується, локалізовані тут агломерації втрачають свій вплив. Старі моделі виробництва та інституційні форми руйнуються, а ресурси вивільнюються. Це відкриває можливості для реалізації другого циклу «реліз — реорганізації», який характеризується інноваціями, експериментами і реструктуризацією у міру появи нових видів діяльності. Пов'язаність низька, потенціал для створення нових шляхів є високим, траєкторії розвитку відкриті і, відповідно, є високою резильєнтність. З експлуатацією конкретних форм нової діяльності і нових технологій розвиваються нові порівняльні переваги і запускається новий виток регіонального зростання і накопичення потенціалу [18].

Узагальнюючи наведене вище, слід зазначити, що для цілей дослідження, яке має на меті вивчення економічного змісту територіального аспекту резильєнтної економіки, найбільш доцільним вбачається застосування адаптивного підходу, за яким *економічну резильєнтність розуміємо як багатовимірну властивість, що включає не тільки здатність територіальної системи до відновлення після шоку і спротив потрясінням, але й адаптаційні властивості її економічної структури і здатність до відновлення позитивної економічної динаміки.*

Висновки. Територіальний вимір економічної резильєнтності територіальних систем є доволі специфічним предметом дослідження, якщо метою наукових розвідок є пошук певних єдиних теоретико-методологічних засад життєстійкості територіальної економічної системи. Ситуація ускладнюється тим, що основний масив досліджень з цієї тематики є «калейдоскопом» окремих територіальних кейсів, де досліджуються історії успіху або занепаду міст, агломерацій, регіонів тощо. Тому наукові роботи, присвячені формуванню певної загальної теорії економічної резильєнтності територіальних систем, викликають увагу і спонукають до рефлексії щодо можливості застосування запропонованих підходів до вивчення об'єкта дослідження, цікавого досліднику.

Склалося так, що світова фінансово-економічна криза 2008 р. стала потужним поштовхом для досліджень у сфері резильєнтності економічних систем і територіальних зокрема. На хвилі підвищеного інтересу до проблеми економічна наука збагатилася низкою системних досліджень, спрямованих саме на опрацювання єдиної теорії резильєнтності, і дослідники спираються на ці ідеї до теперішнього часу. Українська економічна наука зараз перебуває в аналогічному стані усвідомлення нагальної потреби у такого роду дослідженнях з метою формування практичних рекомендацій для окремих громад, міст, регіонів. У запропонованій статті автором досліджено еволюцію теорії резильєнтності, яку було запропоновано зарубіжною економічною теорією у відповідь на виклики глобальної фінансово-економічної кризи 2008 р. і періоду відновлення після неї у застосунку до територіальних систем. У роботі проаналізовано базові теорії резильєнтності та основні протиріччя у їх формулюванні, що постали перед дослідниками. Так, досліджено погляди на питання щодо кінцевої мети резильєнтності, зокрема еволюцію від позиції, що такою метою є збереження стану рівноваги регіональної (міської) економічної системи, до відмови від цієї тези, коли кінцева мета розмивається і розглядається або як безперервний процес балансування економічної системи, а не повернення до раніше існуючого або нового стабільного рівноважного стану, або з'являється теза щодо переривчатої рівноваги, що становить собою послідовність стабільних форм або шляхів сталого зростання, яка переривається періодичними потрясіннями. Розглянуто інженерний, екологічний або еволюційний підходи до регіональної (міської) резильєнтності як відображення дослідників знайти певні аналогії з інших галузей науки, де явище «стійкості — резильєнтності» розроблено доволі ґрунтовно. Проведений аналіз дає підстави для виокремлення адаптивного підходу як найбільш перспективного і адекватного для цілей дослідження економічного змісту територіального аспекту резильєнтної економіки та формування відповідних практичних рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лещух І. Еволюція теоретичних підходів до дослідження соціально-економічної резильєнтності країни та регіонів в умовах нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-50>
2. Полякова О. Ю. Підходи до оцінки впливу криз неекономічного походження на соціально-економічну систему України. *Проблеми економіки*. 2022. № 4. С. 245—253. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-4-245-253>
3. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Резильєнтність економіки: сутність і виклики для України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 7. С. 30—41. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41>
4. Маматова Т., Борисенко В. Теоретичне підґрунтя дослідження процесів публічного управління у сфері забезпечення резильєнтності територіальних громад в Україні.

- Публічне управління та місцеве самоврядування. 2023. № 2. С. 67—73. <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-2-9>
5. Пахненко О. Сутність та складові резильєнтності громад в контексті COVID-19. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-51>
 6. Koliou M., van de Lindt J. W., McAllister T. P., Ellingwood B. R., Dillard M., Cutler H. State of the research in community resilience: progress and challenges. *Sustainable and Resilient Infrastructure*. 2020. Vol. 5. No 3. P. 131—151. <https://doi.org/10.1080/23789689.2017.1418547>
 7. Fenxia Z. The community resilience measurement throughout the COVID-19 pandemic and beyond — an empirical study based on data from Shanghai, Wuhan and Chengdu. *International journal of disaster risk reduction: IJDRR*. 2022. Vol. 67. 102664. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102664>
 8. Аксьонова С., Шевчук П. Характеристики демографічної резильєнтності населення України у період пандемії COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 56 (2). С. 3—24. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.003>
 9. Заяць В. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті їх резильєнтного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 55 (1). С. 41—58. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.041>
 10. Holling C. S. Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973. Vol. 4. P. 1—23. URL: <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/26/1/RP-73-003.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
 11. Pimm S. L. The complexity and stability of ecosystems. *Nature*. 1984. Vol. 307. P. 321—326. <https://doi.org/10.1038/307321a0>
 12. Foster K. A. A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience. Working Paper 2007-08, Institute of Urban and Regional Development, University of California, Berkeley. 2007. URL: <https://www.econstor.eu/obitstream/10419/59413/1/592535347.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
 13. Carpenter S. R., Westley F., Turner M. Surrogates for resilience of social-ecological systems. *Ecosystems*. 2005. Vol. 8. P. 941—944. <https://doi.org/10.1007/s10021-005-0170-y>
 14. Ramlogan R., Metcalfe J. S. Restless capitalism: a complexity perspective on modern capitalist economies. In: E. Garnsey and J. McGlade (eds). *Complexity and Co-Evolution: Continuity and Change in Socio-Economic Systems*. Cheltenham: Edward Elgar, 2006. P. 115—146. URL: https://econpapers.repec.org/RePEc:elg:eechap:3679_5 (дата звернення: 01.10.2024).
 15. Hill E. W., Wial H., Wolman H. Exploring Regional Economic Resilience. Working Paper 2008-04, Institute of Urban and Regional Development (IURD), University of California, Berkeley. 2008. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.5099.4000>
 16. Rose A. Z. Economic Resilience to Disasters. CREATE Research Archive. 2009. URL: https://www.researchgate.net/publication/239823919_Economic_Resilience_to_Disasters (дата звернення: 01.10.2024).
 17. Swanstrom T. Regional Resilience: A critical examination of the ecological framework. Working Paper 2008-07, Institute of Urban and Regional Development (IURD), University of California, Berkeley. 2008. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9g27m5zg#main> (дата звернення: 01.10.2024).
 18. Pendall R., Foster K. A., Cowell M. Resilience and regions: Building understanding of the Metaphor. Working Paper 2007-12, Institute of Urban and Regional Development (IURD), University of California, Berkeley. 2007. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/59385/1/59284076X.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
 19. McGlade J., Murray R., Baldwin J. et al. Industrial resilience and decline: a co-evolutionary approach. In: E. Garnsey and J. McGlade (eds). *Complexity and Co-Evolution: Continuity*

- and Change in Socio-Economic Systems. Cheltenham: Edward Elgar, 2006. P. 147—176. <https://doi.org/10.4337/9781847202925.00011>
20. Simmie J., Martin R. The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2010. Vol. 3(1). P. 27—43. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsp029>
 21. Martin R. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*. 2012. Vol. 12 (1). P. 1—32. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbr019>
 22. Christopherson S., Michie J., Tyler P. Regional resilience: theoretical and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2010. Vol. 3 (1). P. 3—10. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq004>
 23. Hassink R. Regional resilience: A promising concept to explain differences in regional economic adaptability? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2010. Vol. 3 (1). P. 45—58. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsp033>
 24. Holling C. S., Gunderson L. H. Resilience and adaptive cycles. In: L. Gunderson and C.S. Holling (eds). *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Washington, DC: Island Press, 2002. P. 25—62. URL: <https://www.loisellelab.org/wp-content/uploads/2015/08/Holling-Gundersen-2002-Resilience-and-Adaptive-Cycles.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

REFERENCES

1. Leshchukh, I. (2024). Evolution of theoretical approaches to research socio-economic resilience countries and regions in conditions of instability. *Economy and Society*, 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-50> [in Ukrainian].
2. Poliakova, O. Yu. (2022). The Approaches to Assessing the Impact of Crises of Non-Economic Origin in the Socioeconomic System of Ukraine. *The problems of economy*, 4, 245—253. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-4-245-253> [in Ukrainian].
3. Khaustova, V. Ye., & Reshetnyak, O. I. (2023). Resilience of Economy: Its Essence and Challenges for Ukraine. *Business Inform*, 7, 30—41. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41> [in Ukrainian].
4. Mamatova, T., & Borysenko, V. (2023). Theoretical basis for the study of the public administration processes in the domain of local communities' resilience in Ukraine. *Public administration and local government*, 2, 67—73. <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-2-9> [in Ukrainian].
5. Pakhnenko, O. (2022). Essence and components community resilience in the context of COVID-19. *Economy and Society*, 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-51> [in Ukrainian].
6. Koliou, M., van de Lindt, J., McAllister, Th., Ellingwood, B., Dillard, M., & Cutler, H. (2018). State of the research in community resilience: progress and challenges. *Sustainable and Resilient Infrastructure*, 5 (3), 131—151. <https://doi.org/10.1080/23789689.2017.1418547>
7. Fenxia, Z. (2022). The community resilience measurement throughout the COVID-19 pandemic and beyond — an empirical study based on data from Shanghai, Wuhan and Chengdu. *International journal of disaster risk reduction: IJDRR*, 67, 102664. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102664>
8. Aksyonova, S., & Shevchuk, P. (2024). Characteristics of demographic resilience of the population in Ukraine during the pandemic of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 56 (2), 3—24. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.003> [in Ukrainian].
9. Zaiats, V. (2024). Financial behavior of households in the context of their resilient development. *Demography and Social Economy*, 55 (1), 41—58. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.041> [in Ukrainian].

10. Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1—23. <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/26/1/RP-73-003.pdf>
11. Pimm, S. L. (1984). The complexity and stability of ecosystems. *Nature*, 307, 321—326. <https://doi.org/10.1038/307321a0>
12. Foster, K. A. (2007). A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience. Working Paper 2007-08, Institute of Urban and Regional Development (IURD), University of California, Berkeley. <https://www.econstor.eu/obitstream/10419/59413/1/592535347.pdf>
13. Carpenter, S. R., Westley, F., & Turner, M. (2005). Surrogates for resilience of socio-ecological systems. *Ecosystems*, 8, 941—944. <https://doi.org/10.1007/s10021-005-0170-y>
14. Ramlogan, R., & Metcalfe, J. S. (2006). Restless capitalism: a complexity perspective on modern capitalist economies. In: E. Garnsey and J. McGlade (eds). *Complexity and Co-Evolution: Continuity and Change in Socio-Economic Systems*. Cheltenham: Edward Elgar, 115—146. https://econpapers.repec.org/RePEc:elg:eechap:3679_5
15. Hill, E. W., Wial, H., & Wolman, H. (2008). Exploring Regional Economic Resilience. Working Paper 2008-04, Institute of Urban and Regional Development (IURD), University of California, Berkeley. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.5099.4000>
16. Rose, A. Z. (2009). Economic Resilience to Disasters. CREATE Research Archive. https://www.researchgate.net/publication/239823919_Economic_Resilience_to_Disasters
17. Swanstrom, T. (2008). Regional Resilience: A critical examination of the ecological framework. Working Paper 2008-07, Institute of Urban and Regional Development (IURD), University of California, Berkeley. <https://escholarship.org/uc/item/9g27m5zg#main>
18. Pendall, R., Foster, K. A., & Cowell, M. (2007). Resilience and regions: Building understanding of the Metaphor. Working Paper 2007-12, Institute of Urban and Regional Development (IURD), University of California, Berkeley. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/59385/1/59284076X.pdf19>
19. McGlade, J., Murray, R., & Baldwin, J. et al. (2006). Industrial resilience and decline: a co-evolutionary approach. In: E. Garnsey and J. McGlade (eds). *Complexity and Co-Evolution: Continuity and Change in Socio-Economic Systems*. Cheltenham: Edward Elgar, 147—176. <https://doi.org/10.4337/9781847202925.00011>
20. Simmie, J., & Martin, R. (2010). The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3 (1), 27—43. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsp029>
21. Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12 (1), 1—32. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbr019>
22. Christopherson, S., Michie, J., & Tyler, P. (2010). Regional resilience: theoretical and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3 (1), 3—10. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq004>
23. Hassink, R. (2010). Regional resilience: A promising concept to explain differences in regional economic adaptability? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3 (1), 45—58. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsp033>
24. Holling, C. S., & Gunderson, L. H. (2002). Resilience and adaptive cycles. In: L. Gunderson and C. S. Holling (eds). *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Washington, DC: Island Press, 25—62. <https://www.loisellelab.org/wp-content/uploads/2015/08/Holling-Gundersen-2002-Resilience-and-Adaptive-Cycles.pdf>

Стаття надійшла до редакції журналу 07.10.2024

Tetiana Kalashnikova, PhD (Economics), Leading Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: tatank@meta.ua
ORCID: 0000-0002-7963-3155

STUDY OF THE EVOLUTION OF THE THEORY
OF RESILIENCE IN APPLICATION TO TERRITORIAL SYSTEMS

In the modern context, the problem of ensuring the resilience of territorial economic systems and the economy of Ukraine as a whole is extremely relevant. The purpose of the article is to study the evolution of the theory of resilience in application to territorial systems, which was proposed by foreign economic theory in response to the challenges of the global financial and economic crisis of 2008 and the period of recovery after it. To form the main postulates of the study, general scientific methods of analysis and synthesis, generalization, classification, system analysis were used. The work analyzes the basic theories of resilience. The main contradictions that were faced by researchers during their development were investigated as well. The views on the question of the ultimate goal of resilience have been investigated. In particular, the evolution from the point of view that this goal is to maintain the state of equilibrium of the regional (urban) economic system, to the abandonment of this thesis, when the ultimate goal is blurred and either is considered as a continuous process of balancing the economic system, rather than returning to a previously existing or a new stable equilibrium condition, or there is a thesis of interrupted equilibrium, which is a sequence of stable forms or pathways of sustainable growth that is interrupted by periodic shocks. Engineering, ecological and evolutionary approaches to regional (urban) resilience have been studied by scientists on the way to finding an analogy from other fields of science, where the phenomenon of “sustainability — resilience “ has been developed quite carefully. The analysis gives the grounds for highlighting the adaptive approach as the most promising and adequate for the purpose of studying the economic content of the territorial aspect of the economy and the formation of relevant practical recommendations. According to the adaptive approach, economic resilience is understood as a multidimensional property, which includes not only the ability of the territorial system to recover from shock, but also the adaptive properties of its economic structure and the ability to restore positive economic dynamics.

Keywords: resilience, resilience of territorial economic systems, adaptive cycle, adaptive approach.

Cite: Ustymenko, Volodymyr (2024). Sotsialnyi vymir stiikosti: natsionalni pidkhody ta polityka YES (porivnialno-pravove doslidzhennia) [The Social Dimension of Resilience: National Approaches and EU Policy (a Comparative Legal Study)]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 79—94.

УДК 346+342.7+340.5

JEL Classification: F52, I31, J38, K00

ВОЛОДИМИР УСТИМЕНКО, член-кор. НАН України, член Президії НАН України, член-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Засл. юрист України, директор ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
01032, Україна, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
E-mail: v.a.ustymenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1094-422X
Scopus ID: 57223349816

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР СТІЙКОСТІ: НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ПОЛІТИКА ЄС (порівняльно-правове дослідження)

Метою статті є виявлення правових вразливостей на різних рівнях правової системи України із оцінкою ступеня їх негативного впливу на формування та реалізацію соціальної політики держави, а також обґрунтуванням пропозицій щодо способів усунення та шляхів мінімізації їх негативних впливів із урахуванням досягнень правової системи ЄС у досліджуваній сфері відносин.

Обґрунтовано висновок про те, що формальний підхід до оцінки ступеня застосовності права ЄС до регулювання певних груп соціальних та трудових відносин на національному рівні та, як наслідок, формулювання помилкових висновків про відсутність потреби у наближенні відповідних складових елементів законодавства України до права ЄС призводить до ситуації, коли створюються умови для закладення вразливостей у систему правового регулювання соціально-трудової сфери, які у разі несвоечасного виявлення та усунення на відповідному етапі дії механізму правового регулювання можуть перетворюватись на загрози національній безпеці, складовою якої визнається соціально-економічна сфера, що справлятиме вплив на національну стійкість України та її соціальний компонент. Виділено три рівні правової системи держави, на

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

кожному з яких унаслідок узгоджених дій та/або бездіяльності, а також ухвалюваних рішень з боку уповноважених органів державної влади формуються правові вразливості (колізії, прогалини, помилкова концепція акта, недотримання процедури прийняття акта тощо), здатні перетворюватись на гібридні загрози, що справляють негативний вплив на систему соціального забезпечення. Ідентифіковано правові вразливості на кожному з трьох рівнів правової системи держави (правотворчий, правореалізаційний, рівень конституційного контролю), а також запропоновано способи усунення та визначено можливі шляхи мінімізації їх негативних впливів із урахуванням досягнень правової системи ЄС у сфері забезпечення формування та реалізації соціальної політики та політики зайнятості на засадах стійкості.

Ключові слова: соціальний вимір, стійкість, правові вразливості, гібридні загрози, національна безпека, механізм правового регулювання, національні підходи, право ЄС.

Постановка проблеми та актуальність. Прогрес держав світу у досягненні стратегічних цілей зовнішньої та внутрішньої політики, як-то геополітичних, соціально-економічних, політико-правових, екологічних, культурних тощо, не є однаково успішним та рівномірним. Великою мірою досягнення бажаного результату потребує вжиття заходів, які б враховували додаткові фактори, що справляють вплив на ефективність формування відповідних напрямів державної політики. Світоглядна концепція сталого розвитку, визнана міжнародним співтовариством основою побудови безпечного для людства майбутнього та формалізована у Цілях сталого розвитку ООН до 2030 року, розглядається як ціннісний базис фундаментальних перетворень на міждержавному, наддержавному й внутрішньодержавному рівнях. Екзистенціальні виклики, з якими доводиться стикатися державам світу, переконують у тому, що суспільні позитивні трансформації можливі тоді, коли слідування Цілям сталого розвитку сприяє набуттю моделлю державного устрою та її елементами ознак стійкості до загроз та ризиків, що уможливорює дискурс про послідовність та невідворотність системоутворювальних змін на шляху до утвердження та практичного втілення ідеології суспільства загального добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стійкості (*resilience*) держави та складових державоутворюючого механізму (економіка, право, соціум тощо) на сьогодні перебуває у центрі наукового інтересу вчених різних галузей науки із переважанням теоретико-прикладних здобутків представників суспільних наук.

Значною глибиною опрацювання понятійного апарату, системністю поглядів на шляхи розв'язання фундаментальних питань, пов'язаних із методами та засобами забезпечення стійкості як процесу, стану, основи, моделі розвитку різних сфер суспільного життя відзначено дослідження економічної галузі науки. Зокрема, слід виділити комплексне бачення природи, функцій та форм вияву стійкості, представлене у наукових працях В. М. Гейця (V. M. Heiets) зі співавторами [1], А. А. Гриценка (A. A. Hrytsenko) [2],

Е. М. Лібанової (E. M. Libanova) зі співавторами [3], С. І. Пирожкова (S. I. Purozhkov) зі співавторами [4], Т. І. Єфименко (T. I. Yefymenko) [5], О. Ф. Новікової (O. F. Novikova) зі співавторами [6], Д. Ю. Череватського (D. Yu. Cherevatskyi) [7] та ін.

Важливою науковою та емпіричною основою досліджень цих учених та наукових колективів є значна увага до комплексних проблем забезпечення стійкості економіки, соціальної сфери тощо, характерним для України у контексті викликів, що були зумовлені спочатку частковою окупацією частини території України і вже згодом набули ознак загроз та ризиків через повномасштабну воєнну агресію. В цьому проявляється значна відмінність вітчизняних досліджень порівняно із розробками іноземних фахівців, хоча слід визнати, що останнім часом у зарубіжних дослідженнях приділено увагу мілітарним факторам, що справляють вплив на стійкість держави, як-от у працях M. Constantinescu [8], C. Challowmis [9], L. Cooper [10], A. Paździor зі співавторами [11] та ін.

Водночас варто наголосити на тому, що недостатньо висвітленими крізь призму адаптації національного законодавства України до права ЄС залишаються питання якості правотворчої роботи, правореалізації та здійснення конституційного контролю як рівнів правової системи держави, на кожному з яких формуються правові вразливості, що згодом уможливають негативний вплив загроз, значно знижуючи ефективність правового забезпечення соціальної політики держави загалом та гарантій дотримання соціальних прав громадян зокрема.

Новизна роботи полягає у тому, що виділено три рівні правової системи держави, на кожному з яких унаслідок узгоджених дій та/або бездіяльності, а також ухвалюваних рішень з боку уповноважених органів державної влади формуються правові вразливості (колізії, прогалини, помилкова концепція акта, недотримання процедури прийняття акта тощо), здатні перетворюватись на гібридні загрози, що справляють негативний вплив на систему соціального забезпечення. Ідентифіковано правові вразливості на кожному з трьох рівнів правової системи держави (правотворчий, правореалізаційний, рівень конституційного контролю), а також запропоновано способи усунення та визначено можливі шляхи мінімізації їх негативних впливів із урахуванням досягнень правової системи ЄС у сфері забезпечення формування та реалізації соціальної політики та політики зайнятості на засадах стійкості.

Метою статті є виявлення правових вразливостей на різних рівнях правової системи України із оцінкою ступеня їх негативного впливу на формування та реалізацію соціальної політики держави, а також обґрунтуванням пропозицій щодо способів усунення та шляхів мінімізації їх негативних впливів з урахуванням досягнень правової системи ЄС у досліджуваній сфері відносин.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема: діалектичний, правової герменевтики, порівняльно-правовий, аналітико-синтетичний, формально-логічного та системно-структурного аналізу, прогностичний тощо. Емпіричну основу дослідження склали Конституція України та інші акти національного законодавства, окремі міжнародні правові акти, акти права ЄС, практика Європейського суду з прав людини, законопроекти, аналітичні матеріали, підготовлені Європейським комітетом з соціальних прав, Європейською Комісією та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Звіті про стратегічне передбачення за 2020 р. «Стратегічне передбачення — визначення курсу на більш стійку Європу», підготовленому Європейською Комісією (далі — Звіт 2020) [12], напевно чи не вперше було чітко артикульовано на ролі та значущості стійкості (*resilience*) як нового «компасу» для політик Європейського Союзу. Зокрема, спираючись на досвід минулих років, які відзначилися впливом низки загроз фінансово-економічного характеру (фінансова криза 2008 р.), у сфері охорони здоров'я (пандемія *Covid-19*) тощо, Європейська Комісія у Звіті 2020 наголосила на тому, що більш стійка Європа швидше відновлюватиметься, виходитиме сильнішою з нинішніх і майбутніх криз і краще реалізовуватиме Цілі сталого розвитку ООН.

Додатково у Звіті 2020, із посиланням на публікацію «Побудова наукового нарративу на шляху до більш стійкого суспільства ЄС» [13], підготовлену Спільним дослідницьким центром (*Joint Research Centre*), Службою науки та знань Європейської Комісії, стійкість інтерпретовано як здатність не лише протистояти викликам і справлятися з ними, а й трансформуватися сталим, справедливим і демократичним способом. Саме спираючись на наведене визначення, Європейською Комісією здійснено аналіз вразливостей та можливостей, що рельєфно проявилися внаслідок впливу загроз на ЄС та його держави-члени, особливо у світлі можливого прискорення або уповільнення чотирнадцяти глобальних мегатрендів, визначених Центром мегатрендів (*The Megatrends Hub*) Європейської Комісії: 1) прискорення технологічних змін і гіперзв'язок; 2) посилення дефіциту ресурсів; 3) зміна характеру праці; 4) зміна парадигми безпеки; 5) зміна клімату та деградація довкілля; 6) триваюча урбанізація; 7) диверсифікація освіти та навчання; 8) поглиблення нерівності; 9) розширення впливу Сходу і Півдня; 10) зростаюче споживання; 11) посилення демографічних диспропорцій; 12) посилення впливу нових систем управління; 13) зростаюче значення міграції; 14) змінювані виклики в сфері охорони здоров'я [14].

Зважаючи на виклики, які постають перед людством загалом та населенням Європи зокрема, у Звіті 2020 представлено чотиривимірний аналіз стійкості, а саме соціальний та економічний, геополітичний, зелений та цифровий. Європейська Комісія виходить з того, що соціальний та еконо-

мічний вимір стійкості означає здатність долати економічні потрясіння та досягати довгострокових структурних змін справедливим та інклюзивним способом. На думку Європейської Комісії, це означає створення соціально-економічних умов для відновлення, спрямованих на переходи, сприяння соціальній та регіональній згуртованості, підтримку найбільш вразливих верств суспільства з урахуванням демографічних тенденцій та відповідно до Європейського стовпа соціальних прав (пар. 3.1) [12].

Попри те, що Європейський стовп соціальних прав відноситься до джерел «м'якого права», принципи та права, що знайшли в ньому закріплення, отримали подальший розвиток у низці актів права ЄС, як-то Директиві 2022/2041 Європейського Парламенту та Ради від 19.10.2022 р. про адекватну мінімальну заробітну плату в Європейському Союзі, Директиві 2022/2381 Європейського Парламенту та Ради від 23.11.2022 р. про покращення гендерного балансу серед директорів компаній, зареєстрованих на біржі, та відповідні заходи тощо [17, с. 7].

Ретельний аналіз соціального та трудового законодавства ЄС має слугувати меті адаптації національного законодавства до права ЄС. Формальний підхід до оцінки ступеня застосовності права ЄС до регулювання певних груп соціальних та трудових відносин на національному рівні та, як наслідок, формулювання помилкових висновків про відсутність потреби у наблизенні відповідних складових елементів законодавства України до права ЄС призводить до невтішної ситуації, представленої у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2023 р. у частині виконання зобов'язань за розділом 19 «Соціальна політика та зайнятість». Зокрема, констатовано, що Україна перебуває на ранній стадії підготовки до вступу до ЄС у сфері соціальної політики та зайнятості [18, с. 109]. Відповідно, тим самим створюються умови для закладення вразливостей до системи правового регулювання соціально-трудової сфери, які у разі несвоєчасного виявлення та усунення на відповідному етапі дії механізму правового регулювання можуть перетворюватись на загрози національній безпеці, складовою якої визнається соціально-економічна сфера, що справлятиме вплив на національну стійкість України та її соціальний компонент.

Загрози гібридного типу, що справляють негативний вплив на систему соціального забезпечення, набувають особливих правових форм свого виразу залежно від рівня правової системи держави, у межах якого відбувається ідентифікація таких загроз. Можливо виділити три рівні правової системи держави, на кожному з яких унаслідок узгоджених дій та/або бездіяльності, а також ухвалюваних рішень з боку уповноважених органів державної влади формуються правові вразливості (колізії, прогалини, помилкова концепція акта, недотримання процедури прийняття акта тощо), що згодом уможливають негативний вплив загроз, значно знижуючи ефективність правового регулювання, а саме:

I. Правотворчий рівень, що відзначається правовими вразливостями, характерними саме для цього рівня правової системи країни. Зокрема, помилкові, контрверсійні, із недотриманням доктринальних розробок у правовій та інших галузях науки, всупереч результатам оцінки впливу проекту нормативно-правового акта на визначену сферу суспільних відносин, ігноруванням підсумків аналізу регуляторного впливу на сферу господарських відносин, із закладенням колізій із принципами права ЄС, правовою традицією ЄС, правовими актами ЄС тощо підходи до формування концепції майбутньої моделі правового регулювання можуть бути ідентифіковані як вразливості у значенні, наведеному у Концепції забезпечення національної системи стійкості. Зокрема, «уразливість» визначено в акті як наявність проблем, вад, недоліків, які породжують або посилюють схильність до порушення функціональності та/або піддатливості негативним впливам загроз.

Зазначені вище та інші правові вразливості, у разі їх відтворення у тексті чинного нормативно-правового акта, можуть створювати загрози. Наприклад, вразливість, яка полягає у відступі від підходів до визначення соціальних стандартів, закладених у праві ЄС, може набувати загрози недотримання міжнародних зобов'язань Україною як країною-кандидатом на вступ до ЄС, які насамперед отримали вираз в Угоді про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого (далі — Угода про асоціацію між Україною та ЄС). Зокрема, як проголошено у ст. 424 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна забезпечує поступове наближення до права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей, що зазначено у Додатку XI до цієї Угоди.

II. Правореалізаційний рівень відзначається вразливостями щонайменше трьох форм:

1) вразливості, що набувають похідного характеру, тобто вразливості, які не вдалося усунути на правотворчому етапі та які перетворюють потенційні загрози на реальні на етапі реалізації правових норм;

2) вразливості, створювані неправомірними рішеннями, дією та/або бездіяльністю уповноважених органів державної влади, що можна кваліфікувати як недотримання ч. 2 ст. 19 Конституції України від 28.06.1996 р., згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

3) вразливості, створювані через недоліки судової практики, переважно зумовлені неправильним застосуванням норм матеріального права, якими кодифікованими актами процесуального законодавства традиційно вважаються неправильне тлумачення закону або застосування закону,

який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню.

Перша форма правової вразливості може бути представлена на прикладі проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» № 5371 від 13.04.2021 р., який згодом було прийнято як однойменний Закон України від 19.07.2022 р. № 2434-IX (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2434-20#Text>).

У висновку Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу Верховної Ради України до законопроекту № 5371 наголошено на тому, що предмет правового регулювання законопроекту охоплюється положеннями глави 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» та Додатку XL Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Важливо і те, що дотичними до предмета регулювання законопроекту № 5371 визнано конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці, а також Європейську соціальну хартію (переглянуту).

Варто зауважити, що значну частину конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці імплементовано як у правову систему ЄС, так і України, що додатково створює підґрунтя для посилення зближення національного законодавства із правом ЄС у сфері регулювання вказаних актів Міжнародної організації праці. Так, зазначене знаходить вияв у п. 3 ст. 291 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, згідно з яким Сторони підтверджують своє зобов'язання щодо ефективного виконання основоположних та пріоритетних конвенцій МОП, які вони ратифікували, та Декларації МОП стосовно основних принципів та прав у світі праці 1998 р. Сторони також розглядають питання про ратифікацію та імплементацію інших конвенцій МОП, класифіковані МОП як такі, що відповідають сучасним вимогам. Додатково слід привернути увагу до того факту, що Суд ЄС враховує та використовує норми актів Міжнародної організації праці під час розгляду відповідних справ, підтверджуючи тим самим повагу з боку співтовариства зобов'язань держав-членів за міжнародними договорами.

Друга форма правової вразливості може бути репрезентована практикою реалізації законодавства у сфері прожиткового мінімуму як державного стандарту забезпечення соціальних прав громадян, загальна оцінка якої була представлена в авторській праці [20]. Водночас варто навести окремі міркування і у цьому дослідженні із посиленням їх додатковими аргументами у взаємозв'язку з проблематикою застосування мінімальної заробітної плати як державної соціальної гарантії.

Зокрема, у низці судових справ було визнано порушення з боку Кабінету Міністрів України порядку встановлення розміру прожиткового мі-

німуму, процедури формування відповідних мінімальних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів, послуг. У судових рішеннях встановлено, що визначення розміру прожиткового мінімуму в Україні здійснювалось без проведення і врахування результатів науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму [21—23]. Попри визнання Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11.10.2016 р. № 780 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>) протиправною та нечинною, дотепер розрахунок фактичного розміру прожиткового мінімуму продовжує здійснюватися на підставі наборів, затверджених зазначеною Постановою.

Можна дійти висновку, що станом на сьогодні триває практика встановлення прожиткового мінімуму у спосіб, який суперечить встановленому Законом України «Про прожитковий мінімум» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>), що свідчить про порушення з боку уповноважених органів влади, насамперед Кабінету Міністрів України, ч. 2 ст. 19 Конституції України та, як наслідок, принципу верховенства права, що містить такі вимоги як правова визначеність, легітимні очікування, «якість закону» тощо.

Відповідно, висловлена у цьому дослідженні думка щодо закріплення обов'язковості кореляції нормативно визначеного із фактичним розміром прожиткового мінімуму, окрім сприяння меті адаптації національного законодавства до права ЄС у цій сфері суспільних відносин, додатково сприятиме підвищенню значущості процедури моніторингу прожиткового мінімуму — від статистичного до визнання складовою правотворчої діяльності.

Третя форма вразливості є прямим результатом низької якості правосуддя, що виявляється у неправильному застосуванні норм матеріального права, призводячи до поглиблення соціальної несправедливості в суспільстві. Адже у разі ухвалення вищою судовою ланкою рішення з категорії справ, пов'язаних, зокрема, із захистом соціальних прав, єдиною можливістю досягти мети утвердження верховенства права та забезпечення реалізації права на справедливий суд залишається звернення до міжнародного юрисдикційного органу, яким виступає Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Вказане знайшло вияв в одному з рішень ЄСПЛ, а саме у справі «Проніна проти України» (Заява № 63566/00). Справа була порушена за заявою, поданою до ЄСПЛ проти України громадянкою України С. В. Проніною (далі — заявниця) 25.10.2000 р. відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заявниця стверджувала, зокрема, що національні суди не надали достатнього обґрунтування своїх рішень у її цивільній справі.

Розглянувши справу, ЄСПЛ визнав, що відбулося порушення п. 1 ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Адже, як зазначив ЄСПЛ, заявниця посилалася, зокрема, на положення ст. 46 Конституції України, заявляючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї точки зору, попри пряме посилання у кожній судовій інстанції. Проігнорувавши цей момент, який був специфічним, доречним та важливим, національні суди не виконали свої зобов'язання щодо п. 1 ст. 6 Конвенції.

III. Рівень конституційного контролю має виявляти та усувати вразливості, характерні для відповідного кола питань, що вирішуються Конституційним Судом України. Так, до повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради АР Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою АР Крим Конституції України або законів України;

8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною

скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р.).

Можна очікувати, що рішення Конституційного Суду України у разі встановлення невідповідності Конституції України (неконституційності) згаданих вище положень нормативно-правових актів може додатково посилити захисну функцію мінімальної заробітної плати як визнаної Законом України «Про оплату праці» державної соціальної гарантії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави дійти висновку про те, що формальний підхід до оцінки ступеня застосовності права ЄС до регулювання певних груп соціальних та трудових відносин на національному рівні та, як наслідок, формулювання помилкових висновків про відсутність потреби у наближенні відповідних складових елементів законодавства України до права ЄС призводить до ситуації, коли створюються умови для закладення вразливостей до системи правового регулювання соціально-трудої сфери, які у разі несвоечасного виявлення та усунення на відповідному етапі дії механізму правового регулювання можуть перетворюватись на загрози національній безпеці, складовою якої визнається соціально-економічна сфера, що справлятиме вплив на національну стійкість України та її соціальний компонент.

Встановлено, що загрози гібридного типу, які справляють негативний вплив на систему соціального забезпечення, набувають особливих правових форм свого виразу залежно від рівня правової системи держави, у межах якого відбувається ідентифікація таких загроз. Виділено три рівні правової системи держави, на кожному з яких унаслідок узгоджених дій та/або бездіяльності, а також ухвалюваних рішень з боку уповноважених органів державної влади формуються правові вразливості (колізії, прогалини, помилкова концепція акта, недотримання процедури прийняття акта тощо), які згодом уможливають негативний вплив загроз, значно знижуючи ефективність правового регулювання сфери соціальних відносин.

Аргументовано положення про те, що правотворчий рівень відзначається правовими вразливостями, характерними саме для цього рівня правової системи країни, а саме помилкові, контроверсійні, із недотриманням доктринальних розробок у правовій та інших галузях науки, всупереч результатам оцінки впливу проекту нормативно-правового акта на визначену сферу суспільних відносин, ігноруванням підсумків аналізу регуляторного впливу на сферу господарських відносин, із закладенням колізій із принципами права ЄС, правовою традицією ЄС, правовими актами ЄС тощо підходи до формування концепції майбутньої моделі правового регулювання можуть бути ідентифіковані як вразливості у значенні, наведеному у Концепції забезпечення національної системи стійкості.

Наголошено на тому, що практика правотворчої роботи відзначається законодавчими ініціативами, що передбачають створення правових передумов для упорядкування сфери соціальних та трудових відносин, які часом є досить інтегрованими, у спосіб, що закладає вразливості у норми-дефініції, норми-принципи, правові конструкції, інші структурно-змістовні елементи проекту нормативно-правового акта, віддаляючи досягнення мети правового впливу, проголошену на рівні документів програмного характеру ЄС або чітко визначену в актах права ЄС (регламент, директива тощо).

Стверджується, що правореалізаційний рівень відзначається вразливостями щонайменше трьох форм:

1) вразливості, які набувають похідного характеру, тобто вразливості, які не вдалося усунути на правотворчому етапі та які перетворюють потенційні загрози у реальні на етапі реалізації правових норм;

2) вразливості, які створюються неправомірними рішеннями, дією та/або бездіяльністю уповноважених органів державної влади, що можна кваліфікувати як недотримання ч. 2 ст. 19 Конституції України від 28.06.1996, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

3) вразливості, які створюються внаслідок недоліків судової практики, переважно зумовлених неправильним застосуванням норм матеріального права, якими кодифікованими актами процесуального законодавства традиційно вважаються неправильне тлумачення закону або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягає застосуванню.

Аргументовано положення про те, що рівень конституційного контролю має виявляти та усувати вразливості, характерні для відповідного кола питань, що вирішуються Конституційним Судом України. Доведено, що практика діяльності Конституційного Суду України часом стає джерелом створення вразливостей та їх подальшого перетворення на загрози (зокрема, соціальному добробуту громадян України) через суперечливе вирішення справ, предметом яких є питання про відповідність актів чинного законодавства України приписам конституційно-правових норм щодо змісту та обсягу прав і свобод, зокрема у соціально-економічній сфері.

Отримані за підсумками проведеного дослідження висновки можуть слугувати підґрунтям для здійснення подальших наукових розвідок щодо перспектив наближення національного законодавства до права ЄС у сфері здійснення соціальної політики на засадах стійкості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В. М., Бурлай Т. В., Близнюк В. В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 5—43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03>
2. Гриценко А. А. Стратегії економічної стійкості у нестабільному середовищі. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 33—43. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.033>
3. Цимбал О. І. (кер. авт. кол.), Лібанова Е. М., Макарова О. В., Саріогло В. Г., Остафійчук Я. В., Ткаченко Л.Г. та ін. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці. Київ: Академперіодика, 2021. 210 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Block_Libanova_Ludskij_rozvytok_web.pdf
4. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: націон. доповідь / Ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій та ін. / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
5. Єфименко Т. І. Гармонізація інформаційного середовища стресостійкості корпоративного сектору економіки. *Економіка України*. 2023. № 6. С. 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.003>
6. Новікова О., Цимбал О., Остафійчук Я. Становлення резильєнтності соціально-трудої сфери в контексті повоєнної розбудови економіки України. *Економіка України*. 2024. № 7 (752). С. 94—112. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.094>
7. Череватський Д. Ю. Резильєнтність економіки та економіка резильєнтності. *Економіка промисловості*. 2023. № 1 (101). С. 31—39. <https://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031>
8. Constantinescu M. Measuring economic resilience for the CEE and Black Sea countries in the framework of comprehensive defense. *Security and Defence Quarterly*. 2023. 44 (4). P. 55—83. <https://doi.org/10.35467/sdq/175379>
9. Challoumis Constantinos, Evaluation of Economic Resilience Post-War (August 04, 2024). Available at SSRN. URL: <https://ssrn.com/abstract=4915784> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4915784>
10. Cooper L. Economic resilience, social dialogue and democracy in wartime: critical reflections on the challenges facing Ukraine's economy. Conflict and Civiness Research Group, LSE IDEAS, The London School of Economics and Political Science. London, UK, 2023. 9 p. URL: <https://peacerep.org/wp-content/uploads/2023/01/Policy-Brief-LC-Interview-with-LRT-LSE.pdf>
11. Paździor A., Caputa W., Krawczyk-Sokołowska I. Economic Resilience in the Face of COVID and the War in Ukraine: Key Lessons From the Situation of the Polish Economy. // E. Bukalska, T. Kijek, B. S. Sergi (Eds.) *Modeling Economic Growth in Contemporary Poland (Entrepreneurship and Global Economic Growth)*. Emerald Publishing Limited, Leeds, 2023. P. 75—87. <https://doi.org/10.1108/978-1-83753-654-220231005>
12. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council 2020. Strategic foresight report strategic foresight — charting the course towards a more resilient Europe. COM/2020/493 final. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0493&qid=1706954760521#footnote25>
13. Manca A., Benczur P., Giovannini E. Building a Scientific Narrative Towards a More Resilient EU Society Part 1: a Conceptual Framework. EUR 28548 EN. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union; 2017, JRC106265. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2760/635528>

14. Megatrends cards. *European Commission website*. URL: <https://knowledge4policy.ec.europa.eu/sites/default/files/Megatrends%20cards.pdf> (дата звернення: 05.10.2024).
15. Interinstitutional Proclamation on the European Pillar of Social Rights. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017C1213%2801%29> (дата звернення: 05.10.2024).
16. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення українського законодавства до права ЄС. Київ, 2018. 104 с. *Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції*. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/legal_approximation_guidelines_ukr_new.pdf (дата звернення: 04.10.2024).
17. Кабанець Ю. Соціальна політика і зайнятість: наскільки Україна готова до вступу в ЄС: Аналітична записка. 2023. *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczpolityka-i-zajnyatist-v-yes-2.pdf> (дата звернення: 06.10.2024).
18. Commission staff working document Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 8.11.2023. SWD(2023) 699 final. *European Commission website*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf (дата звернення: 05.10.2024).
19. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань формування прожиткового мінімуму та створення передумов для його підвищення: 3515 від 20.05.2020. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2438> (дата звернення: 05.10.2024).
20. Устименко В., Джабраїлов Р., Гудіма Т. Формування прожиткового мінімуму в контексті гарантій соціальних прав: проблеми та рішення. *Економіка та право*. 2024. № 2. С. 3—12. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.02.003>
21. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 17.09.2015 у справі № 826/6362/15 за позовом ОСОБА_1 до Кабінету Міністрів України, треті особи: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів України про визнання протиправними дій, зобов'язати вчинити дії. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50645357> (дата звернення: 03.10.2024).
22. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.12.2018 у справі № 826/3639/17 за позовом ОСОБА_4 до Кабінету Міністрів України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України про визнання нечинним і скасування підзаконного нормативно-правового акта, визнання протиправними дій. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78771044> (дата звернення: 03.10.2024).
23. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 20.11.2019 у справі № 640/14839/19 за позовом ОСОБА_1 до Кабінету Міністрів України про визнання протиправними дій та бездіяльності, зобов'язання вчинити дії. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86030458> (дата звернення: 03.10.2024).

REFERENCES

1. Heiets, V. M., Burlai, T. V., & Blyzniuk, V. V. (2023). Social resilience of the national economy through the prism of the experience of the European Union and Ukraine. *Економічна теорія*, № 3, 5—43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03> [in Ukrainian].

2. Hrytsenko, A. A. (2022). Strategies of economic stability in unstable environment. *Ekonomika i prohnozuvannia*, № 3, 33—43. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.033> [in Ukrainian].
3. Tsymbal, O. I., Libanova, E. M., Makarova, O. V., Sariohlo, V. H., Ostafiichuk, Ya. V., & Tkachenko, L. H. et al. (2021). Human Development in Ukraine: Priorities of National Policy for Minimizing Asymmetry in the Ukrainian Labor Market. Kyiv: Akadempriodyka. https://idss.org.ua/arhiv/Block_Libanova_Ludskij_rozvytok_web.pdf [in Ukrainian].
4. PyrozHKov, S.I., Maiboroda, O.M., Khamitov, N.V., Holovakha, Ye.I., Dembitskyi, S.S., & Smolii, V.A. et al. (Eds.) (2022). Ukraine's National Resilience: A Strategy for Responding to Challenges and Anticipating Hybrid Threats. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
5. Yefymenko, T. I. (2023). Harmonization of the information environment for stress resistance of the corporate sector of economy. *Ekonomika Ukrainy*, 6, 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.003> [in Ukrainian].
6. Novikova, O., Tsymbal, O., & Ostafiichuk, Ya. (2024) Building the resilience of the social and labor sphere in the context of postwar development of Ukrainian economy. *Ekonomika Ukrainy*, 7 (752), 94—12. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.094> [in Ukrainian].
7. Cherevatskyi, D. Iu. (2023). The resilience of economics and the economics of resilience. *Ekonomika promyslovosti*, 1 (101), 31—39. <https://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031> [in Ukrainian].
8. Constantinescu, M. (2023). Measuring economic resilience for the CEE and Black Sea countries in the framework of comprehensive defense. *Security and Defence Quarterly*, 44 (4), 55—83. <https://doi.org/10.35467/sdq/175379>
9. Challoumis, Constantinos, Evaluation of Economic Resilience Post-War (August 04, 2024). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4915784>
10. Cooper, L. (2023) Economic resilience, social dialogue and democracy in wartime: critical reflections on the challenges facing Ukraine's economy. Conflict and Civiness Research Group, LSE IDEAS, The London School of Economics and Political Science. London, UK. <https://peacerep.org/wp-content/uploads/2023/01/Policy-Brief-LC-Interview-with-LRT-LSE.pdf>
11. Paździor, A., Caputa, W. & Krawczyk-Sokołowska, I. (2023). Economic Resilience in the Face of COVID and the War in Ukraine: Key Lessons From the Situation of the Polish Economy. Bukalska, E., Kijek, T., & Sergi, B.S. (Eds.) *Modeling Economic Growth in Contemporary Poland (Entrepreneurship and Global Economic Growth)*. Emerald Publishing Limited, Leeds, 75—87. <https://doi.org/10.1108/978-1-83753-654-220231005>
12. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council 2020. Strategic foresight report strategic foresight — charting the course towards a more resilient Europe. COM/2020/493 final. *Eur-lex. Access to European Union Law*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0493&qid=1706954760521#footnote25>
13. Manca, A., Benczur, P., & Giovannini, E. (2017). Building a Scientific Narrative Towards a More Resilient EU Society Part 1: a Conceptual Framework. EUR 28548 EN. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union; JRC106265. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/635528>
14. Megatrends cards. (2024). European Commission website <https://knowledge4policy.ec.europa.eu/sites/default/files/Megatrends%20cards.pdf>
15. Interinstitutional Proclamation on the European Pillar of Social Rights (2017). *Eur-lex. Access to European Union Law*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017C1213%2801%29>

16. Recommendations for Ukrainian public authorities on approximation of Ukrainian legislation to EU law (2018). Kyiv. *Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration*. https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/legal_approximation_guidelines_ukr_new.pdf [in Ukrainian].
17. Kabanets, Yu. (2023). Social Policy and Employment: How Ready is Ukraine for EU Accession? Analytical Note. *Cedos*. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczpolityka-i-zajnyatist-v-yes-2.pdf> [in Ukrainian].
18. Commission staff working document Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 8.11.2023. SWD(2023) 699 final. *European Commission website*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf
19. Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of Issues Related to the Formation of the Minimum Subsistence and the Creation of Preconditions for Its Increase. 3515 from 20.05.2020. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2438> [in Ukrainian].
20. Ustymenko, V., Dzhabrailov, R., & Hudima, T. (2024) Determining the living wage in the context of social rights guarantees: problems and solutions. *Ekonomika ta pravo*. 2, 3—12. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.02.003> [in Ukrainian].
21. Resolution of the District Administrative Court of Kyiv dated September 17, 2015, in case No. 826/6362/15 upon the claim of [PERSON_1] against the Cabinet of Ministers of Ukraine, third parties: the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine regarding the recognition of unlawful actions and the obligation to take actions. Unified State Register of Court Decisions. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50645357> [in Ukrainian].
22. Resolution of the Supreme Court composed of a panel of judges of the Cassation Administrative Court dated December 20, 2018, in case No. 826/3639/17, on the claim of [PERSON_4] against the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, and the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine regarding the recognition of a subordinate normative legal act as invalid and its annulment, as well as the recognition of actions as unlawful. Unified State Register of Court Decisions. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78771044> [in Ukrainian].
23. Decision of the Kyiv District Administrative Court dated November 20, 2019, in case No. 640/14839/19 on the claim of [PERSON_1] against the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the recognition of actions and omissions as unlawful and the obligation to take action. Unified State Register of Court Decisions. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86030458> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 14.10.2024

Volodymyr Ustymenko, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Dr. Sc. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Director of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of NAS of Ukraine»
01032, Ukraine, Kyiv, 60 Tarasa Shevchenka Blvd.
E-mail: v.a.ustymenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1094-422X
Scopus ID: 57223349816

THE SOCIAL DIMENSION OF RESILIENCE:
NATIONAL APPROACHES AND EU POLICY
(A COMPARATIVE LEGAL STUDY)

The aim of the article is to identify legal vulnerabilities at various levels of Ukraine's legal system, assess the degree of their negative impact on the formation and implementation of the state's social policy, and propose methods for their elimination and ways to minimize their negative effects, taking into account the achievements of the EU legal system in the studied area of relations. To achieve this research objective, general scientific and special methods of scientific inquiry were employed, including dialectical, legal hermeneutics, comparative legal, analytical-synthetic, formal-logical, system-structural analysis, and prognostic methods. The empirical basis of the research comprised the Constitution of Ukraine and other national legislative acts, selected international legal acts, EU law acts, case law of the European Court of Human Rights, specific draft laws, and analytical materials prepared by the European Committee of Social Rights, the European Commission, and others. The conclusion is substantiated that a formal approach to assessing the applicability of EU law to the regulation of specific groups of social and labor relations at the national level, and the consequent formulation of erroneous conclusions regarding the lack of need for approximation of the relevant elements of Ukraine's legislation to EU law, creates conditions for embedding vulnerabilities in the system of legal regulation of the socio-labor sphere. If not timely identified and addressed at the appropriate stage of the legal regulation mechanism, these vulnerabilities can transform into threats to national security, a recognized component of which is the socio-economic sphere, and they will ultimately impact Ukraine's national resilience and its social component.

Three levels of the state's legal system have been identified, at each of which legal vulnerabilities (conflicts, gaps, flawed legal concepts, non-compliance with legislative procedures, etc.) are formed due to coordinated actions and/or inactions, as well as decisions made by authorized government bodies. These vulnerabilities can transform into hybrid threats, negatively affecting the social security system. Legal vulnerabilities have been identified at each of the three levels of the state's legal system (legislative, implementation, and constitutional review levels), and methods for their elimination and ways to minimize their negative impacts have been proposed, taking into account the achievements of the EU legal system in the field of ensuring the formation and implementation of social and employment policies on the basis of resilience.

Keywords: social dimension, resilience, legal vulnerabilities, hybrid threats, national security, legal regulation mechanism, national approaches, EU law.

Cite: Romaniuk, Serhii (2024). Polisub'yektne upravlinnia v umovach formuvannia resyilientnoho susylstva [Governance in the Conditions of Forming a Resilient Society]. *Demohrafiia ta sotsialna eko nomika* — *Demography and Social Economy*, 4 (58), 95—112.

УДК 314(477)
JEL Classification: D70

СЕРГІЙ РОМАНЮК, д-р екон. наук, голов. наук. співроб.
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: rosand@i.ua
ORCID: 0000-0003-1219-1513

ПОЛІСУБ'ЄКТНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОГО СУСПІЛЬСТВА

Статтю присвячено розгляду використання полісуб'єктного управління при формуванні резильєнтності в різних сферах суспільного життя. Актуальність роботи зумовлена потребою пошуку інституціоналізованих механізмів прийняття різноманітними суб'єктами взаємоузгоджених та скоординованих рішень для забезпечення різних типів резильєнтності. Метою статті є теоретичне обґрунтування використання різноманітних режимів полісуб'єктного управління при формуванні резильєнтності різних суспільних сфер. Новизна статті полягає в обґрунтуванні застосування даного управлінського підходу у процесі забезпечення опірності, адаптивності та/або трансформації відновлення функціонування складових суспільства в умовах катастроф та після їх завершення. Методологія дослідження побудована на використанні міждисциплінарного підходу у розгляді сутнісних характеристик полісуб'єктного управління.

Розглянуто формування резильєнтності, зокрема у демографічній, екологічній сферах, державних фінансах, ринку праці, підвищенні якості життя населення, розвитку громад і територій за участю різноманітних суб'єктів наднаціонального, національного, регіонального, місцевого рівня, а також домогосподарств (індивідуальний рівень). З'ясовано, по-перше, що різні типи резильєнтності потребують неоднакових режимів полісуб'єктного управління: в реальних обставинах усі режими в «чистому виді» не застосовуються, а утворюють певні кластери управлінських підходів. По-друге, потенційні вигоди полісуб'єктного управління при формуванні різних типів резильєнт-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ності не досягаються автоматично, а можуть бути отримані, зокрема із досягненням високого рівня довіри суспільства до органів влади, активній боротьбі з корупцією, якісному політичному лідерстві. На основі дослідження всіх трьох типів резильєнтності виявлені найбільш розповсюджені режими полісуб'єктного управління за участю різноманітних суб'єктів прийняття рішень різних територіальних рівнів. У статті використано загальнонаукові методи дослідження: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Ключові слова: опірність, адаптивний, трансформаційний типи резильєнтності, режими полісуб'єктного управління, багаторівневе управління, суб'єкти прийняття рішень.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Однією з ключових умов формування резильєнтності різних сфер суспільства є вибір адекватної системи управління в умовах багатосуб'єктності, коли до вирішення різноманітних завдань із забезпечення опірності, адаптації та трансформаційних зусиль із відновлення функціональної спроможності різних інституцій (економічних, політичних, соціальних правових тощо) потрібно залучати значну кількість стейкхолдерів (фізичних та юридичних осіб) з власними інтересами, можливостями та цілепокладанням. Складність такого вибору підвищується у зв'язку із його контекст-залежністю від конкретної суспільної сфери і від типу резильєнтності, якого потрібно досягти у відповідний проміжок часу: до, в період або після катастрофи. В умовах України забезпечення резильєнтності суспільства ускладнюється кратно через російську воєнну агресію, результати та термін завершення якої важко передбачувати. Тому надзвичайно актуальним є дослідження щодо формування інституціоналізованих механізмів прийняття скоординованих і взаємоузгоджених рішень різноманітних суб'єктів — учасників формування резильєнтності різних територіальних рівнів — від наднаціонального до місцевого у різних публічних сферах, зокрема у демографічній, екологічній, ринку праці, підвищення якості життя населення, державних фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням резильєнтності різних сфер і суспільства загалом в останні два десятиліття присвячено низку наукових праць. Обґрунтування певних аспектів проактивної ролі інституціоналізованого управління в рамках формування резильєнтних систем висвітлені в працях С. Хемані (S. Khemani) (спроможність держави та її інституцій), Дж. Куа (J. Quah) (вплив корупції, бюрократії та верховенства права на формування резильєнтності країн), Д. Стасавадже (D. Stasavage) (політичні режими у протистоянні загрозам), А. Манка (A. Manca) (економічна резильєнтність та резильєнтність суспільств у ЄС) та ін. В Україні дослідженню резильєнтності різних суспільних сфер, оцінки викликів, ризиків, загроз воєнної та повоєнної розбудови економіки присвячено низку робіт українських учених, зокрема С. Пирожкова (S. Pyrozhekov), Є. Божка (E. Bozhko), Е. Лібанової (E. Libanova), В. Горбуліна (V. Horbulin), А. Гриценка (A. Hrytsenko) та ін.

Новизна статті — обґрунтування застосування різних режимів полісуб'єктного управління при забезпеченні резильєнтності різних сфер суспільства в умовах катастроф та після їх завершення.

Мета полягає в теоретичному обґрунтуванні використання різноманітних режимів полісуб'єктного управління при формуванні резильєнтності різних суспільних сфер.

Методи дослідження. У статті використано загальнонаукові методи дослідження: аналізу, синтезу, узагальнення та абстрагування для виявлення специфіки використання різних режимів полісуб'єктного управління при формуванні опірності, адаптивного та трансформаційного типу резильєнтності в умовах до, в період і після катастрофи.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів. Формування резильєнтності багатьох сфер суспільства найчастіше досягається завдяки використанню відповідної системи управління, вибір і побудову якої доцільно здійснювати з урахуванням таких положень. По-перше, в рамках суспільних відносин будь-яка управлінська система, незалежно від масштабу і складності, базується на прийнятті рішень. Постійна потреба у взаємодії між різними акторами у реалізації власних інтересів і досягнення цілей незворотно призводить до необхідності узгоджувати з іншими вибір тих чи інших рішень. В умовах багатосуб'єктності цей процес детерміновано певними універсальними вимогами: свідома участь у ньому різних фізичних та юридичних осіб (їх груп) та обов'язковість дотримання взаємоузгоджених норм, правил і процедур, що супроводжують вибір і реалізацію пов'язаних стратегій, програм, політик тощо (інституціоналізація відносин). З урахуванням того, що побудова і функціонування резильєнтного суспільства завжди є результатом колективної діяльності багатьох стейкхолдерів, відповідна система управління матиме характер полісуб'єктного: рішення суб'єкти приймають та реалізують в умовах взаємозалежності і взаємодії з урахуванням інституціоналізованої координації досягнення цілей та отримання вигод, які в іншому випадку для них є недосяжними [1].

По-друге, специфічна сфера застосування даного управлінського підходу — формування та підтримання резильєнтності — конкретизує контекст рішень, які приймаються: вони мають забезпечити опірність (*resistance*), адаптивність (*adaptivity*) та/або трансформацію (*transformation*) відновлення функціонування складових суспільства в умовах катастроф та після їх завершення.

Опірність системи може бути забезпечена заходами з посилення власливої / притаманної резильєнтності, яка закладається в систему на початку її побудови і може бути попередньо розрахована. Як правило, досягнення такого типу резильєнтності пов'язано зі створенням надлишкових потужностей, можливостей заміни одних (пошкоджених) елементів системи ін-

шими, а також накопиченням критичних матеріалів та обладнання з метою забезпечення функціонування об'єктів можливих руйнувань до моменту катастрофи. Рішення щодо забезпечення опірності ухвалюються до настання катастрофи, носять після узгодження зацікавленими особами директивний характер, їх виконання доповнюється необхідною координацією центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, бізнес-структурами, підприємствами та організаціями різних форм власності, а ще громадянами та домогосподарствами. Процес полісуб'єктного управління супроводжується (повинен супроводжуватися) контролем і санкціями за невиконання рішень і має ієрархічний характер, відбувається «в тіні держави» за правилами та процедурами, встановлюваними нею, що зменшує транзакційні витрати при забезпеченні діяльності багатьох суб'єктів для створення умов опірності різних сфер, територій, об'єктів.

Адаптивна резильєнтність потребує іншої управлінської поведінки суб'єктів суспільства через те, що вона характеризує систему під час та після катастрофи. Зокрема, під час катастрофи посилюється залежність домогосподарств та бізнесу від діяльності держави. З адаптацією до нових реалій суттєво підвищується необхідність і важливість узгоджених скоординованих рішень, що приймаються і реалізуються в умовах часових і ресурсних обмежень значною кількістю різноманітних суб'єктів із різними владними повноваженнями, спроможностями, можливостями підпорядковувати інтереси інших власним інтересам тощо. В таких умовах управлінська взаємодія суб'єктів носить мережевий характер, що сприяє швидшому узгодженню дій та заходів у більш локальному територіальному середовищі, адже мова йде про надання не тільки традиційних послуг, але й ефективну адаптацію їх надання відповідно до обставин, що змінилися. Заходи з адаптивної резильєнтності спрямовані на створення здатності підтримувати функціональність системи та уникнення або мінімізацію потенційних перебоїв у виробництві товарів чи послуг [2]. З цією метою спільні рішення влади, бізнесу, різноманітних організацій спрямовуються не лише на мінімізацію збитків, що утворюються при пошкодженні майна, але й на скорочення втрат суспільства, пов'язаних із перериванням ділової активності (*business interruption*) та перериванням надання суспільних, зокрема соціальних послуг (*social interruption*). Як свідчать дослідження, у процесі розробки та реалізації програм адаптації та відновлення важливо враховувати не тільки витрати з відновлення майна, застосовуючи заходи із зміцнення інфраструктури для підвищення надійності системи, запровадження відповідних будівельних норм, страхування та компенсаційні стимули: суттєве значення має відновлення ділової та соціальної активності. З цією метою суб'єкти використовують різноманітні тактики відновлення діяльності у період катастрофи та після її завершення. Вони передбачають реа-

гування на руйнацію ланцюгів постачання вхідних ресурсів, як-от на працівників, котрі не можуть дістатися роботи, збої в діяльності інфраструктурних об'єктів, необхідність адаптації соціальних інституцій в забезпеченні населення базовими послугами у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальному захисті тощо. Низка таких тактик, насамперед економічного характеру, узагальнена та кодифікована на інституціональному рівні, зокрема в США [3]. Слід зазначити, що під час російської агресії значну частину цих тактик упроваджують вітчизняний бізнес і суб'єкти соціальної сфери у взаємодії із центральними та місцевими органами виконавчої влади (релокація підприємств, заміна постачальників ресурсів, зміна логістичних маршрутів, технологій, забезпечення допомоги внутрішньо переміщеним особам, надання мобільної медичної допомоги в умовах руйнації об'єктів охорони здоров'я та знелюднення поселень, організація навчального процесу для учнів шкіл у захищених від руйнувань приміщеннях та бомбосховищах).

Трансформаційні перетворення, пов'язані із відновленням резильєнтності суспільства, також вимагають застосування полісуб'єктного управління. Сам цей процес характеризується як траєкторією, так і результатом відновлення порівняно із параметрами системи до катастрофи. Якщо цей результат вищий за дошоківі показники, суспільство отримує певну вигоду від процесу реконструкції та забезпечується кращим випуском товарів та послуг. Встановлення різних сценаріїв та параметрів відновлення після катастрофи здійснюється владою після адекватної оцінки руйнування інфраструктури, майнових комплексів втрат від переривання ділової та соціальної активності. Швидкість відновлення залежить від ряду факторів, серед яких ключовими є наявність фінансових ресурсів, яка відповідає потребам відновлення на певній території чи у певній сфері [4], а ще рівень управління та стан політичних інституцій країни, адже від цього залежить наскільки суспільство може відновитися після катастроф [5]. У даному контексті управління процесом відновлення починає носити багаторівневий полісуб'єктний характер, адже до нього безпосередньо долучаються центральні, регіональні та місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації та домогосподарства з надзвичайно широким спектром інтересів, потреб та можливостей. Основна перевага багаторівневого полісуб'єктного управління полягає у гнучкості його масштабу. Координаційна дилема, що стоїть перед цим видом управління, полягає у тому, наскільки політика однієї юрисдикції має надлишки (негативні чи позитивні екстерналії) для інших юрисдикцій. Тому координацію вважають украй необхідною для уникнення соціально викривлених результатів [6]. Багаторівнева політика відновлення потребує вертикальної та горизонтальної координації (табл. 1). Вона забезпечує узгодження реалізації планів, програм, стратегій держави у різних

сферах економічної діяльності, об'єднання відповідних ресурсів й узгодженість формування та реалізації заходів відновлення в різних територіальних масштабах.

Викладені вище міркування щодо застосування конкретних режимів полісуб'єктного управління для побудови і функціонування резильєнтного суспільства узагальнені в табл. 2. У реальному житті усі режими полі-

Таблиця 1. Вертикальна та горизонтальна координація у багаторівневому полісуб'єктному управлінні

Види координації	Напрями координації	Рівень координації
вертикальна	узгодженість прийняття рішень та їх реалізацію серед різних сфер державної політики центральними органами виконавчої влади; об'єднання ресурсів (людських, фінансових, інформаційних)	центральний субнаціональний
горизонтальна	узгодженість планувальних документів національного, регіонального та місцевого рівнів; управління спільними компетенціями; адекватна спроможність організації відновлювальної стратегії; довіра до діяльності стейкхолдерів	центральний, субнаціональний

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 2. Використання полісуб'єктного управління для різних типів резильєнтності

Тип резильєнтності	Способи забезпечення	Переважаючий режим полісуб'єктного управління, що застосовується
опірність / абсорбція	впровадження будівельних норм, стандартів; страхування, створення надлишкових потужностей при прогнозуванні катастроф	ієрархічний
адаптивність	використання різноманітних адаптивних тактик	мережевий, в рамках спільнот
трансформація / відновлення	адекватна оцінка руйнувань та втрат від переривання діяльності, формування необхідних ресурсів міжнародних, національних, державних, місцевих	багаторівневий, в рамках спільнот

Джерело: розроблено автором.

суб'єктного управління в «чистому вигляді» не існують, а утворюють певний кластер управлінських підходів.

Важливість полісуб'єктного підходу в управлінні процесами досягнення і підтримки резильєнтності зумовлена тим, що інституціоналізовані механізми врахування зворотного зв'язку різних суб'єктів суспільства є ключовими для покращення спроможності реагування. У більшості контекстів залучення громадян та їх об'єднань до державних програм, планів, стратегій дає кращі результати, особливо в таких сферах як охорона здоров'я, освіта, водопостачання та інфраструктура [7]. Разом із тим використання різних моделей полісуб'єктного управління не гарантує успішність кінцевого результату: одні й ті ж підходи до прийняття рішень, які одного разу призвели до позитивних результатів, в інший час, в іншому місці, в інших масштабах, навіть в одній і тій же сфері, можуть призводити до інших наслідків, про що свідчать численні дослідження науковців, практиків, політиків [8]. Слід звернути увагу на те, що формування та імплементація спільних рішень у конкретному соціальному, історичному та економічному контексті, як правило, відбувається в умовах нерівності суб'єктів щодо різноманітних факторів (ресурси, повноваження, політична вага тощо). Крім того, готовність ділитися інформацією, включаючи виявлення власних уподобань, залежить від впевненості, що чесність не буде використана. Адже доволі часто взаємодія суб'єктів може супроводжуватися «опортуністичною» поведінкою, насамперед як дія у власних інтересах, що є обманом [9].

До того ж, можливості, пов'язані із застосуванням полісуб'єктного управління для формування резильєнтності, не реалізуються автоматично і повинні доповнюватися такими складовими:

- високий рівень довіри суспільства до органів влади, що значною мірою сприяє підвищенню потенціалу держави до резильєнтності. Екзогенні потрясіння часто створюють проблеми колективних дій, оскільки вимагають короткострокових жертв заради довгострокової вигоди [10], а отже державні та місцеві органи влади, які заслуговують на довіру, є особливо важливими, оскільки вони можуть впливати на два типи міжособистісної довіри: на рівні спільнот та загальну довіру в суспільстві [11]. Чим більше органи влади заслуговують на довіру, тим більша ймовірність, що громадяни та інші суб'єкти суспільства погодяться на необхідні, хоча часто болісні зміни, необхідні для того, щоб пережити потрясіння [12];

- боротьба з корупцією. Вона є ключовою передумовою розбудови резильєнтності. Для реагування на екзогенні потрясіння держави повинні мати бажання і здатність до дій, проте корупція часто підриває як волю влади діяти через спотворені стимули, так і її здатність діяти, виснажуючи ресурси і спустошуючи державу;

- вибір і якість політичного лідерства мають першорядне значення у визначенні рівня резильєнтності країни. Лідери ухвалюють послідовні

рішення, які безпосередньо впливають майже на всі характеристики управління. Лідери на різних рівнях влади визначають, чи вирішили держави використати уроки з попередніх потрясінь. Окремі лідери часто також визначають здатність своєї країни використовувати міжнародні партнерства, які часто допомагають у зміцненні резильєнтності [5].

Вибір режиму полісуб'єктного управління, найбільш прийнятного для вирішення спільних проблем, ідентифікованих у завданнях побудови резильєнтного суспільства в різних умовах, обставинах, можливостях та потребах, суттєво залежить від кола суб'єктів та рішень, що ними приймаються. Зокрема, на наднаціональному рівні з формуванням у країні такого типу резильєнтності як опірність у демографічній, екологічній сферах, сферах ринку праці, якості життя населення, розвитку громад і територій, державних фінансів важливо враховувати можливості транснаціональних організацій (ТНО) — ООН, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського Союзу тощо, діяльність яких спрямована на попередження наслідків криз і катастроф і які використовують відповідний правовий, технічний, технологічний, фінансовий та інформаційний інструментарій, доступний для усіх країн, що є учасниками міжнародних конвенцій, договорів, протоколів, угод з відповідної проблематики. Одну з визначальних ролей у даному випадку відіграє імплементація у національне законодавство тих норм, процедур, регламентів та стандартів, що впливають на підвищення опірності у визначених суспільних сферах. Взаємодія між ТНО та державними органами влади носить добровільний характер і здійснюється в рамках багаторівневого полісуб'єктного управління; держава також санкціонує можливість співпраці міжнародних організацій з органами влади країни на субнаціональному рівні, насамперед при наданні технічної та гуманітарної допомоги.

Зокрема, Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України у липні 2024 р. ініційовано спільне обговорення міжнародного досвіду щодо зменшення викидів метану нафтогазовими підприємствами у ланцюгах постачання природного газу. Планування адаптації кліматичної політики України в нинішніх умовах відбулось у межах ініціативи «*Global Methane Pledge*» за участю провідних експертів та представників Уряду, залученням міжнародної підтримки. Україна продовжує виконувати міжнародні зобов'язання попри війну. Задля досягнення національних цілей щодо скорочення викидів парникових газів Міндовкілля залучає всі дотичні сторони: експертів, бізнес, громадськість [13].

Формування опірності суспільних сфер на національному рівні цілком залежить від діяльності центральних органів влади, які визначають на законодавчому рівні необхідні вимоги до функціонування відповідних установ, територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Зокрема, для сфер демографічної, ринків праці, якості життя

населення опірність забезпечується створенням державних матеріальних та фінансових резервів; спеціальними стандартами будівництва житла, споруд, укріттів, об'єктів критичної інфраструктури; прийняттям державних програм демографічного, соціоекономічного розвитку; впровадження державних соціальних стандартів і норм; забезпечення державних гарантій оплати праці і соціального забезпечення. Усі рішення, що приймаються центральними органами влади в усіх суспільних сферах, що досліджуються, носять директивний, обов'язковий характер і повинні передбачати застосування санкцій за їх невиконання. У даному випадку при побудові системи опірності на національному рівні мова йде про застосування ієрархічного режиму полісуб'єктного управління, в результаті чого досягається економія на масштабі державних ресурсів, зменшення транзакційних витрат суб'єктів, задіяних у процесах побудови резильєнтності на основі опірності, пов'язаних із усуненням / зменшенням узгоджувальних процедур між ними у прийнятті і реалізації рішень.

На регіональному рівні основними суб'єктами, що формують опірність, виступають органи місцевого самоврядування обласного, районного і базового (територіальні громади) рівнів, місцеві органи виконавчої влади, громадські організації, бізнес-структури, реєстрація яких здійснюється органами влади на відповідній території. Специфіка застосування режимів полісуб'єктного управління тут полягає в автономності повноважень усіх суб'єктів щодо прийняття рішень, визначених актами законодавства на національному рівні, і отже, відсутності безпосередньої підпорядкованості один одному. Це зумовлює, в силу зацікавленості стейкхолдерів регіонального рівня в опірності регіону катастрофам та кризам, доцільність узгоджувати прийняття власних рішень з іншими у відповідних суспільних сферах. Подібна поведінка інституціоналізується у регіональних планах, програмах, стратегіях — рішеннях місцевих органів влади, що приймаються після обговорення усіма суб'єктами, які стають обов'язковими із добровільним прийняттям ними конкретних зобов'язань. Такі рішення можуть супроводжуватися процедурами моніторингу, контролю з метою уникнення ситуації «безбілетника», які здійснюються інституціями другого порядку, створюваними самими суб'єктами (комісіями, спільними групами, уповноваженими на це). Отже, це багаторівневе управління (регіональний, субрегіональний, місцевий рівні), що доповнюється мережевим управлінням (між різними суб'єктами в межах одного територіального рівня).

На місцевому, базовому рівні опірність будується за участю органів місцевого самоврядування, суб'єктів бізнесу (фізичними, юридичними особами), громадських організацій, а також домогосподарств, окремих індивідів. У даному випадку також відсутня безпосередня взаємна підпорядкованість суб'єктів, а з прийняттям рішень формування опірності громади обов'язкова участь усіх для створення синергії дій та уникнення ситуації

«безбілетника» із застосуванням інституцій та механізмів, зазначених вище. Мається на увазі управління в рамках спільнот: організація колективних дій на умовах взаємної довіри, відповідальності, невідворотності санкцій (моральних чи/та формалізованих за невиконання взятих зобов'язань) та мережеве управління (взаємодія в рамках сфер діяльності, інтересів, потреб на основі досягнутих домовленостей).

Індивідуальний рівень формування опірності характеризується прийняттям рішень у рамках домогосподарств або окремими індивідами, і вони практично не пов'язані із наднаціональним, національним, регіональним рівнями; більший вплив індивідуального рівня стосується громади — формалізованої спільноти або неформальних спільнот; прийняття рішень індивідами чи домогосподарствами в цьому випадку має добровільний характер і опосередковується практично у всіх суспільних сферах управління у рамках спільнот (самоуправління).

Побудова адаптивного типу резильєнтності у сферах суспільства, що досліджуються, відрізняється щодо застосування режимів полісуб'єктного управління: суттєву роль у пом'якшенні впливу наслідків катастрофи / кризи в країні відіграє наднаціональний рівень. Такі суб'єкти, як ТНО, міжнародні громадські організації, транснаціональні корпорації в рамках міжнародних угод та інших інституціоналізованих домовленостей надають допомогу різного характеру практично на всіх територіальних рівнях — національному, регіональному, місцевому — різноманітним суб'єктам — від державних органів до домогосподарств та індивідів. Контент цієї допомоги безпосередньо пов'язаний зі специфікою стану суспільних сфер країни. Це здійснюється в рамках багаторівневого та мережевого режимів полісуб'єктного управління, що пов'язано із добровільністю зобов'язань та процедурами надання допомоги різноманітними міжнародними організаціями, зокрема недержавними.

Адаптивна резильєнтність на національному рівні формується завдяки взаємодії суб'єктів і тому містить, крім обов'язкових до виконання (зокрема пов'язаних із переміщенням / релокацією великої кількості громадян, сімей, організацій та установ, соціальними виплатами постраждалим від катастрофи громадянам) рішення, що базуються на взаємодії з органами місцевого самоврядування різних територіальних рівнів, а також бізнес-структурами та громадськими організаціями з метою швидкого усунення втрат від переривання ділової діяльності та втрат від переривання соціальної діяльності, розуміючи під цим втрати, що несуть конкретні групи спільнот різного масштабу від неотримання / неповного отримання публічних послуг — соціальних, адміністративних, освітніх, медичних у результаті катастрофічних подій, руйнації соціальних та адміністративних об'єктів, скорочення персоналу, задіяного у наданні публічних послуг. Мова тут про прийняття і впровадження рішень щодо допомоги окремим те-

риторіям — функціональним та адміністративним (регіонам, територіальним громадам та їх об'єднанням) — у зазначених суспільних сферах. Подібні рішення характерні для багаторівневого полісуб'єктного управління.

Зокрема, із масштабним переміщенням населення в умовах збройної агресії Російської Федерації серед основних завдань, які визначив Кабінет Міністрів України:

- запровадження протоколу міжсекторальної взаємодії, у тому числі з міжнародними та неурядовими національними організаціями, щодо підготовки, організації та здійснення масового переміщення осіб під час збройного конфлікту, зокрема проведення обов'язкової евакуації;

- забезпечення з боку держави координації процесу масового переміщення осіб під час збройного конфлікту, зокрема проведення обов'язкової евакуації;

- забезпечення повного та належного інформування про евакуацію, її етапи, складові, наслідки, права і обов'язки під час проведення, а також про заходи подальшої підтримки з боку держави та приймаючих територіальних громад;

- координація надання гуманітарної допомоги особам, які були евакуйовані з населених пунктів, на території яких ведуться чи можливі бойові дії;

- запровадження системної підтримки громад, до яких здійснюється евакуація [14].

Водночас у сфері державних фінансів у процесі формування адаптивної резильєнтності більш ієрархічним є процес концентрації, розподілу та використання коштів державного бюджету, що пов'язано із необхідністю жорсткої їх економії, спрямування у найбільш критичних напрямках. Таке управління може значно ускладнити для інших суб'єктів адаптивного процесу контроль за їх цільовим і справедливим, раціональним витрачанням на нагальні суспільні потреби. Нерідко це виливається у звинувачення посадових осіб центральних органів влади у зловживаннях і марнотратстві. Ось чому важливою вимогою полісуб'єктного управління при використанні будь-яких його режимів є організація публічного контролю за діяльністю усіх стейкхолдерів, задіяних у вирішенні спільних проблем.

На регіональному та місцевому рівнях досягнення адаптивної резильєнтності також здійснюється поєднанням як прийняття і реалізації обов'язкових для всіх суб'єктів рішень (ієрархічне управління), пов'язаних із швидким подоланням наслідків катастрофи, так і тих, ефективного виконання яких залежить від координаційних зусиль суб'єктів їх ухвалення (багаторівневе, мережеве управління) у відновленні функціональної спроможності організацій та установ, відповідальних за надання відповідних послуг.

Індивідуальний рівень забезпечення адаптивності зосереджений на виживанні домогосподарств та окремих індивідів, рішення яких будується не тільки на добровільності їх прийняття, але й з урахуванням можливої

допомоги від органів влади різного рівня (полісуб'єктне управління в рамках спільнот).

Трансформаційний тип резильєнтності формується, як правило, у період після завершення катастроф, криз, надзвичайних подій. Він пов'язаний із якісними змінами у підходах до забезпечення резильєнтності даних суспільних сфер з урахуванням наслідків катастроф, результатів адаптації суб'єктів до нових умов функціонування, їх ресурсними можливостями у стислий термін відновити діяльність в обсягах до передкатастрофічного рівня або перевищення його. Як і у випадку адаптивної резильєнтності, значну роль продовжує відігравати наднаціональний рівень прийняття рішень, суб'єкти якого надають різноманітну допомогу Україні у забезпеченні більш здатних до опірності національних, регіональних та місцевих інституцій у відповідних суспільних сферах на принципах багаторівневого управління. Зокрема, у березні 2023 р. Європейська комісія оголосила про започаткування нової програми регіонального розвитку та відновлення України, «новий європейський Баухаус» на засадах партнерства з українськими організаціями. Головною метою програми є стимулювання та допомога місцевим громадам у реалізації програм відновлення та відбудови. Програма розроблена з ініціативи українських партнерів: *Ro3kvit*, *ReThink*, Угода мерів — Схід, а також Ради архітекторів Європи [15].

На національному рівні перевага надається заходам, спрямованим на більшу координацію та взаємодію з різними суб'єктами, причетними до побудови резильєнтних суспільних сфер, більшої відкритості у розробці та реалізації реформ національного рівня з метою запобігання виникнення негативних екстерналій, диспропорцій, нерівності у доступі до різноманітних послуг. Національний рівень прийняття рішень у такому випадку спирається на багаторівневий режим полісуб'єктного управління. Відсутність подібного підходу загрожує зростанням недовіри між суб'єктами у справедливому розподілі національних ресурсів, допомоги у формуванні належної опірності до можливих катастроф. Так, Міністерство соціальної політики України, як центральний орган виконавчої влади, відповідальний за розроблення, зокрема, державної політики демографічного розвитку, у співпраці з іншими центральними органами виконавчої влади, українськими та міжнародними науковими та неурядовими організаціями, підготувало Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 р. із врахуванням викликів і загроз, дія яких продовжуватиметься і після закінчення війни. Її реалізація дасть змогу мінімізувати та пом'якшити наслідки викликів та загроз, забезпечити довгострокове відтворення, зокрема, і в несприятливих умовах, необхідний обсяг людського капіталу і чисельність робочої сили для повоєнного відновлення економіки України та формування її резильєнтності у довгостроковій перспективі [16].

Суб'єкти регіонального та місцевого рівня також зацікавлені у більш відкритому процесі прийняття рішень як у використанні територіальних можливостей побудови більш опірної резильєнтності, так і якомога більшого залучення національних і наднаціональних ресурсів. Органи місцевого самоврядування з більшою вигодою для регіональних й місцевих спільнот можуть використовувати багаторівневий та мережевий режими полісуб'єктного управління. Тому для трансформаційного типу резильєнт-

Таблиця 3. Використання різних режимів полісуб'єктного управління у сферах суспільства у процесі формування резильєнтності

Режим управління	Сфери суспільства / рівень управління / тип резильєнтності					
	демографічна			ринок праці		
	О	А	Т	О	А	Т
ієрархічний багаторівневий мережевий у рамках спільнот	Н,Р НН, Н,Р,М — Р,М,І	Н НН,Н М М,І	НН,Н,Р М,І	Н НН Р,М,І	— НН,Н, Р М,І	Н НН,Р М,І
	екологічна			розвиток громад і територій		
	О	А	Т	О	А	Т
ієрархічний багаторівневий мережевий у рамках спільнот	Н НН,Р Р,М М,І	НН,Н,Р НН, М,І	Н НН,Р М М,І	— Н,Р М Р,М,І	Н НН,Р Р,М М,І	НН,Н,Р
	підвищення якості життя населення			державні фінанси		
	О	А	Т	О	А	Т
ієрархічний багаторівневий мережевий у рамках спільнот	Н,Р НН,Н,Р — М,І	Н НН,Р — М,І	- НН,Н,Р — М,І	Н НН — І	Н НН — І	Н НН — І

Джерело: сформовано автором.

Позначки типів резильєнтності: О — опірність; А — адаптивний; Т — трансформаційний. Позначки рівнів управління: НН — наднаціональний; Н — національний; Р — регіональний; М — місцевий; І — індивідуальний.

ності характерне прийняття довгострокових стратегій, програм, планів, підготовка та реалізація яких не здійснюється без участі стейкхолдерів.

Так, у липні поточного року між Київською міською радою та Німецьким товариством міжнародного співробітництва (*GIZ*) підписаний меморандум про співпрацю у сфері модернізації системи централізованого тепlopостачання в рамках реалізації концепції енергетичної децентралізації міста — переходу на виробництво тепла та електроенергії локальним і розподіленим шляхом у різних районах міста [17].

Найбільш віддалений від безпосередньої участі прийняття рішень — індивідуальний: домогосподарства та окремі індивіди ухвалюють рішення з урахуванням умов відновлення власної опірності, використовуючи різноманітні можливості впливу на середовище, де доводиться подібні рішення приймати. Як правило, це відбувається на базовому рівні територіальних громад; у даному випадку мова йде про управління в рамках спільноти.

Узагальнюючи ті рішення, які приймають суб'єкти при формуванні різних типів резильєнтності, можна агрегувати використання різних режимів полісуб'єктного управління в підсистемах суспільства (табл. 3).

Відмітимо, що найбільш застосовуваним у всіх типах резильєнтності вважають багаторівневе управління на наднаціональному, національному та регіональному рівнях, яке передбачає вертикальну координацію та взаємодію між різними суб'єктами, незалежно від повноважень, функцій, ресурсних можливостей. Режим полісуб'єктного управління «управління в рамках спільнот» розглядається як прийнятний суб'єктами на регіональному, місцевому та індивідуальному (на рівні домогосподарств) рівнях. Даний режим управління найбільш децентралізований і такий, що активно забезпечується неформальною інституціоналізацією. Мережевий режим управління притаманний насамперед неформальним інституціональним середовищам місцевого, регіонального, а також наднаціонального рівня, коли мова йде про гуманітарні акції недержавних організацій наднаціонального рівня. Ієрархічний режим полісуб'єктного управління переважно застосовується суб'єктами національного рівня в умовах забезпечення опірності суспільства загалом, оскільки йдеться про безумовне впровадження державних стандартів як технічного, технологічного (будівництво, просторове планування, архітектурні, містобудівні вимоги), так і соціального (мінімальні соціальні стандарти) характеру. Обов'язковість їх запровадження мають супроводжуватись санкціями за порушення, а ще оперативним широким інформуванням усього кола суб'єктів резильєнтних процесів.

Усі визначені особливості різних режимів полісуб'єктного управління доцільно інституціоналізувати шляхом внесення змін до актів законодавства, що регулюють формування типів резильєнтності у різних суспільних сферах.

Висновки. Архітектура полісуб'єктного управління в умовах формування резильєнтності у різних суспільних сферах є контекст-залежною і визначається типом резильєнтності, а також секторальною специфікою. Забезпечення опірності, яка формується в період до катастрофи, ґрунтується переважно на ієрархічному полісуб'єктному управлінні, що має забезпечити зменшення транзакційних витрат суб'єктів прийняття рішень. Адаптивна резильєнтність формується під переважним впливом мережевого режиму управління, чим досягається швидкість прийняття суб'єктами взаємоузгоджених рішень. Трансформаційні перетворення здійснюються переважно на основі багаторівневого управління, що дає змогу забезпечити гнучкість у прийнятті узгоджених суб'єктами рішень з одночасним уникненням соціально викривлених результатів. Кожна із суспільних сфер також детермінує особливість використання режимів полісуб'єктного управління.

Характер полісуб'єктного управління для кожного типу резильєнтності також формується з урахуванням кола стейкхолдерів при опануванні проблем, що можуть виникнути / виникають у результаті катастроф, насамперед від рішень, що ними приймаються (або не приймаються). Участь суб'єктів наднаціонального рівня (ТНО) для формування всіх типів резильєнтності різних суспільних сфер визначає домінування багаторівневого управління; суб'єкти національного рівня використовують переважно ієрархічні моделі управління; на регіональному та місцевому рівнях суб'єкти, що беруть участь у формуванні резильєнтних можливостей суспільних сфер, специфіка в автономності повноважень визначає переважання багаторівневого та мережевого режимів управління.

Прийняття рішень на індивідуальному рівні / рівні домогосподарств у формуванні резильєнтності має добровільний характер і опосередковується практично у всіх суспільних сферах управлінням у рамках спільнот (самоуправлінням). Такий режим полісуб'єктного управління найбільш децентралізований і супроводжується виникненням неформальних інституцій.

Таким чином, резильєнтність (усі її типи) різних сфер суспільного життя формується в умовах багатосуб'єктності і тому безальтернативно спирається на застосування полісуб'єктного управління, складність і специфіка якого детермінована різноманітними контекстами, врахування яких дає змогу зменшити витрати із ухваленням взаємоузгоджених рішень у досягненні прийнятних для суспільства результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е., Романюк С. Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія і соціальна економіка*. 2023. № 3(53). С. 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033>
2. Brusset X., Teller C. Supply chain capabilities, risks, and resilience. *International Journal of Production Economics*. 2017. Vol. 184. P. 59—68. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.09.008>

3. Disaster Resilience: A National Imperative. National Research Council. Washington, DC: The National Academies Press, 2012. <https://doi.org/10.17226/13457>
4. Zhengtao Zh, Peng C., Jiansheng H. et al. Analysis of the impact of dynamic economic resilience on post-disaster recovery “secondary shock” and sustainable improvement of system performance. *Safety Science*. 2021. Vol. 144. 105443. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105443>
5. Brown F. Z. Governance for Resilience: How Can States Prepare for the Next Crisis? 2022. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/05/23/governance-for-resilience-how-can-states-prepare-for-next-crisis-pub-87175>
6. Hooge L., Marks G. Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance. *American Political Science Review*. 2003. Vol. 97. No. 2. P. 223—244. URL: https://hooghe.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/11492/2016/09/hooghe.marks_.unravelingcentralstate.apsr_.2003.pdf
7. Benequista N. Putting Citizens at the Centre: Linking States and Societies for Responsive Governance — A Policy-maker’s Guide to the Research of the Development Research Centre on Citizenship, Participation and Accountability. Prepared for the DFID Conference on “The Politics of Poverty, Elites, Citizens and States,” June 21—23, 2010, Sunningdale, UK. URL: <https://gsdrc.org/document-library/putting-citizens-at-the-centre-linking-states-and-societies-for-responsive-governance>
8. World Development Report 2017: Governance and the Law. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0950-7>
9. Khan M. Governance and Growth: History, Ideology, and Methods of Proof. In: Good Growth and Governance in Africa: Rethinking Development Strategies. Akbar Noman, Kwesi Botchwey, Howard Stein, Joseph E. Stiglitz (eds). SOAS, University of London, 2011. P. 2—27. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199698561.003.0002>
10. Williamson O. Markets and Hierarchies — analysis and anti-trust implications: a study in the economics of internal organization. New York: Free Press, 1975.
11. Kleinfeld R. A Savage Order. New York: Pantheon Books, 2018. P. 208—211.
12. Levi M. A State of Trust. In: Trust and Governance. Valerie Braithwaite and Margaret Levi (eds). New York: Russell Sage Foundation, 1998. P. 5.
13. Taniguchi H., Aldikacti Marshall G. Trust, Political Orientation, and Environmental Behavior. *Environmental Politics*. 2018. Vol. 27. Iss. 3. P. 385—410. <https://doi.org/10.1080/09644016.2018.1425275>
14. Міндовкілля: Україна працює над виконанням міжнародних зобов’язань щодо скорочення антропогенних викидів метану. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillia-ukraina-pratsiuie-nad-vykonanniam-mizhnarodnykh-zoboviazan-shchodo-skorochennia-antropohennykh-vykydiv-metanu> (дата звернення: 07.07.2024).
15. Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р.
16. «Новий європейський Баухаус»: Єврокомісія започатковує програму для відбудови України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3683363-novij-evropejskij-bauhaus-evrokomisia-zapocatkovue-programu-dla-vidbudovi-ukraini.html> (дата звернення: 07.07.2024).
17. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/> (дата звернення: 07.07.2024).
18. Енергостійкість столиці: Кличко підписав меморандум про співпрацю між Києвом і Німецьким товариством. *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/100233/> (дата звернення: 07.07.2024).

REFERENCES

1. Libanova, E., & Romaniuk, S. (2023). Conceptualization of multi-subject management in social relations. *Demography and social economy*, 3 (53), 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033> [in Ukrainian].
2. Brusset, X., & Teller, C. (2017). Supply chain capabilities, risks, and resilience. *International Journal of Production Economics*, 184, 59—68. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.09.008>
3. National Research Council (2012). *Disaster Resilience: A National Imperative*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/13457>
4. Zhengtao, Zh., Peng, C., Jiansheng, H. et al. (2021). Analysis of the impact of dynamic economic resilience on post-disaster recovery “secondary shock” and sustainable improvement of system performance. *Safety Science*, 144, 105443. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105443>
5. Brown, F. Z. (2022). Governance for Resilience: How Can States Prepare for the Next Crisis? <https://carnegieendowment.org/2022/05/23/governance-for-resilience-how-can-states-prepare-for-next-crisis-pub-87175>
6. Hooge, L., & Marks, G. (2023). Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance. *American Political Science Review*, 97 (2), 223—244. https://hooghe.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/11492/2016/09/hooghe.marks_unravelingcentralstate.aprsr_2003.pdf
7. Benequista, N. (2010). Putting Citizens at the Centre: Linking States and Societies for Responsive Governance — A Policy-maker’s Guide to the Research of the Development Research Centre on Citizenship, Participation and Accountability. Prepared for the DFID Conference on “The Politics of Poverty, Elites, Citizens and States”, 21—23 June. Sunningdale, UK. <https://gsdrc.org/document-library/putting-citizens-at-the-centre-linking-states-and-societies-for-responsive-governance>
8. World Development Report 2017: Governance and the Law (2017). World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0950-7>
9. Khan, M. (2011). Governance and Growth: History, Ideology, and Methods of Proof. In: *Good Growth and Governance in Africa: Rethinking Development Strategies*. Akbar Noman, Kwesi Botchwey, Howard Stein, Joseph E. Stiglitz (eds). SOAS, University of London, 2—27. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199698561.003.0002>
10. Williamson, O. (1975). *Markets and Hierarchies — analysis and anti-trust implications: a study in the economics of internal organization*. New York: Free Press.
11. Kleinfeld, R. (2018). *A Savage Order*. New York: Pantheon Books, 208—211.
12. Levi, M. (1998). *A State of Trust*. In: *Trust and Governance*. Valerie Braithwaite and Margaret Levi (Eds). New York: Russell Sage Foundation, 5.
13. Taniguchi, H., & Aldikacti Marshall, G. (2018). Trust, Political Orientation, and Environmental Behavior. *Environmental Politics*, 27 (3), 385—410. <https://doi.org/10.1080/09644016.2018.1425275>
14. Environment Ministry: Ukraine is working on fulfilling international obligations to reduce anthropogenic methane emissions (2024). Cabinet of Ministers of Ukraine. <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillia-ukraina-pratsiuie-nad-vykonanniam-mizhnarodnykh-zoboviazan-shchodo-skorochennia-antropohennykh-vykydiv-metanu> [in Ukrainian].
15. Strategy of the state policy regarding internal displacement for the period until 2025 (2023). Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 7, 2023 No. 312-r [in Ukrainian].
16. «New European Bauhaus»: The European Commission is launching a program for the reconstruction of Ukraine (2024). <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3683363-novij-evropejskij-bauhaus-evrokomisija-zapocatkovue-programu-dla-vidbudovi-ukraini.html> [in Ukrainian].

17. Demographic development strategy of Ukraine for the period until 2040 (2024). Ministry of Social Policy of Ukraine. <https://www.msp.gov.ua/projects/870/> [in Ukrainian].
18. Energy resilience of the capital: Klitschko signed a memorandum of cooperation between Kyiv and the German Society (2024). *Vechirniy Kyiv*. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/100233/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.10.2024

Serhii Romaniuk, Dr. Sc. (Economics), Principal Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: rosand@i.ua
ORCID: 0000-0003-1219-1513

GOVERNANCE IN THE CONDITIONS OF FORMING A RESILIENT SOCIETY

The article is devoted to the consideration of the use of governance in the formation of resilience in various spheres of social life. The relevance of the work is due to the need to find institutionalized mechanisms for making mutually agreed and coordinated decisions by various actors to ensure different types of resilience. The purpose of the article is the theoretical justification of the use of various regimes of governance in the formation of resilience of various social spheres. The novelty of the article lies in the justification of the application of this management approach in ensuring resilience, adaptability and/or transformation in the restoration of the functioning of the components of society in the conditions of disasters and after their conclusion. The research methodology is based on the use of an interdisciplinary approach when considering the essential characteristics of governance. The formation of resilience is considered, in particular in the demographic, ecological spheres, state finances, labor market, improving the quality of life of the population, the development of hromadas and territories with the participation of various actors at the supranational, national, regional, local levels, as well as within households (individual level).

It was found out, firstly, that different types of resilience require different regimes of governance: in real circumstances, all regimes are not applied in their “pure form”, but form certain clusters of governance approaches. Secondly, the potential benefits of governance in the formation of various types of resilience are not achieved automatically, but can be obtained, in particular, by achieving a high level of public trust in authorities, active fight against corruption, and high-quality political leadership. Based on the study of all three types of resilience, the most widespread regimes of governance with the participation of various decision-making actors at different territorial levels were identified. The article uses general scientific research methods: analysis, synthesis, comparison, generalization.

Keywords: resistance, adaptive, transformational types of resilience, modes of governance, multi-level governance, decision-making actors.

Cite: Chugunov, Igor (2024). Finansovo-biudzhetna polityka yak skladova rezylentnosti derzhavnykh finansiv ta sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy [Financial and Budgetary Policy as a Component of the Resilience of State Finances and Socio-Economic Development of the Country]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 113—127.

УДК 336.143:316.42

JEL Classification: E60, E62, H60, H61

ГОР ЧУГУНОВ, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, проф., зав. каф. фінансів,
Державний торговельно-економічний університет
02156, Україна, м. Київ, вул. Кіото, 19
E-mail: chugunov055@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3612-7236
Scopus ID: 56208726400
Researcher ID: AAO-6460-2021

ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ТА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

У статті розкрито сутність резильєнтності державних фінансів, фінансово-бюджетної політики в умовах суспільно-економічних перетворень. На сучасному етапі суспільно-економічних трансформацій в умовах воєнного стану, розвитку фінансових відносин необхідним є підвищення резильєнтності державних фінансів, результативності фінансово-бюджетної політики як ефективного інструменту соціально-економічного розвитку країни. Метою статті є визначення резильєнтності державних фінансів, удосконалення механізмів формування фінансово-бюджетної політики в умовах суспільно-економічних трансформацій, дієвого управління державними фінансами, підвищення ефективності та результативності у процесі складання та виконання бюджетів, визначення складових інституційного полісуб'єктного управління у сфері державних фінансів. Новизною статті є розкриття сутності резильєнтності державних фінансів, що полягає у здатності забезпечення стійкості державних фінансів, мінімізації наслідків негативних явищ та сприяння соціально-економічному відновленню країни, виконання державою основних функцій, підтримка необхідного динамічного фінансово-бюджетного балансу, досягнення максимального результату якісного

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

надання публічних послуг у використанні відповідного обсягу видатків бюджету, підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів; визначення складових інституційного полісуб'єктного управління у сфері державних фінансів на наднаціональному, національному, регіональному, місцевому, індивідуальному рівнях із врахуванням положень бюджетно-податкової архітекτονіки, що позитивно вплине на фінансово-економічне середовище та суспільний розвиток. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, що уможливило реалізувати концептуальну єдність дослідження, зокрема методи: системний, функціональний, аналізу, узагальнення, порівняння, абстрагування, синтезу.

Показано, що фінансово-бюджетна політика є важливим інструментом державного управління економікою і одним з основних засобів забезпечення економічних перетворень, соціального захисту населення, може впливати на підвищення ступеня керованості процесами суспільного відтворення і підвищення добробуту населення. В умовах воєнного стану необхідним є підвищення рівня резильєнтності державних фінансів, визначення основних засад бюджетної політики суспільного розвитку, посилення взаємозв'язку між досягнутими показниками соціально-економічного розвитку країни, забезпечення національної оборони та використаним обсягом бюджетних коштів, підвищення рівня результативності бюджетних програм, удосконалення відповідних бюджетних інструментів і механізмів у системі інституційного середовища суспільства.

Ключові слова: державні фінанси, резильєнтність, бюджет, фінансово-бюджетна політика, бюджетний механізм, формування бюджету, соціально-економічний розвиток країни.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На сучасному етапі суспільно-економічних трансформацій в умовах воєнного стану, розвитку фінансових відносин необхідним є підвищення резильєнтності державних фінансів, результативності фінансово-бюджетної політики як ефективного інструменту соціально-економічного розвитку країни. Важливо визначити складові інституційного полісуб'єктного управління у сфері державних фінансів та дієвість бюджетно-податкової політики, підтримку необхідного динамічного фінансово-бюджетного балансу виходячи з положень адаптивної фінансово-бюджетної архітекτονіки, що сприятиме забезпеченню достатнього рівня задоволення потреб населення у суспільних благах. Виклики воєнного стану зумовлюють доцільність проведення досліджень щодо оцінки впливу фіскальних інструментів на економічний розвиток та соціальну стабільність у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень учених у сфері полісуб'єктного управління в соціальних відносинах можна назвати праці Е. Лібанової (E Libanova), С. Романюка (S. Romaniuk) [1]; національної стійкості, резильєнтності країни стосовно стратегії і тактики випередження гібридних загроз — С. Пирожкова (S. Pirozhkov), Н. Хамітова (N. Khamitov) [4], стійкого економічного розвитку України в контексті глобального транзиту В. Сіденка (V. Sidenko) [5]. Питання функціонування державних фінансів, формування та реалізації фінансово-бюджетної політики досліджено у працях В. Макогон (V. Makohon) [2],

М. Пасічного (M. Pasichny) [3], забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах воєнного стану — Л. Сідельниковою (L. Sidelnikova) [18], бюджетну прозорість та ефективність фіскальних правил проаналізовано в роботі J. Наан (Дж. Хаан) [12], управління бюджетними потоками в умовах воєнного стану — в праці К. Роменської (K. Romenska) [16].

Метою статті є визначення резильєнтності державних фінансів, удосконалення механізмів формування фінансово-бюджетної політики в умовах суспільно-економічних трансформацій, дієвого управління державними фінансами, підвищення ефективності та результативності у процесі складання та виконання бюджетів, визначення складових інституційного полісуб'єктного управління у сфері державних фінансів.

Новизною статті є розкриття сутності резильєнтності державних фінансів, що полягає у здатності забезпечення стійкості державних фінансів, мінімізації наслідків негативних явищ та сприяння соціально-економічному відновленню країни, виконання державою основних функцій, підтримка необхідного динамічного фінансово-бюджетного балансу, досягнення максимального результату якісного надання публічних послуг із використанням відповідного обсягу видатків бюджету, підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів; визначення складових інституційного полісуб'єктного управління у сфері державних фінансів на наднаціональному, національному, регіональному, місцевому, індивідуальному рівнях із врахуванням положень бюджетно-податкової архітекtonіки, що позитивно вплине на фінансово-економічне середовище та суспільний розвиток.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, зокрема системний, функціональний, аналізу, узагальнення, порівняння, абстрагування, синтезу, що уможливило реалізацію концептуальної єдності дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вагомими завданнями у процесі розробки та реалізації державної фінансової політики є вдосконалення системи управління публічними фінансами, посилення ефективності бюджетних механізмів, спрямованих на економічне зростання. Бюджетна політика — це дієвий інструмент впливу на соціально-економічні процеси. Результативність економічних перетворень значною мірою залежить від якісного рівня інституційної складової бюджетної архітекtonіки, стійкості бюджетної системи країни, ефективності впливу бюджетних інструментів на соціально-економічний розвиток країни. Бюджетна політика суттєво впливає на створення відповідних умов для підвищення конкурентоспроможності національної економіки з врахуванням достатнього рівня збалансованості державних фінансів, результативності бюджетного планування, системи міжбюджетного регулювання, державного фінансового контролю та аудиту. Важливою умовою досягнення основних цілей бюджетної

політики є розвиток інструментарію оцінки та моніторингу соціально-економічної результативності бюджетних програм, що надасть можливість забезпечити відповідний взаємозв'язок між досягнутими результатами та використаним обсягом бюджетних коштів.

Здатністю фінансової системи держави підтримувати своє довгострокове відтворення попри несприятливі умови (війни, епідемії, голод, соціально-економічні кризи, екологічні катастрофи, загрози), адаптуючись до змін (позитивних і негативних), зберігаючи або поліпшуючи основні фінансово-бюджетні показники та відповідну державну фінансову архітектуру є резильєнтність державних фінансів, яка має можливість забезпечувати стійкість державних фінансів, утримувати необхідний динамічний фінансово-бюджетний баланс, забезпечувати виконання державою основних функцій, мінімізуючи негативні наслідки зазначених явищ та сприяючи соціально-економічному відновленню країни.

Під час формування фінансово-бюджетної політики важливим є визначення пріоритетів суспільства в конкретних показниках результативності бюджетних видатків з урахуванням макроекономічної ситуації. Держава може впливати на сукупний попит через податкові ставки та державне споживання, використовуючи інструменти регулювання бюджетних видатків та дефіциту бюджету. Виклики воєнного стану зумовлюють доцільність проведення досліджень щодо оцінки впливу фіскальних інструментів на економічний розвиток та соціальну стабільність у суспільстві. Ефективність бюджетно-податкової політики може бути встановлена із визначенням критеріїв формування бюджету, розширення бази оподаткування в цілях досягнення оптимального оподаткування; важливим є ступінь задоволення потреб населення у суспільних благах. Фінансово-бюджетна політика є важливим інструментом державного управління економікою і одним з основних засобів забезпечення економічних перетворень, соціального захисту населення, може впливати на підвищення ступеня керованості процесами суспільного відтворення і підвищення добробуту населення [2, 6].

Вагомим є інституційне полісуб'єктне управління у сфері державних фінансів України.

Наднаціональний рівень. Ресурси транснаціональних організації, як-от Міжнародного валютного фонду (МВФ), Європейського Союзу, Світового банку, органів влади іноземних країн та міжнародних фондів використовуються для фінансової та технічної підтримки державного бюджету, здійснення інституційних та структурних перетворень, підготовки та реалізації довгострокових інвестиційних проектів, які відповідають пріоритетним напрямкам соціально-економічного розвитку України. Кабінет Міністрів України співпрацює з транснаціональними організаціями у межах системних проектів, кошти яких спрямовують на підтримку державного бюджету

та реалізацію в Україні інвестиційних проєктів з метою розвитку фінансового сектору. Ресурси цих організацій використовуються для фінансування інвестиційних проєктів у державному та приватному секторах економіки України. Транснаціональні організації надають фінансову та консультативну допомогу щодо підготовки, реалізації та моніторингу спільних інвестиційних і системних проєктів, спрямованих на проведення в Україні макроекономічних та соціально-економічних перетворень. За роки співпраці завдяки фінансовій підтримці транснаціональних організацій кошти спрямовано на модернізацію державного управління, фінансової і судової системи, демонополізацію економіки, зміцнення антикорупційних інституцій, розвиток муніципальної інфраструктури, енергетичного сектору, аграрного сектору, соціальної системи, освіти, охорони здоров'я. У теперішній час підтримка міжнародної спільноти має особливе значення для України, оскільки перед фінансовою системою постав виклик забезпечення першочергових та пріоритетних видатків в умовах значного зменшення доходів державного бюджету внаслідок повномасштабних воєнних дій. Україна потребує міжнародної допомоги для забезпечення повноцінного функціонування фінансової системи, фінансуванні соціальних видатків та підтримки економіки. Важливою умовою зовнішньої стійкості України є продовження співпраці з МВФ та іншими міжнародними організаціями та іноземними партнерами, продовження відповідних інституційних перетворень, необхідних для повноправного членства України в ЄС. За роки співробітництва Світовий банк затвердив для України 90 позик загальним обсягом більш ніж 20,97 млрд дол. США та 2,26 млрд євро, з яких отримано 20,0 млрд. дол. США та 2,24 млрд євро. Станом на 1 липня 2024 р. портфель проєктів складається з 21 проєктів, з яких 18 інвестиційних знаходяться на стадії реалізації, та 3 системних проєкти на загальну суму 8,8 млрд дол. США та 1,05 млрд євро, вибірка коштів за якими складає 8,25 млрд дол. США та 1,0 млрд євро (93,7 % — в дол. США та 95,20 % — в євро від загальної суми позик). Бюджетна допомога, надана МВФ з 2022 р., становила 10,2 млрд дол. США. Загальний обсяг програми Механізму розширеного фінансування на 2023—2027 роки становить 15,6 млрд дол. США та є частиною пакета міжнародної підтримки України, який зараз становить 122 млрд дол. США. Загальний ресурс, що буде спрямовано на фінансування публічних інвестиційних проєктів в 2025—2027 рр., включатиме надходження позик від іноземних держав, міжнародних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій в рамках чинних проєктів (2025 р. — 59,2 млрд грн, 2026 р. — 17 млрд грн, 2027 р. — 30,3 млрд грн); у рамках *Ukraine Facility* — інвестиційний інструмент для стимулювання залучення інвестицій у пріоритетних секторах економіки (6,97 млрд євро). Зусилля країн G7, ЄС та міжнародних фінансових організацій мають вирішальне значення для підтримки економічної та фінансової стабільності

в Україні з початком повномасштабної війни. Загалом зовнішнє фінансування за цей період складає 89,6 млрд дол. США.

Національний рівень. Міністерство фінансів України здійснює нормативно-правове регулювання у фінансовій, бюджетній, податковій, митній сферах; здійснює заходи з підвищення ефективності управління державними фінансами; забезпечує управління фінансовими ризиками держави; проводить аналіз фінансово-економічного стану держави, перспектив її подальшого розвитку; розробляє та доводить до відома головних розпорядників коштів державного бюджету орієнтовні граничні показники видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету на середньостроковий період; удосконалює міжбюджетні відносини; механізм фінансового вирівнювання бюджетів адміністративно-територіальних одиниць; розробляє в установленому порядку проект закону про Державний бюджет України на відповідний рік та готує відповідні матеріали, що додаються до нього; здійснює заходи щодо модернізації державних фінансів, створює інтегровану систему управління державними фінансами; здійснює управління державним боргом та гарантованим державою боргом, зокрема: здійснює управління ризиками, пов'язаними з державним боргом; розробляє Стратегію управління державним боргом; здійснює державні внутрішні та зовнішні запозичення у межах, визначених законом про Державний бюджет України; забезпечує регулювання міжбюджетних відносин між державним та місцевими бюджетами; формує та проводить у межах повноважень, передбачених законом, єдину державну фінансову політику щодо розвитку ринку фінансових послуг, розвитку державних банків; здійснює заходи щодо виконання програм бюджетної підтримки, зокрема секторальної, що впроваджуються в Україні в рамках укладених між Кабінетом Міністрів України та ЄС міжнародних договорів про фінансування зазначених програм, залучення коштів у рамках програм і проектів зовнішньої фінансової допомоги та залучення кредитних коштів ЄС; координує роботу, пов'язану з ініціюванням, підготовкою та реалізацією проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються іноземними державами, іноземними фінансовими установами і міжнародними фінансовими організаціями, проводить моніторинг виконання зазначених проектів; забезпечує виконання функцій представника України згідно з положеннями міжнародних договорів, укладених з міжнародними організаціями³.

Положення та показники Бюджетної декларації на 2025—2027 рр. ґрунтовані на пріоритетних завданнях щодо продовження європейської інтеграції України, стратегічних орієнтирах, визначених у Меморандумах про економічну та фінансову політику в рамках спільної з МВФ програми Механізму розширеного фінансування (*Extended Fund Facility*), схваленої Радою виконавчих директорів МВФ, рекомендаціях Європейської Комісії,

представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2023 р., Плані України в рамках інструменту підтримки Європейського Союзу на 2024—2027 рр. *Ukraine Facility*, Національній стратегії доходів до 2030 р., Середньостроковій стратегії управління державним боргом на 2024—2026 рр., Стратегії системи управління державними фінансами на 2022—2025 рр.

Для підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів, посилення прозорості і відкритості бюджетного процесу Кабінет Міністрів України продовжить практику проведення оглядів витрат державного бюджету, що сприятиме підвищенню ефективності та якості публічних послуг, перерозподілу фінансових ресурсів відповідно до пріоритетів державної політики. Протягом 2025—2027 рр. буде впроваджено заходи щодо податкової політики та податкового адміністрування, передбачені Національною стратегією доходів до 2030 р., як-от розроблення та впровадження заходів щодо підвищення рівня довіри громадськості до Державної податкової служби України, удосконалення процесів організації та проведення документальних і фактичних перевірок шляхом впровадження електронних податкових перевірок (e-аудит), приведення положень національного законодавства у відповідність з вимогами законодавства ЄС у частині протидії ухиленню від сплати податків. Прогноз доходів бюджету на 2025—2027 рр. враховує основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України та основні пріоритетні завдання бюджетної і фіскальної політики, спрямовані на забезпечення збалансування державних фінансів.

В умовах воєнного стану та спаду національної економіки одним із основних джерел фінансування пріоритетних інвестиційних проєктів є довгострокові пільгові кредити від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій. До основних фіскальних ризиків, які можуть вплинути на виконання показників державного бюджету протягом 2025—2027 рр., можна віднести: невизначеність щодо тривалості та інтенсивності військових дій, демографічну кризу, нестачу трудових ресурсів; послаблення або затримку фінансової підтримки України з боку міжнародних партнерів. У середньостроковій перспективі передбачено поступове зменшення зовнішньої фінансової підтримки України і, відповідно, дефіциту державного бюджету. Дефіцит державного бюджету прогнозується на рівні 18,2 % ВВП у 2025 р., 10,3 % ВВП у 2026 р. та 6,7 % ВВП у 2027 р.

Управління державними фінансами використовує принцип ефективності та результативності у процесі складання та виконанні бюджетів, учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг

із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів; принцип справедливості і неупередженості — бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами; вагомим є програмно-цільовий метод у бюджетному процесі — метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу, що позитивно впливає на суспільно-економічний розвиток.

Регіональний рівень. Обласні бюджети виступають важливою ланкою бюджетної системи країни, за їх допомогою забезпечується ефективність функціонування органів муніципальної влади, соціально-економічний розвиток областей. Завданням обласних бюджетів є забезпечення необхідними грошовими ресурсами фінансування заходів житлово-комунального господарства, розвитку освіти, охорони здоров'я тощо. Обласний бюджет є фінансово-економічною категорією та формою утворення та використання грошових ресурсів, призначених для забезпечення завдань і функцій, віднесених до органів місцевого самоврядування обласного рівня. Міжбюджетні відносини — відносини між державою та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України. Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень. Відповідно до частини шостої ст. 108 Бюджетного кодексу України Кабінет Міністрів України затверджує розподіл субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам.

Державна бюджетна політика щодо місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин спрямована на подальший розвиток середньострокового бюджетного планування на регіональному рівні, удосконалення міжбюджетного регулювання, зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів, зокрема розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності, продовження упорядкування сфер відповідальності та їх удосконалення; забезпечення динаміки доходів, що зараховуються до місцевих бюджетів, збереження рівня їх надходжень не нижче 20 % доходів зведеного бюджету України та зменшення частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів; стимулювання соціально-економічного розвитку територій, спрямовуючи кошти на виконання інвестиційних програм і реалізацію проектів регіонального розвитку відповідно до плану відновлення та розвитку регіонів; здійснення міжбюджетних трансфертів, як-от освітньої субвенції, базової

та реверсної дотацій. В обласних бюджетах заплановано та фінансується низка важливих регіональних програм, зокрема програма стратегії розвитку області, програма економічного та соціального розвитку області, програма зайнятості населення, програма соціального захисту населення, програма матеріальної підтримки найбільш незахищених верств населення, програма розвитку освіти, програма розвитку системи шкільного харчування, програма розвитку охорони здоров'я, програма збереження культурної спадщини, програма розвитку фізичної культури і спорту, програма підтримки молоді, програма підтримки комунальних підприємств, програма розвитку малого і середнього підприємництва, програма розвитку агропромислового комплексу, програма розвитку інвестиційної діяльності, програма енергоефективності, програма охорони навколишнього природного середовища, програма забезпечення мобілізаційної підготовки та оборонної роботи, програма забезпечення житлом ВПО, програма забезпечення регіонального матеріального резерву для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, програм міжнародного співробітництва.

Місцевий рівень. Державна бюджетна політика щодо місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин спрямована на подальший розвиток середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні, удосконалення міжбюджетного регулювання, зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів, підвищення прозорості та результативності використання бюджетних ресурсів, що реалізовуватиметься шляхом: зміцнення фінансової спроможності територіальних громад та удосконалення міжбюджетних відносин з урахуванням оновлених повноважень органів місцевого самоврядування; місцеві ради установлюють єдиний податок та податок на майно в частині транспортного податку та плати за землю. До місцевих належать податки та збори, встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених цим Податковим Кодексом України¹, рішеннями сільських, селищних, міських рад у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» передбачено бюджетні програми «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на створення навчально-практичних центрів сучасної професійної (професійно-технічної) освіти» (код 2211210), «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти “Нова українська школа”» (код 2211230), «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах, що надають загальну середню освіту» (код 2211310), «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання шкільних автобусів» (код 2211320), «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання обладнання, створення та модернізацію (проведення реконструкції та капітального ремонту) ідалень (хар-

чоблоків) закладів загальної середньої освіти» (код 2211330), «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах охорони здоров'я» (код 2311590), що надасть можливість органам місцевого самоврядування виконувати відповідні функції та завдання на належному рівні.

За перше півріччя 2024 р. Міністерством фінансів України забезпечено перерахування міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам в обсязі 100 440,2 млн грн, що становить 91,7 % від передбачених розписом асигнувань, з-серед яких базову дотацію перераховано в сумі 10 558,9 млн грн або 100,0 % до розпису асигнувань; додаткову дотацію на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ — 16 172,2 млн грн або 100,0 % до розпису асигнувань; освітню субвенцію перераховано в сумі 60 556,3 млн грн або 99,6 % до розпису асигнувань.

Зміцнення фінансової спроможності місцевого самоврядування залежить від ефективності використання відповідних активів, внутрішнього потенціалу громади, економічного розвитку територій. Складання прогнозів місцевих бюджетів для підвищення передбачуваності та послідовності бюджетної політики на місцевому рівні, узгодження таких прогнозів із середньостроковими програмами соціально-економічного розвитку територіальних громад; удосконалення підходів щодо здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів відповідно до адміністративно-територіального устрою, подальший розвиток рівня автоматизації процесів у сфері управління державними фінансами на місцевому рівні, зокрема інформаційно-аналітичної системи управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів.

Індивідуальний рівень. Доходи бюджетів утворюються за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів та інших обов'язкових платежів, надходжень з інших джерел, встановлених законодавством України. Важливим є дотримання платниками податків податкового законодавства, сплата податків до бюджету відповідного рівня задля забезпечення формування дохідної частини бюджету на достатньому рівні, збалансованості та стійкості бюджету з метою виконання державою відповідних функцій, насамперед, розвиток національної оборони та безпеки, соціальний захист населення. Виходячи з положень одного з основних принципів бюджетної системи — публічності та прозорості — відповідно до ст. 7 Бюджетного Кодексу України необхідним є інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, здійснення громадського контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів. Виходячи з положень ст. 26 Бюджетного Кодексу України

стосовно контролю та аудит у бюджетному процесі, необхідним є здійснення громадського контролю за дотриманням бюджетного законодавства, спрямованого на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами².

У процесі розробки і реалізації фінансово-бюджетної політики країни достатньо важливим є формування дохідної частини бюджету. Податкова політика як складова системи формування доходів бюджету перебуває під впливом економічних трансформацій і адаптується до макроекономічних умов. Важливим є зростання ефективності управління структурою податкових надходжень бюджету. Пріоритетним напрямом бюджетної політики у сфері формування дохідної частини бюджету є покращення дієвості механізму адміністрування податків. Для підвищення ефективності формування доходів бюджету доцільним є забезпечення принципу інституційної стабільності податкового простору. Розвиток системи планування та виконання бюджетів, який ґрунтується на принципах програмно-цільового методу, потребує посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати, підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Важливе посилення взаємозв'язку бюджетного планування та основних пріоритетів розвитку суспільства, виконання бюджетних програм на необхідному рівні та забезпечення досягнення запланованих результативних показників. Формування видатків бюджету є вагомим складовою фінансової політики держави, яка суттєво впливає на суспільний розвиток. Основним завданням політики у сфері видатків бюджету є оптимізація та економія їх обсягу з одночасним підвищенням ефективності та результативності використання бюджетних коштів з метою забезпечення достатньої якості суспільних послуг. Видаткова частина бюджету здійснює значний вплив на розвиток економіки, рівень соціального забезпечення населення. Принципового значення набуває питання дієвого розподілу обмежених бюджетних ресурсів, особливо в умовах воєнного стану. Важливим є удосконалення підходів щодо формування бюджетної політики у системі інституційного середовища суспільства, посилення взаємозв'язку перспективного бюджетного планування з пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку країни, підвищення результативності програмно-цільового методу планування видатків бюджету. Сутність бюджетної політики як складової системи державного фінансового забезпечення суспільного розвитку ґрунтується на інституційних засадах адаптивної бюджетної архітектури з урахуванням відповідного рівня стійкості, динамічної збалансованості бюджету, виходячи з економічної циклічності та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, дієвості діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, державного фінансового контролю та аудиту, що сприятиме підвищенню результативності використання бюджетних коштів в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів [3, 6].

Висновки. Фінансово-бюджетна політика є важливим інструментом державного управління економікою і одним з основних засобів забезпечення економічних перетворень, соціального захисту населення, може впливати на підвищення ступеня керованості процесами суспільного відтворення і підвищення добробуту населення. Виходячи з необхідності посилення ефективності державного фінансового управління, досягнення відповідних економічних та соціальних показників, важливою є бюджетна результативність, основною метою якої є розробка і проведення збалансованої бюджетної політики, зокрема у сфері міжбюджетних відносин, формування доходів бюджету, планування видатків бюджету, дефіциту бюджету, обслуговування державного боргу, спрямованого на забезпечення належного рівня суспільного розвитку. Від рівня функціонування системи управління державними фінансами залежить бюджетна збалансованість, дієвість бюджетного механізму, який повинен удосконалюватися та адаптуватися до основних завдань економічного та соціального розвитку країни. З метою посилення впливу бюджетної політики на суспільний розвиток потрібно вживати заходи, спрямовані на підвищення рівня збалансованості бюджету, ефективності використання бюджетних коштів, бюджетної результативності, удосконалення міжбюджетних відносин, здійснення дієвого державного фінансового контролю. Бюджетна політика має будуватися на основі науково обґрунтованої концепції розвитку бюджетних відносин як складова фінансової політики держави, спрямованої на створення відповідних умов соціально-економічного розвитку країни. Інструменти бюджетної політики мають розглядатись як засоби формування інституціонального середовища бюджетного простору. У формуванні бюджетної політики держава повинна виходити з необхідності забезпечення фінансово-економічної збалансованості та стійкості. В умовах воєнного стану необхідним є підвищення рівня резильєнтності державних фінансів, визначення основних засад бюджетної політики суспільного розвитку, посилення взаємозв'язку між досягнутими показниками соціально-економічного розвитку країни, забезпечення національної оборони та використаним обсягом бюджетних коштів, підвищення рівня результативності бюджетних програм, удосконалення відповідних бюджетних інструментів і механізмів у системі інституційного середовища суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е., Романюк С. Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія і соціальна економіка*. 2023. № 3 (53). С. 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033>
2. Макогон В. Д. Державний бюджет воєнного стану: 2022. *Scientia fructuosa*. 2023. № 2. С. 59—66. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(148\)06](https://doi.org/10.31617/1.2023(148)06)
3. Пасічний М. Фіскальні домінанти фінансування військових потреб. *Scientia fructuosa*. 2024. Т. 154 (2). С. 20—37. [https://doi.org/10.31617/1.2024\(154\)02](https://doi.org/10.31617/1.2024(154)02)

4. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України*. 2021. № 8. С. 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>
5. Сіденко В. Виклики і можливості для стійкого економічного розвитку України в контексті глобального транзиту. *Економіка України*. 2024. № 1. С. 3—39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.003>
6. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
7. Afonso A., Jalles J. T., Venâncio A. Taxation and Public Spending Efficiency: An International Comparison. *Comparative Economic Studies*. 2021. Vol. 63. P. 356—383. <https://doi.org/10.1057/s41294-021-00147-2>
8. Anayi L., Bloom N., Bunn P., Mizen P., Thwaites G., Yotzov I. The impact of the war in Ukraine on economic uncertainty. 2022, 16 Apr. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-ukraine-economic-uncertainty> (дата звернення: 02.10.2024).
9. Avellán L., Galindo Andrade A. J., Leon-Diaz J. The role of institutional quality on the effects of fiscal stimulus (No. IDB-WP-01113). IDB Working Paper Series. 2020. 1—23. <https://doi.org/10.18235/0002316>
10. Candreva P. J. National Defense Budgeting and Financial Management. Policy and Practice (2nd ed.). Information Age Publishing, 2024. 540 p. URL: <https://www.infoagepub.com/products/National-Defense-Budgeting> (дата звернення: 25.09.2024).
11. Checherita-Westphal C., Freier M., Muggenthaler P. Euro area fiscal policy response to the war in Ukraine and its macroeconomic impact. Economic Bulletin Boxes. European Central Bank. 2022. Vol. 5. URL: https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox202205_07~6db6f2c297.en.html (дата звернення: 05.10.2024).
12. Gootjes B., Haan J. Do fiscal rules need budget transparency to be effective? *European Journal of Political Economy*. 2022. Vol. 75. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2022.102210>
13. Izzeldin M., Muradoğlu Y. G., Pappas V., Petropoulou A., Sivaprasad S. The impact of the Russian-Ukrainian war on global financial markets. *International Review of Financial Analysis*. 2023. Vol. 87. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102598>
14. Ilori A. E., Paez-Farrell J., Thoenissen Ch. Fiscal policy shocks and international spillovers. *European Economic Review*. 2022. Vol. 141. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103969>
15. Kaufman R. F. The Defense Budget Process. In: J. K. Galbraith, J. Brauer, and L. L. Webster (Eds). *Economics of Peace and Security*. Oxford: Eolss Publishers, 2024. URL: <https://www.eolss.net/sample-chapters/c13/E6-28A-02-02.pdf> (дата звернення: 28.09.2024).
16. Romenska K., Datsenko V., Samoday V., Puhach Y., Dudchuk O. Management of budget flows under martial law. *Public and Municipal Finance*. 2024. Vol. 13 (1). P. 55—69. [https://doi.org/10.21511/pmf.13\(1\).2024.05](https://doi.org/10.21511/pmf.13(1).2024.05)
17. Shawe R. Budget and Organization Management. *Open Journal of Business and Management*. 2023. Vol. 11 (3). P. 910—919. <https://doi.org/10.4236/ojbm.2023.113049>
18. Sidelnikova L., Posadnieva O. Problems of ensuring budgetary security of the state during martial law. *International Scientific Journal. Innovative Economics and Management*. 2023. Vol. 10. No. 2. P. 220—230. <https://doi.org/10.46361/2449-2604.10.2.2023.220-230>
19. Kim S., Park S. How Do Balanced Budget Rules Impact Fiscal Performance Based On Revenue Structure? Evidence From U.S. States. *State and Local Government Review*. 2022. Vol. 54 (2). P. 146—164. <https://doi.org/10.1177/0160323X221094805>
20. Urokov U., Toshmatova R. Matters of revenue generation and cost optimization while increasing the efficiency of the state budget. *Journal of Hunan University*. 2021. Vol. 48. No. 12. P. 1573—1586. <https://www.viirj.org/vol13issue2/1.pdf> (дата звернення: 02.10.2024).

REFERENCES

1. Libanova, E., & Romaniuk, S. (2023). Conceptualization of multi-subject management in social relations. *Demography and social economy*, 3 (53), 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033> [in Ukrainian].
2. Makohon, V. (2023). State wartime budget: 2022. *Scientia fructuosa*, 148, 2, 59—66. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(148\)06](https://doi.org/10.31617/1.2023(148)06) [in Ukrainian].
3. Pasichnyi, M. (2024). Fiscal dominants of military financing. *Scientia fructuosa*, 154 (2), 20—37. [https://doi.org/10.31617/1.2024\(154\)02](https://doi.org/10.31617/1.2024(154)02) [in Ukrainian].
4. Pyrozhkov, S. I., Bozhok, Ye. V., & Khamitov, N. V. (2021). National resilience of the country: strategy and tactics of anticipation of hybrid threats. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.*, 8, 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074> [in Ukrainian].
5. Sidenko, V. (2024). Challenges and opportunities for resilient economic development of Ukraine in the context of global transition. *Economy of Ukraine*, 67 (746), 3—39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.003> [in Ukrainian].
6. Chugunov, I. A. (2021). Budget strategy of social development. Kyiv: Kyiv national university of trade and economics. 532 p.
7. Afonso, A., Jalles, J. T., & Venâncio, A. (2021). Taxation and Public Spending Efficiency: An International Comparison. *Comparative Economic Studies*, 63, 356—383. <https://doi.org/10.1057/s41294-021-00147-2>
8. Anayi, L., Bloom, N., Bunn, P., Mizen, P., Thwaites, G., & Yotzov, I. (2022, 16 Apr). The impact of the war in Ukraine on economic uncertainty. <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-ukraine-economic-uncertainty>
9. Avellán, L., Galindo Andrade, A. J., & Leon-Díaz, J. (2020). The role of institutional quality on the effects of fiscal stimulus (No. IDB-WP-01113). IDB Working Paper Series, 1—23. <https://doi.org/10.18235/0002316>
10. Candreva, P. J. (2024). National Defense Budgeting and Financial Management. Policy and Practice (2nd ed.). Information Age Publishing. 540 p. <https://www.infoagepub.com/products/National-Defense-Budgeting>
11. Checherita-Westphal, C., Freier, M., & Muggenthaler, P. (2022). Euro area fiscal policy response to the war in Ukraine and its macroeconomic impact. Economic Bulletin Boxes. European Central Bank. Vol. 5. https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox202205_07~6db6f2c297.en.html
12. Gootjes, B., & Haan, J. (2022). Do fiscal rules need budget transparency to be effective? *European Journal of Political Economy*, 75. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2022.102210>
13. Izzeldin, M., Muradoğlu, Y. G., Pappas, V., Petropoulou, A., & Sivaprasad, S. (2023). The impact of the Russian-Ukrainian war on global financial markets. *International Review of Financial Analysis*, 87. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102598>
14. Ilori, A. E., Paez-Farrell, J., & Thoenissen, Ch. (2022). Fiscal policy shocks and international spillovers. *European Economic Review*, 141. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103969>
15. Kaufman, R. F. (2024). The Defense Budget Process. In: J. K. Galbraith, J. Brauer, and L. L. Webster (Eds) / Economics of Peace and Security. Oxford: Eolss Publishers. <https://www.eolss.net/sample-chapters/c13/E6-28A-02-02.pdf>
16. Romenska, K., Datsenko, V., Samoday, V., Puhach, Y., & Dudchuk, O. (2024). Management of budget flows under martial law. *Public and Municipal Finance*, 13 (1), 55—69. [https://doi.org/10.21511/pmf.13\(1\).2024.05](https://doi.org/10.21511/pmf.13(1).2024.05)
17. Shawe, R. (2023) Budget and Organization Management. *Open Journal of Business and Management*, 11 (3), 910—919. <https://doi.org/10.4236/ojbm.2023.113049>
18. Sidelnikova, L., & Posadnieva, O. (2023). Problems of ensuring budgetary security of the state during martial law. *International Scientific Journal. Innovative Economics and Management*, 10 (2), 220—230. <https://doi.org/10.46361/2449-2604.10.2.2023.220-230>

19. Kim, S., & Park, S. (2022). How Do Balanced Budget Rules Impact Fiscal Performance Based On Revenue Structure? Evidence From U.S. States. *State and Local Government Review*, 54 (2), 146—164. <https://doi.org/10.1177/0160323X221094805>
20. Urokov, U., & Toshmatova, R. (2021). Matters of revenue generation and cost optimization while increasing the efficiency of the state budget. *Journal of Hunan University*, 48 (12), 1573—1586. <https://www.viirj.org/vol13issue2/1.pdf>

Стаття надійшла до редакції 24.10.2024

Igor Chugunov, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of the Department of Finance
State University of Trade and Economics
02156, Ukraine, Kyiv, str. Kyoto, 19
E-mail: chugunov055@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3612-7236
Scopus ID: 56208726400
Researcher ID: AAO-6460-2021

FINANCIAL AND BUDGETARY POLICY AS A COMPONENT OF THE RESILIENCE OF STATE FINANCES AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

The article reveals the essence of the resilience of state finances, financial and budgetary policy in the conditions of socio-economic transformations. At the current stage of socio-economic transformations under martial law and the development of financial relations, it is necessary to increase the resilience of state finances, the effectiveness of financial and budgetary policy as an effective tool for the socio-economic development of the country. The purpose of the article is to determine the resilience of state finances, to improve the mechanisms for financial and budgetary policy formation in the conditions of socio-economic transformations, for effective management of state finances, for increasing efficiency and effectiveness in the preparation and execution of budgets, to determine the components of institutional multi-subject management in the field of state finances. The novelty of the article is the disclosure of the essence of state finances resilience, which consists in the ability to ensure the stability of state finances, minimize the consequences of negative phenomena and promote the country's socio-economic recovery, the performance of basic functions by the state, maintaining the necessary dynamic financial and budgetary balance, achieving the maximum result of quality provision of public services using the appropriate amount of budget expenditures, increasing efficiency and effectiveness of the use of budget funds; determination of the components of institutional multi-subject management in the field of public finance at the supranational, national, regional, local, individual levels, taking into account the provisions of the budget and tax architecture, which will positively affect the financial and economic environment and social development. The work uses a set of scientific methods and approaches, which made it possible to realize the conceptual unity of the research, in particular, systemic, functional methods, analysis, generalization, comparison, abstraction, and synthesis. It is shown that the financial and budgetary policy is an important tool of state management of the economy and one of the main means of ensuring economic transformations, social protection of the population, can influence the increase in the degree of manageability of social reproduction processes and improve the well-being of the population. Under martial law, it is necessary to increase the level of resilience of state finances, determine the basic principles of the budgetary policy of social development, strengthen the relationship between the achieved indicators of the socio-economic development of the country, ensuring national defense and the amount of budget funds used, increase the level of effectiveness of budget programs, improve the relevant budgetary instruments and mechanisms in the system of the institutional environment of society.

Keywords: state finances, resilience, budget, financial and budgetary policy, budgetary mechanism, budget formation, socio-economic development of the country.

Cite: Cherenko, Liudmyla, Reut, Anna, & Klymenko, Yuliia (2024). Zabezpechennia rezylentnosti sotsialnoi pidtrymky naselennia Ukrainy v period hibridnih kryz ta katastrof [Ensuring Resilience of Social Support for the Population of Ukraine During Hybrid Crises and Disasters]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 128—147.

УДК 364, 316.3

JEL Classification: I38, H53, H55

ЛЮДМИЛА ЧЕРЕНЬКО, д-р екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: cherenko@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1606-6170

АННА РЕУТ, канд. екон. наук

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Reut_A@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9623-9248

ЮЛІЯ КЛИМЕНКО, канд. екон. наук

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: yuliia_klymenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0086-2933

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГІБРИДНИХ КРИЗ ТА КАТАСТРОФ

У статті представлено огляд проблем та особливостей функціонування системи соціальної підтримки в кризовий період. Серед проблем виокремлено: перша — державні соціальні зобов'язання в Україні традиційно, впродовж десятиліть, перевищують фінансово-економічні можливості їх забезпечення; друга — застаріла модель соціальної підтримки, яка не гарантує забезпечення резильєнтності якості життя; третя — низька соціальна рентабельність основних програм підтримки населення знижує дієвість допомоги навіть у відносно стабільному середовищі; четверта — недосконалий

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

механізм та низький рівень інституалізації моніторингу та оцінювання системи соціальної підтримки перешкоджає ефективному реформуванню та оперативній трансформації системи в періоді криз.

Авторами ідентифіковано основні потреби та групи вразливості в контексті надання державної соціальної підтримки. Пандемія Covid-19 та війна загострили диспропорцію між потребами вразливих груп і можливостями системи, тим самим створивши додаткові виклики. Новизна дослідження полягає в трактуванні резильєнтності соціальної підтримки з двох позицій: забезпечення самодостатності системи в періоді гібридних криз та катастроф і здатності сприяти резильєнтності суспільства через підтримку вразливих груп. Метою роботи є визначення кола ключових проблем соціальної підтримки України, які перешкоджають своєчасному та ефективному реагуванню на виклики в періоді гібридних криз та катастроф, а також оцінка самодостатності системи та її ролі у забезпеченні резильєнтності українського суспільства. В рамках дослідження використано бібліометрію, економіко-статистичний, монографічний, статистичний, розрахунковий методи, а також методи якісного і порівняльного аналізу, моделювання та абстрактно-логічний.

Визначено, що успішне подолання наявних у системі соціальної підтримки проблем та забезпечення її стійкості в період криз можливе за умови дотримання принципу актуальності допомоги для реципієнта при наданні підтримки. Під час криз це може бути досягнуто завдяки ефективному управлінню обмеженою кількістю соціальних програм, досягненню їх універсальності, незалежно від характеру кризи, та забезпеченню своєчасності впровадження нових короткострокових заходів.

Необхідно мати в кризових ситуаціях інформацію, яка б надходила оперативно і давала змогу простежувати реальний стан речей, зміни та актуальні потреби. Важливо забезпечувати процес інституалізації моніторингу і впроваджувати до практики врахування його результатів у процесі реформування програм соціальної допомоги та виборі курсу політики. Це забезпечить резильєнтність системи та якість життя населення шляхом оптимізації витрат, підвищення соціальної рентабельності, адресності та своєчасності допомоги.

Ключові слова: резильєнтність, соціальна підтримка, якість життя, соціально вразливі групи населення, гібридна криза.

Постановка проблеми та актуальність. На думку багатьох дослідників, сучасне суспільство перебуває в перманентному стані надзвичайної ситуації в економічному, соціальному та навколишньому середовищі, де ризики все більше нормалізуються, а нестабільність стає звичною реальністю. Саме тому концепція стійкості (резильєнтності) часто виступає конструктом, який допомагає впоратися з турбулентністю, потрясіннями та кризами, характерними для суспільства XXI століття [1]. Період незалежності України характеризувався безперервними економічними кризами та соціальними потрясіннями, особливо в останнє десятиріччя. Два роки поспіль країна протистояла двом хвилям пандемії Covid-19, і не оговтавшись повною мірою від їх наслідків, зіштовхнулася з новою катастрофою — повномасштабним вторгненням РФ. Будь-яка кризова ситуація (незалежно від раптовості її настання) тією чи іншою мірою позначається на якості життя всього суспільства або окремих його груп, у результаті це призводить до загострення соціально-економічних проблем або до виникнення

принципово нових негативних проявів та викликів, зокрема внаслідок появи нових категорій соціально вразливого населення (вимушені переселенці та/або люди, котрі втратили житло через війну), яке потребує негайної підтримки.

Саме система соціальної підтримки покликана шляхом підтримання найбільш нужденних та вразливих забезпечити резильєнтність усього суспільства, особливо коли мова йде про важкі періоди гібридних криз та катастроф. Соціальна підтримка допомагає населенню мінімізувати наслідки шоків, адаптуватися до нових умов та віднайти ресурси для відновлення. Адже завдяки соціальним програмам вдається запобігти поширенню бідності, розширити споживчі можливості реципієнтів у підвищенні доступності необхідних товарів і послуг, й загалом забезпечити певні рівень та якість життя [2]. Основна ідея соціальної підтримки завжди полягала в тому, аби допомогти нужденному подолати кризову ситуацію [3], але в останні десятиліття її мета розширилася — в період кризи недостатньо просто надати бенефіціару ресурси, ще необхідно його навчити самостійно знаходити їх і користуватися ними надалі. Для того, щоб сучасна система соціальної підтримки була ефективною у забезпеченні резильєнтності суспільства, вона повинна розвивати в отримувачів здатність долати кризові періоди конструктивними методами: в такому випадку можливе швидке «відновлення» якості життя до рівня, який був напередодні кризи, чи навіть можливий шанс на «посткризове зростання».

Виходячи з викладеного вище, **актуальність дослідження** системи соціальної підтримки України з позицій її здатності до запобігання бідності і забезпечення резильєнтності якості життя населення в умовах масштабних криз та катастроф різної природи, а також потенціалу системи щодо самодостатності та можливостей самовідновлення, не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені та дослідники з інших країн чимало зробили для дослідження особливостей формування резильєнтного суспільства. Так, А. Сен (A. Sen) [4] та М. Нусбаум (M. Nussbaum) [5] уперше акцентували увагу на тому, що соціальні системи повинні забезпечувати інструменти для розширення можливостей і подолання криз. С. Ендрюс, Ал. Хсiao та Л. Релстон (C. Andrews, Al. Hsiao та L. Ralston) [6] підкреслили, що система соціальної підтримки відіграє ключову роль у підтримці бідних. У роботах Р. Патнема (R. Putnam) [7] наголошено на важливості соціальної підтримки у формуванні резильєнтних громад. Специфіку забезпечення стійкості у вразливих групах досліджував М. Унгар (M. Ungar) [8], котрий розробив моделі, як системи соціальної підтримки можуть підвищувати здатність людей справлятися з труднощами. Можливості державних та недержавних інституцій соціальної підтримки у відновленні якості життя після кризових подій, як-от пандемії чи економічні кризи досліджував А. Фісзбейн (A. Fiszbein) [9].

У сучасній науковій літературі термін «резильєнтність» має багато визначень та концептуальних роз'яснень [10], найпоширеніші:

1) Здатність будь-якої системи відновитися після дії негативних факторів. Визначення дає змогу проаналізувати те, яким чином певні системи здатні вистояти і відновитися після негараздів або катастроф та як вплинути на підвищення їх стійкості у майбутньому.

2) Здатність системи продовжувати нормально функціонувати у нових складних умовах без суттєвих втрат у ефективності. Це тлумачення дає можливість порівняти рівень резильєнтності різних систем під впливом однакових негативних факторів.

3) Процес реакції системи на негативний вплив або катастрофу, спрямований на подолання проблеми, повернення до попереднього рівня функціонування або навіть посткатастрофічного зростання. Це так звана концепція динамічного резильєнсу, в межах якої визначаються захисні ресурси системи або взаємовплив факторів ризику із захисними факторами.

Оцінка впливу різних факторів може відбуватись у межах будь-якої з наведених концепцій. На нашу думку, вплив на якість життя та оцінка його резильєнтності краще оцінювати у межах третьої, це дасть змогу визначити як її стійкість у період до катастрофічного впливу, так і напрямки цього впливу і, відповідно, можливостей швидкого відновлення.

Новизна дослідження полягає у трактуванні резильєнтності соціальної підтримки з двох позицій — можливостей забезпечення самодостатності системи в періоди гібридних криз і катастроф та здатності соціальної підтримки забезпечувати резильєнтність суспільства шляхом підтримки вразливих верств населення.

Метою статті є визначення кола ключових проблем соціальної підтримки України, які перешкоджають своєчасному та ефективному реагуванню на виклики в періоди гібридних криз і катастроф, а також оцінка самодостатності системи та її ролі у забезпеченні резильєнтності українського суспільства.

Методологія / методи дослідження. В рамках дослідження можливостей системи соціальної підтримки України щодо забезпечення якості життя населення та стійкості до кризових впливів застосовано загальнонаукові, загальнонаукові і спеціальні методи. Для вивчення особливостей організації системи соціальної підтримки населення України (зокрема в розрізі основних соціальних програм), а також її функціонування під час двох хвиль пандемії *Covid-19* та у перший рік повномасштабної війни було використано бібліометрію, економіко-статистичний та монографічний методи. У дослідженні антикризових заходів та рішень у сфері соціальної підтримки нових вразливих контингентів під час останніх двох масштабних криз, що вплинули на якість життя українців, застосовано методи якісного і порівняльного аналізу, статистичний і розрахунковий методи.

Для оцінки впливу соціальних програм в контексті запобігання бідності та забезпечення якості життя населення — методи моделювання та абстрактно-логічний.

Виклад основного матеріалу. В системі соціальної підтримки населення України існує ряд ключових проблем, які суттєво позначаються на її здатності ефективно виконувати основні функції, зокрема сприяти резильєнтності суспільства в періоди гібридних криз та катастроф.

Державні соціальні зобов'язання в Україні традиційно, впродовж десятиліть, перевищують фінансово-економічні можливості їх забезпечення. Держава, намагаючись дотримання взятих на себе соціальних зобов'язань із піклування та захисту найбільш вразливих та найменш забезпечених верств населення, реалізує значну кількість соціальних програм, більшість з яких сьогодні все ще надається за категорійним принципом. Так, за даними Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики України, нараховується понад 12,8 млн осіб, що подали заявки до органів соціального захисту на отримання різних видів та форм допомоги (з них понад 1,32 млн ВПО, 1,35 млн людей з інвалідністю, майже 0,25 млн малозабезпечених, 0,18 млн одиноких батьків, 0,17 млн багатодітних та ін.), а за даними Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД) у 2021 р. понад 51 % населення отримували хоча б один вид соціальної допомоги. В результаті відбувається порушення логіки відносин у системі підтримки — коли тих, хто отримує допомогу, стає більше, ніж тих, хто її здатен «забезпечити». Свідченням того, що соціальні зобов'язання перевищують фінансові можливості держави, є активне використання замість самого прожиткового мінімуму як основного соціального стандарту певного рівня його забезпечення, який використовується в програмах адресної соціальної допомоги для визначення рівня нужденності та встановлення розміру виплат. Отже, система виявляється несамодостатньою через нездатність ефективно підтримувати нужденних за рахунок відносно благополучної більшості.

Дві хвилі пандемії *Covid-19* та повномасштабна війна тільки посилили наявну диспропорцію між тими, хто бере, і тими, хто дає. Насамперед це відбувається через масову міграцію та збільшення контингентів, котрі були змушені покинути свої будинки або взагалі втратили житло і роботу; зростання чисельності осіб з інвалідністю; родин, що втратили годувальника, зростання соціального сирітства, а також збільшення масштабів інших категорій, вразливість яких проявилася або посилилася під час війни.

Другою, не менш важливою проблемою, є застаріла модель соціальної підтримки. Широкий спектр наявних в Україні програм соціальних виплат, соціальних послуг, а також соціальних пільг і субсидій, є міцним фундаментом для забезпечення комплексності та системності у наданні соціальної підтримки вразливим / нужденним громадянам, а також для гарантування резильєнтності якості життя. Однак на тлі війни населення

знаходяться у стані постійної соціально-психологічної напруги. Отже, існує висока загроза зростання відчуття соціальної несправедливості та поширення патерналістських настроїв у суспільстві, що призведе до формування негативних поведінкових стратегій, зокрема щодо соціальної підтримки. Досвід розвинених країн, які пройшли кілька етапів реформування соціальної підтримки, доводить, що недостатньо створити широку мережу програм підтримки, забезпечити комплексний підхід чи дотримуватися при наданні допомоги принципів соціальної справедливості, необхідно в обов'язковому порядку враховувати психологію потенційного реципієнта і замість універсальності будувати систему на принципі актуальності [11]. Іншими словами, надавати лише ті програми та можливості, які дійсно потребує нужденна чи вразлива сім'я за принципом «допомога йде за тим, хто її потребує». Тож для цього сучасній українській системі не вистачає законодавчо визначеного механізму, який би, спираючись на переваги, що дає діджиталізація всіх сфер життя в Україні, регулював взаємозв'язки між різними складовими соціальної підтримки, а також гарантував би процедуру обміну інформацією між різними підрозділами органів соціального захисту, або якусь іншу процедуру, яка б забезпечувала своєчасність та актуальність допомоги і сприяла б формуванню резильєнтності якості життя.

Розпорошення ресурсів та низька соціальна рентабельність системи соціальної підтримки перешкоджає її ефективному функціонуванню навіть у відносно стабільному середовищі. В період криз та катастроф це особливо дається взнаки. Попри те, що в країні існує велика кількість державних соціальних програм, вони все одно не здатні повністю охопити всіх нужденних та вразливих. Так, під час пандемії *Covid-19* стало ясно, що система не встигає за рахунок наявних програм оперативно відреагувати на ситуацію і підтримати працездатних осіб, котрі через карантинні заходи тимчасово втратили роботу та доходи. Аналогічні виклики постали в перші місяці війни, коли масова міграція та втрата людьми роботи, житла та основних засобів до існування потребувала надшвидкого реагування, аби забезпечити їм рівень життя хоча б на мінімальному рівні.

Нові виклики змусили вносити численні зміни до законодавства, щоб забезпечити підтримку біженцям та ВПО. Наприклад, були введені нові програми соціальної допомоги, що включають фінансову підтримку, житлові субсидії та медичну допомогу. Уряд також спростив процедури отримання соціальної допомоги, щоб прискорити її надання. Водночас така велика кількість програм просто «поглинає», здавалося б, великі загальні суми виділених державою коштів. Розпорошені між значною чисельністю реципієнтів кошти не можуть належним чином впливати на рівень добробуту (в т.ч. масштаби бідності) та гарантувати резильєнтність якості життя населення. Тож виявляється, що в кризових умовах система сама не

є резильєнтною і не здатна забезпечити резильєнтність вразливим категоріям населення.

Із початком повномасштабної війни економіка України зазнала значних втрат — відбулося зменшення податкових надходжень та збільшення витрат на оборону, що значно обмежило можливості уряду в повному обсязі забезпечувати соціальну підтримку і ускладнило фінансування соціальних програм, особливо тих, які не були представлені значними контингентами реципієнтів (внутрішньо переміщені особи, сім'ї, що втратили годувальника, діти-сироти, учасники бойових дій, люди з інвалідністю тощо). Це змусило уряд звертатися за допомогою до міжнародних партнерів та впроваджувати жорсткіші фінансові заходи для більш ефективного використання коштів. Загалом за рахунок допомоги, отриманої у вигляді продуктів харчування, медичних препаратів, забезпечення житлом (зокрема модульні будинки) та фінансування різноманітних соціальних програм останні два роки вдавалося забезпечувати певний рівень якості життя населення, однак велика кількість програм та постійно зростаючі контингенти потенційних реципієнтів вимагають оптимізації всієї системи підтримки задля подальшого забезпечення резильєнтності якості життя.

Недосконалий механізм та низький рівень інституалізації моніторингу та оцінювання ефективності системи соціальної підтримки висувають додаткові виклики. В Україні відстеження результатів функціонування окремих соціальних програм та всієї системи соціальної підтримки завжди відрізнялося тим, що для бюджетування, планування та вироблення державної політики органи управління використовували отримані дані не в повній мірі. Наприклад, офіційно визначена методика моніторингу передбачає оцінювання діяльності тільки дев'яти програм, а її результати не інтегровані до системи державного менеджменту. Методика залишається нерозвинутою і представлена лише блоком показників ефективності, тоді як кадрова складова, «інфраструктура прийняття рішень» (тобто які програми слід оцінювати, на яких питаннях зосередитися тощо), бази даних та процедури для обміну інформацією, процедури звітування (щоб накопичена в результаті інформація була використана за призначенням) потребують модернізації та подальшого розвитку. Значна кількість показників, за якими можна оцінити успішність та ефективність програми, загалом не дає можливості чітко інтерпретувати їх результативність, визначати чи не відхиляється програма від плану або наскільки отримані дані є прийнятними, оскільки не існує чітко визначених та офіційно затверджених діапазонів ефективності показників, відібраних для дослідження (лише декілька показників, виділених у рамках Цілей сталого розвитку, мають встановлені планові значення).

Війна та пандемія *Covid-19* суттєво погіршили можливості держави в частині проведення моніторингів щодо ефективності програм соціальної

підтримки через очевидні причини, насамперед високі загрози життю та безпеці інтерв'юєрів, необхідності побудови нових мереж вибірки, яка б враховувала міграційні та демографічні трансформації суспільства. На жаль, сьогодні можна стверджувати, що зв'язок між результатами моніторингових функціонування системи соціальної підтримки та прийняттям політичних рішень на основі їх даних, який був дуже слабкий і у довоєнний період, зараз майже повністю порушений. А це негативно позначається на здатності системи соціальної підтримки своєчасно виявляти та вирішувати соціально-економічні проблеми та забезпечувати резильєнтність якості життя населення, насамперед соціально вразливим групам.

Ще одним гострим питанням соціальної підтримки в умовах війни є забезпечення соціальним житлом вразливих верств населення або тих, хто опинився тимчасово в складній життєвій ситуації. Сьогодні в Україні після десяти років війни досі відсутній формат соціального орендного житла. Державні програми підтримки доступного житла часто є неефективними: вони не покривають потреби всіх категорій населення, що потребують підтримки. Так, за даними Державної служби статистики України, середній місячний дохід на душу населення є значно нижчим від ринкової вартості оренди житла — для таких категорій населення варто впроваджувати житлові програми доступної довготривалої соціальної оренди. Для прикладу, кожне третє домогосподарство в ЄС проживає в орендованому житлі (близько 20,8 % населення були орендарями за ринковою ціною, а 9,3 % проживали в рамках оренди за зниженими цінами або безкоштовно) [12]. В Україні внаслідок повномасштабної війни значна частина ВПО була вимушена орендувати житло, завдяки чому зросла частка орендованого житла з 4,8 % у 2021 р. до 9,2 % у 2023 [13]. Зазначимо, що 67 % із загального числа ВПО проживають у орендованому за ринковою вартістю житлі.

Війна актуалізувала та загострила проблеми в житловій сфері. Через військові дії в деяких регіонах країни значна частина житлового фонду була пошкоджена або знищена, що призвело до житлової кризи. Значне збільшення чисельності ВПО створило додаткове навантаження на житлову інфраструктуру у відносно безпечних регіонах країни, що призвело до збільшення попиту і зростання цін на житло.

Для вирішення цих проблем необхідні комплексні заходи, включаючи державні програми підтримки житлового будівництва, особливо в соціальному сегменті, реформування законодавства у сфері нерухомості, модернізацію міської інфраструктури та впровадження енергоефективних технологій. Житлова криза, з якою стикнулася Україна внаслідок війни, крім шалених втрат, відкриває простір для нових можливостей. Зокрема, наша держава має шанс розробити нову житлову політику з врахуванням комплексності стратегії забезпечення населення житлом на справедливих засадах.

Швидкість реакції у кризовій ситуації, та способи, якими система соціальної підтримки здатна відреагувати на виклики, є визначальними в частині того, які саме інституції та в якій послідовності будуть залучені до процесу забезпечення резильєнтності суспільства. Так, інституції сфери соціальної підтримки, що можуть екстрено відреагувати на шоківі ситуації та забезпечити невідкладну / ургентну стійкість суспільства, — це ті державні та недержавні організації, установи, заклади, індивіди, що здійснюють практичні заходи та надають цільову / адресну (зазвичай матеріальну, але не грошову) підтримку в момент настання кризи, тобто на перших етапах її подолання.

Інституції, орієнтовані на забезпечення невідкладної стійкості / резильєнтності суспільства, можна згрупувати у два блоки: 1) регіонального / локального рівня (обласні військові адміністрації, територіальні громади, громадські, релігійні організації та соціально-відповідальний місцевий малий / середній бізнес); 2) міжнародні організації та національні корпорації / бізнеси (ЮНІСЕФ, ПРООН, Червоний Хрест, Карітас тощо).

Інституції системи соціальної підтримки, залучені до процесу подолання кризи на подальших етапах, характеризуються повільністю реакцій через те, що їх діяльність зосереджена на системному підході до вирішення проблем і потребує тривалого часу на розробку, легітимізацію та запровадження механізмів подолання і стабілізації ситуації. Такими інституціями в Україні є Міністерство соціальної політики України та профільний комітет Верховної Ради України. Проте саме ці інституції із повільною реакцією на кризу здатні забезпечити населенню довгострокову стійкість / резильєнтність, серед іншого — відновлення у новій якості.

Ідентифікація потреб та груп вразливості в контексті надання державної соціальної підтримки реалізується через низку соціальних програм, які мають забезпечувати резильєнтність якості життя. В Україні традиційно найпоширенішими групами вразливості є: літні люди (особи віком 75 років і старше) та особи пенсійного віку; сім'ї з дітьми, особливо багатодітні; безробітні особи; домогосподарства із подвійним демоекономічним навантаженням на працюючих членів домогосподарства (одночасна наявність у складі домогосподарства дітей та осіб пенсійного віку); жителі сільської місцевості та малих міст. Станом на 2023 р. в Україні існує шість видів соціальних програм підтримки сімей з дітьми, універсальна програма — з підтримки малозабезпечених осіб (бідних), щонайменше дві програми підтримки осіб з інвалідністю, підтримка тих, хто не в змозі самотійно сплачувати за житлово-комунальні послуги, понад два десятки соціальних пільг та ін. Усі ці програми мають ефективно діяти в частині забезпечення резильєнтності якості життя населення як у стані «спокою» держави, так і під час криз. Але не завжди нові виклики щодо запобігання бідності / вразливості можуть бути врегульовані чинними програмами

системи соціальної підтримки. У таких випадках система має швидко адаптуватись, і найпростішими кроками стає трансформація програм (спрощення правил, щоб охопити якомога більше вразливих) або ж створення нових тимчасових програм, орієнтованих виключно на нові контингенти вразливих осіб [14]. Так, в Україні з 2013 р. перелік осіб, що мають першочергову підтримку з боку держави, поповнився категорією вимушено переміщених осіб та постраждалих унаслідок бойових дій на Сході України (з початком повномасштабної війни з лютого 2022 р. ця категорія зростає в рази). А під час двох хвиль коронавірусної кризи держава визнала необхідність підтримувати осіб працездатного віку, що через протиепідеміологічні заходи втратили роботу та дохід, а також запровадила додаткові механізми підтримки літніх людей (75 років і старших).

Отже, прагнення уряду України мінімізувати соціальні ризики населення та забезпечити резильєнтність якості життя під час останніх двох масштабних криз (повномасштабної війни та пандемії *Covid-19*) призвело до того, що було збільшено контингенти вразливих і кількість соціальних програм. У таких умовах постає принципове питання щодо ефективності соціальної підтримки значних контингентів в умовах звужених фінансових можливостей і, врешті-решт, щодо ефективності витрачання коштів на соціальні програми.

Оцінка впливу соціальних проєктів, особливо в умовах обмеженості ресурсів, є важливим елементом, який дає змогу визначити наскільки ефективно кожна витрачена гривня працює на запобігання / скорочення бідності та забезпечує резильєнтність якості життя населення. Існує понад два десятки показників, за якими можна виміряти ефективність тієї чи іншої програми соціальної підтримки в частині впливу на бідність та якість життя. Доволі поширеною є практика вимірювання «гіпотетичної альтернативної ситуації або сценаріїв», тобто що б було, якби не було конкретної програми / проєкту¹.

Економічна криза, що виникла в Україні в 2020—2021 рр. через пандемію *Covid-19*, негативно позначилася на масштабах бідності в країні: рівень бідності зріс з 41,3 % до 47,2 %², а вжиті урядом заходи щодо мінімізації її наслідків не змогли повною мірою нівелювати її негативні впливи щодо

¹ Так, змодельований показник «рівень бідності до отримання соціальної підтримки» є індикатором щодо ефективності реалізації програм соціальної підтримки в частині запобігання бідності та забезпечення резильєнтності якості життя. Іншими словами, оцінка гіпотетичної альтернативи ситуації з бідністю (так само і якістю життя) відбувається шляхом порівняння змодельованого рівня бідності (до / без допомоги) із фактичним показником (тобто після отримання допомоги) рівня бідності в країні або серед конкретної групи.

² За критерієм «витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму» прогнозний рівень бідності в 2022 р. становив 76 %, тоді як у 2021 р. — 39,1 %.

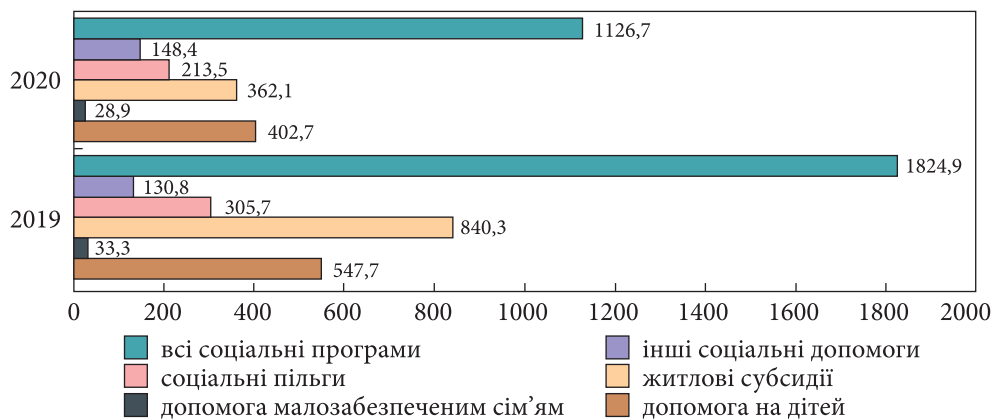

Рис. 1. Чисельність умовно виведених зі стану бідності за рахунок соціальних програм, Україна, 2019 та 2020 рр.; тис. осіб

Джерело: розраховано авторами на базі даних «Обстежень умов життя домогосподарств» у 2019—2021 рр.

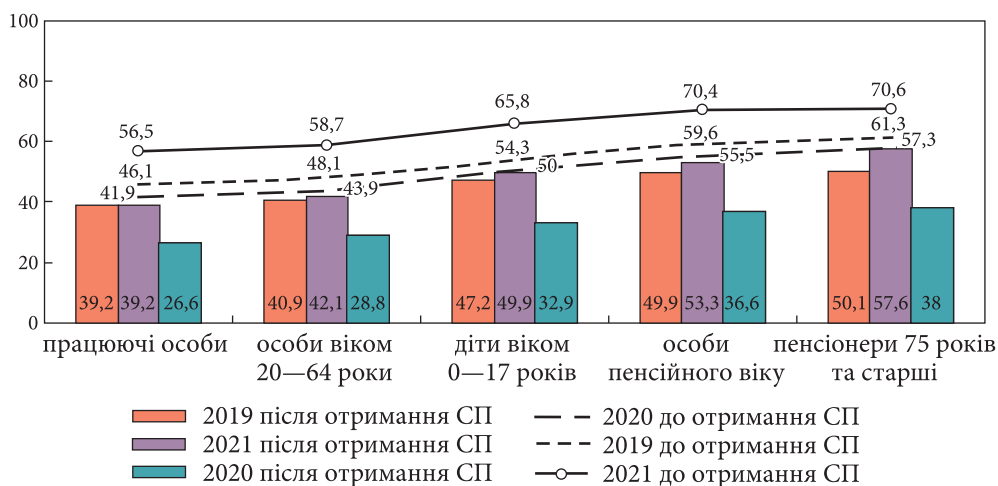

Рис. 2. Вплив соціальної підтримки на запобігання бідності (за абсолютним критерієм) основних соціально-демографічних груп населення, Україна, 2019—2021 рр.; %

Джерело: розраховано авторами на базі даних «Обстежень умов життя домогосподарств» у 2019—2021 рр.

рівня доходів та життя українців. Так, тільки 1,27 млн осіб за рахунок того, що були реципієнтами п'яти основних державних соціальних програм, змогли вберегтися від бідності (тоді як у 2019 р. завдяки їх впливу зі стану бідності було виведено 1,83 млн. осіб) (рис. 1).

За даними моделювання рівня бідності до та після виплат соціальної допомоги в 2020 та 2021 рр. по основних соціально-демографічних групах

можна сказати, що масштаби бідності серед них хоча суттєво і знижувалися (за абсолютним критерієм — еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму), проте оцінити «чистий» вплив оперативних заходів на запобігання бідності не видається можливим. Варто підкреслити, що значна частина населення впродовж карантину була змушена використовувати власні накопичення, що також суттєво вберегло їх від збідніння та пом'якшило цей період (рис. 2).

Оцінивши вплив наявних програм на бідність населення під час першої хвилі пандемії *Covid-19*, влада отримала розуміння, що подолати «нові виклики» «старими / наявними засобами / програмами» неможливо, тому щоб забезпечити резильєнтність якості життя, було здійснено: для нових / потенційних контингентів вразливих — розширення системи соціальної підтримки за рахунок запровадження тимчасових соціальних програм (для власників малого / середнього бізнесу); для звичних / фактичних контингентів вразливих (отримувачі допомоги по малозабезпеченості, житлових субсидій та ін.) — спрощення умов подання інформації про доходи / нужденність, що сприяло підвищенню їх доступності до системи підтримки в період ізоляції.

Заходи держави у сфері соціального захисту мали тимчасовий характер (на період пандемії) і здебільшого стосувалися грошових форм соціальної допомоги, які нерідко мали вигляд разових та / або невеликих виплат та адресний характер [15]. Натомість негрошові форми допомоги, зокрема соціальні послуги лишилися цілковито поза увагою. Хоча під час двох хвиль коронавірусної кризи були спрощені умови відбору потенційних реципієнтів із числа нужденних (зокрема працездатних осіб, що втратили роботу) до програм житлових субсидій та допомоги малозабезпеченим, однак за підсумками моделювання в 2020 та 2021 рр. не можна говорити, що їх ефект був ліпшим ніж у попередні періоди щодо впливу на бідність та забезпечення резильєнтності якості життя. На жаль, оцінити вплив та ефективність саме запроваджених / адаптованих соціальних програм у частині запобігання бідності та забезпечення резильєнтності якості життя неможливо через брак статистичної інформації. Отже, запроваджені під час карантину заходи соціальної підтримки майже не мали впливу і навіть можна припустити, що соціальні програми «впоралися» би і без нововведень, враховуючи короткоплинність кризи та налаштованість населення розраховувати за таких умов передусім на свої ресурси / сили, зокрема заощадження та підтримку з боку сім'ї / родичів (табл. 1).

Криза, спричинена війною в Україні. Уряд продовжує докладати зусиль аби запобігати поширенню бідності серед населення України та забезпечити резильєнтність якості життя під час криз. Так, унаслідок початку війни на сході України в 2013 р. та через відсутність на той момент у державній системі соціальної підтримки будь-якої програми, що змогла б релевантно відреагувати на потреби нових для України контингентів вразливих осіб,

з'явилася соціальна програма з надання допомоги вимушено переміщеним особам. За даними Міністерства соціальної політики України, в 2022 р. понад 2,3 млн ВПО отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд гривень [16]. На жаль, до 2024 р. оцінити її ефективність у частині запобігання бідності не було можливо через брак статистичної інформації аж до 2024 р.

У 2023 р., за даними Мінфіну, найдорожчою програмою соціальної підтримки в Україні була допомога ВПО, але попри це вона демонструє доволі низьку ефективність щодо впливу на бідність та забезпечення резильєнтності рівня життя. За результатами Обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕСД) (див. опис на с. 141), в Україні 35,5 % або 11,1 млн населення за абсолютним критерієм (середньодушові еквівалентні загальні доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму) знаходилися за межею бідності, але якщо б не було цієї програми, то бідних би було на 231,5 тис. осіб більше, тобто рівень бідності був би вже 36,2 %. Для осіб зі статусом ВПО програма є більш ефективною в частині запобігання бідності: без цієї підтримки з боку держави частка бідних би становила 49,6 % проти 35,8 %, тобто завдяки запровадженню програми вдалося вберегти від бідності 160,9 тис. осіб цільового контингенту та забезпечити їм певну резильєнтність якості життя.

Також на формування резильєнтності якості життя населення під час війни працювали недержавні програми із забезпечення населення житлом. Підкреслимо, що сучасний світ відходить від тлумачення соціальної під-

Таблиця 1. Показники впливу на бідність за абсолютним критерієм (за середньодушовими еквівалентними загальними витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму), Україна, 2019—2021 рр.; %

Програми соціальної підтримки	Рівень бідності населення	
	до виплати допомоги	після виплати допомоги
2019		
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	75,3	70,1
Житлова субсидія	55,3	45,3
2020		
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	83,5	75,9
Житлова субсидія	65,5	58,2
2021		
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	98,1	82,2
Житлова субсидія	53,4	45,7

Джерело: розраховано авторами на базі даних «Обстежень умов життя домогосподарств» у 2019—2021 рр.

тримки виключно через категорію матеріальної / грошової допомоги: сьогодні все більше уваги в контексті підтримки надають соціальним послугам [17]. Так, в Україні в березні 2022 р. запроваджена програма «Прихисток», що працює як комунікаційний майданчик між тими, хто потребує допомоги, і тими, хто готовий її надати, серед них — жителі Європи та інших країн світу. Програма передбачає для власників житла з території України, котрі безоплатно надали прихисток ВПО, часткову компенсацію на комунальні послуги у розмірі 14,77 грн на особу на добу. За даними розробників проекту, з початку війни станом на червень 2024 р., сайт відвідали понад 4 млн людей, понад мільйон українців змогли знайти тимчасове житло, а на сайті було понад 7000 актуальних оголошень про безкоштовне житло для біженців [18]. Для реципієнтів цей вид підтримки може бути дієвим. Очікуючи максимальну кількість звернень, щомісячне навантаження на бюджет у ході реалізації цієї практики може становити 2 млрд грн. або

**Короткий опис методології обстеження
соціально-економічного стану домогосподарств
України (ОСЕСД), грудень 2023 р. — лютий 2024 р.**

У грудні 2023 р. — лютому 2024 р. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України, було проведено вибіркове обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (далі — ОСЕСД).

Метою проведення ОСЕСД є оцінювання показників за такими основними блоками: 1) соціально-демографічні характеристики домогосподарств; 2) умови життя домогосподарств; 3) джерела та рівень доходів домогосподарств; 4) витрати домогосподарств; 5) економічна активність членів домогосподарств; 6) рівень задоволення базових потреб домогосподарств.

ОСЕСД охоплює всі регіони України, крім тимчасово окупованої АР Крим та Луганської області (у Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях — лише території, що контролюються Урядом та на яких існують умови для безпечного проведення обстеження). Обсяг вибірки складає 8023 опитані домогосподарства (18 837 членів домогосподарств), розподілених за типом місцевості (великі міста, малі міста, сільська місцевість) по всіх регіонах України так, щоб забезпечувати необхідний рівень надійності оцінювання основних показників.

Метод збору даних в ОСЕСД — персональні віч-на-віч інтерв'ю із застосуванням технології CAPI (*Computer Assisted Personal Interviewing*) (опитування з використанням планшетів). Обробку даних ОСЕСД здійснено з використанням сучасних методів статистичної обробки даних за результатами вибіркових обстежень населення / домогосподарств.

За результатами ОСЕСД сформовано масиви первинних даних окремо по домогосподарствах та їх членах у форматі SPSS. Для можливості поширення даних на всі домогосподарства України сформовано систему статистичних ваг домогосподарств та осіб з урахуванням рівня їхньої участі в обстеженні.

Джерело: побудовано авторами.

1,01 % від запланованих до війни загальних доходів державного бюджету на 2022 р. (1 593 495 680,8 тис. гривень), тож зважаючи на значне фінансове навантаження на державний бюджет та економіку країни [19], ця програма може бути в найближчому майбутньому інтегрована до програми житлових субсидій.

Забезпечення резильєнтності самої системи соціальної підтримки України в період криз — один зі шляхів, що сприяє підвищенню можливостей населення долати труднощі та забезпечує резильєнтність якості життя та суспільства загалом, а забезпечується це за рахунок:

- обмеженої розгалуженості системи — кількість програм соціальної підтримки, яка б не просто охоплювала якомога більшу частину найпоширеніших у конкретному суспільстві контингентів соціально вразливих, а й була співставною з реальними економічними можливостями країни;

- універсальності наявних програм — попри особливості кризової ситуації (пандемії, війна, економічні кризи та ін.) особа / домогосподарство може розраховувати на певний рівень доходу, достатній для задоволення базових потреб на мінімальному рівні;

- ефективності та своєчасності соціальних програм, насамперед у частині запобігання бідності;

- тимчасовому розширенню системи за рахунок впровадження короткострокових програм, орієнтованих на нові вразливі контингенти та нові виклики;

- адаптації програм до нових викликів, зокрема зміни умов наявних програм (наприклад, спрощенню умов відбору до програми житлових субсидій під час першої хвилі коронавірусної кризи для осіб, або програми з підтримки малозабезпечених сімей з числа ВПО в перші місяці війни).

Система соціальної підтримки є одним із дієвих механізмів подолання наслідків кризових ситуацій (незалежно від причин та характеру), що завдяки сукупності інструментів, які мають у своєму арсеналі інституції різного підпорядкування, забезпечує резильєнтність якості життя в періоди різноманітних шоків та на певних етапах їх протікання. Ключовими інструментами впливу є:

1. Інструменти законодавчого характеру / рівня (закони, постанови, розпорядження), що мають досить інертний характер. Загалом інструменти цього рівня здебільшого демонструють ефективність у частині теоретичного забезпечення резильєнтності якості життя населення. Враховуючи різноманітність можливих і реальних кризових ситуацій, варто розробити нормативний акт, який би мав універсальний характер на випадок деяких кризових ситуацій (з урахуванням досвіду та ймовірності настання) і визначав би коло найбільш вразливих категорій населення, котрі стикатимуться із найвищими ризиками погіршення якості життя і потребуватимуть більшої уваги від держави щодо забезпечення їхньої резильєнтності.

2. Інструменти на рівні державного управління (накази, розпорядження, методики оцінювання та моніторингу, відомчі накази, інструкції, правила, що має у своєму розпорядженні Міністерство соціальної політики України) загалом є ефективними, але не в усіх кризових ситуаціях можуть бути доцільними / своєчасними (наприклад, закон про допомогу сім'ям з дітьми чи розпорядження про нарахування житлових субсидій). Ці інструменти базуються на легітимності інструментів вищої ланки, але з іншого боку органи державного управління можуть самостійно регулювати / вдосконалювати ті інструменти, які знаходяться виключно в їх розпорядженні (інструкції, правила, методики), отже, підвищувати якість наданої підтримки.

3. Інструменти об'єднаних територіальних громад (ОТГ) щодо впливу на забезпечення резильєнтності якості життя в громаді також ґрунтуються на інструментах вищого порядку, але, на відміну від міністерств, вони мають більший діапазон повноважень. Зокрема, завдяки тому, що ОТГ найбільше наближені до «осередка нужденності / вразливості» і мають достатню фінансову самостійність і правові повноваження, ці інструменти можуть бути якнайшвидше адаптовані під особливості кризи. Наприклад, під час пандемії керівництва окремих ОТГ організували роботу волонтерів, які приносили людям літнього віку харчі та ліки додому. Або на початку війни організували надання соціального тимчасового житла людям, котрі лишили власні домівки в пошуках безпеки чи впроваджували проекти з відновлення пошкоджень / руйнувань в індивідуальному / багатоквартирному житловому фонді. Крім того, одним із інструментів ОТГ є можливість залучення до співпраці різноманітних меценатів, волонтерів, спонсорів та недержавних організацій. Наприклад, програма «Спільно» з ЮНІСЕФ щодо забезпечення енергоефективності та утеплення будинків, або відновлення соціальної інфраструктури під час війни. Основна перевага інструментів впливу негромадських організацій — це забезпечення ургентної (невідкладної) стійкості / резильєнтності суспільства, а також їх адресність, тому їх інструменти є найефективнішими.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У періоди криз одним із механізмів, який дає змогу підвищити можливості населення долати труднощі та забезпечує резильєнтність якості життя, є система соціальної підтримки. Розгалуженість системи соціальної підтримки певним чином свідчить про соціальний розвиток держави і усвідомлення того, що вразливість та нужденність можуть проявлятися в різних формах, але не завжди кількість контингентів, що потребують підтримки (відповідно, і кількість соціальних програм), визначається економічними можливостями держави. Чинна на початок 2020 р. в Україні система соціальної підтримки вразливих та нужденних верств населення попри значну кількість форм і програм соціальної підтримки виявилася в тому вигляді не здатною протистояти соціально-економічним наслідкам раптових шоків ситуацій (як-от

пандемія Covid-19). Кожна наступна криза (друга хвиля пандемії та повномасштабна війна) продовжували загострювати наявні проблеми в сфері соціальної підтримки населення і доводити, що окремі заходи та програми не є ефективними в частині забезпечення резильєнтності якості життя населення в кризовий період. Війна в Україні разом з тим дала можливості ухвалювати дійсно актуальні, а не популістські кроки. Успішне подолання проблем у системі соціальної підтримки та забезпечення її стійкості в період криз можливе не стільки у тісній співпраці з міжнародними партнерами чи відмові задля економії державних коштів від категорійних соціальних програм, скільки в дотриманні принципу актуальності допомоги для реципієнта при наданні підтримки (не потрібно давати кошти там, де людина потребує соціальної послуги). По-друге, обов'язково необхідно мати в кризових ситуаціях інформацію, яка б надходила оперативно і уможлиблювала відстеження реального стану речей, змін, потреб щодо соціальної підтримки. По-третє, якнайшвидше слід продовжити процес інституалізації моніторингу і впроваджувати практику врахування результатів моніторингу в процесі реформування програм соціальної допомоги, виборі адекватного курсу соціально-економічної державної політики. Це оптимізуватиме використання ресурсів (фінансових, часових, людських тощо), сприятиме підвищенню соціальної віддачі / рентабельності, адресності та своєчасності допомоги, що забезпечить резильєнтність якості життя населення України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Squires G., White I. Resilience and housing markets: Who is it really for? *Land Use Policy*. 2019. Vol. 81. P. 167—174. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.10.018>
2. Simangunsong H., Sihotang D. The Impact of Economic Conditions on Social Assistance Programs and Poverty Alleviation. *Law and Economics*. 2023. Vol. 17 (2). P. 73—91. <https://doi.org/10.35335/laweco.v17i2.2>
3. Parekh N., Bandiera O. Do social assistance programmes reach the poor? Micro-evidence from 123 countries. 2020. URL: <https://www.theigc.org/publications/do-social-assistance-programmes-reach-poor-micro-evidence-123-countries> (дата звернення: 11.10.2024).
4. Sen A. Development as Capability Expansion. In: Fukuda-Parr S. et al Readings in Human Development. New Delhi and New York: Oxford University Press, 2003.
5. Nussbaum M. C. Creating Capabilities: The Human Development Approach. Harvard University Press, 2011. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2jbt31>
6. Andrews C., Hsiao A., Ralston L. Social safety nets promote poverty reduction, increase resilience, and expand opportunities. 2010. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/657581531930611436/122290272_201809295093309/additional/128594-PUB-PUBLIC.pdf (дата звернення: 18.10.2024).
7. Gelderblom D. The limits to bridging social capital: Power, social context and the theory of Robert Putnam. *The Sociological Review*. 2018. Vol. 66 (6). P. 1309—1324. <https://doi.org/10.1177/0038026118765360>

8. Ungar M. Resilience, Trauma, Context, and Culture. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2013. Vol. 14 (3). P. 255—266. <https://doi.org/10.1177/1524838013487805>
9. Fiszbein A., Kanbur R. Social Protection and Poverty Reduction: Global Patterns and Some Targets. 2014. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X14001181> (дата звернення: 25.09.2024).
10. Eizenberg E., Jabareen Y. Social Sustainability: A New Conceptual Framework. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/312085734_Social_Sustainability_A_New_Conceptual_Framework (дата звернення: 01.10.2024).
11. Evennett H. Reforming adult social care: House of Lords committee report. House of Lords Library. 2023. URL: <https://lordslibrary.parliament.uk/reforming-adult-social-care-house-of-lords-committee-report/> (дата звернення: 18.09.2024).
12. Living conditions in Europe — housing. *Eurostat*. 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_housing#Key_findings (дата звернення: 20.10.2024).
13. Звіт «Соціально-економічний стан домогосподарств України». *Unicef*. 2024. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/social-economical-state-2023-24> (дата звернення: 18.09.2024).
14. Abdoul-Azize H. T., El Gamil R. Social Protection as a Key Tool in Crisis Management: Learnt Lessons from the COVID-19 Pandemic. 2020. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7458781/> (дата звернення: 07.10.2024).
15. Заць В. С., Клименко Ю. А., Реут А. Г. Оцінка впливу COVID-19 на монетарну бідність: огляд окремих практик. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 55. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-52>
16. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 14.10.2024).
17. Hallegatte S., Hammer S. Thinking Ahead: For a Sustainable Recovery from COVID-19. *World Bank Blogs*. 2020. URL: <https://blogs.worldbank.org/en/climatechange/thinking-ahead-sustainable-recovery-covid-19-coronavirus> (дата звернення: 11.10.2024).
18. «Прихисток»: як працює сайт, який допомагає шукати безкоштовне житло для біженців. 2024. URL: <https://tribun.com.ua/uk/112048-prixistok-jak-pratsjue-sajt-jakij-dopomagaе-shukati-bezkoshtovne-zhitlo-dlja-bizhentsiv> (дата звернення: 09.09.2024).
19. Прихисток. 2024. URL: <https://prykhystok.gov.ua/> (дата звернення: 11.10.2024).

REFERENCES

1. Squires, G, & White, I. (2019). Resilience and housing markets: Who is it really for? *Land Use Policy*, 81, 167—174. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.10.018>
2. Simangunsong, H., & Sihotang, D. (2023). The Impact of Economic Conditions on Social Assistance Programs and Poverty Alleviation. *Law and Economics*, 17 (2), 73—91. <https://doi.org/10.35335/laweco.v17i2.2>
3. Parekh, N., & Bandiera, O. (2020). Do social assistance programmes reach the poor? Micro-evidence from 123 countries. <https://www.theigc.org/publications/do-social-assistance-programmes-reach-poor-micro-evidence-123-countries>
4. Sen, A. (2003). Development as Capability Expansion. In: Fukuda-Parr S. et al Readings in Human Development. New Delhi and New York: Oxford University Press.
5. Nussbaum, M. C. (2011). Creating Capabilities: The Human Development Approach. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2jbt31>
6. Andrews, C., Hsiao, A., & Ralston, L. (2010). Social safety nets promote poverty reduction, increase resilience, and expand opportunities. https://documents1.worldbank.org/curated/en/657581531930611436/122290272_201809295093309/additional/128594-PUB-PUBLIC.pdf

7. Gelderblom, D. (2018). The limits to bridging social capital: Power, social context and the theory of Robert Putnam. *The Sociological Review*, 66 (6), 1309—1324. <https://doi.org/10.1177/0038026118765360>
8. Ungar, M. (2013). Resilience, Trauma, Context, and Culture. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14 (3), 255—266. <https://doi.org/10.1177/1524838013487805>
9. Fiszbein, A., & Kanbur, R. (2014). Social Protection and Poverty Reduction: Global Patterns and Some Targets. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X14001181>
10. Eizenberg, E., & Jabareen, Y. (2017). Social Sustainability: A New Conceptual Framework. https://www.researchgate.net/publication/312085734_Social_Sustainability_A_New_Conceptual_Framework
11. Evennett, H. (2023). Reforming adult social care: House of Lords committee report. House of Lords Library. <https://lordslibrary.parliament.uk/reforming-adult-social-care-house-of-lords-committee-report/>
12. Living conditions in Europe — housing (2023). *Eurostat*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_housing#Key_findings
13. Report “Socio-economic condition of households of Ukraine” (2024). *UNICEF*. <https://www.unicef.org/ukraine/documents/social-economical-state-2023-24> [in Ukrainian].
14. Abdoul-Azize, H. T., & El Gamil, R. (2020). Social Protection as a Key Tool in Crisis Management: Learnt Lessons from the COVID-19 Pandemic. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7458781/>
15. Reut, A., Zaiats, V., & Klymenko, Y. (2023). Assessing the impact of COVID-19 on monetary poverty: a review of individual practices. *Economy and Society*, 55. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-52> [in Ukrainian].
16. Internally displaced persons (2024). Ministry of Finance of Ukraine. <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> [in Ukrainian]
17. Hallegatte, S., & Hammer, S. (2020). Thinking Ahead: For a Sustainable Recovery from COVID-19. *World Bank Blogs*. <https://blogs.worldbank.org/en/climatechange/thinking-ahead-sustainable-recovery-covid-19-coronavirus>
18. “Shelter”: how the site, which helps to find free housing for refugees, works (2024). *Tribun*. <https://tribun.com.ua/uk/112048-prixistok-jak-pratsjue-sajt-jakij-dopomagae-shukati-bezkoshtovne-zhitlo-dlja-bizhentsiv> [in Ukrainian].
19. Shelter (2024). <https://prykhystok.gov.ua/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 21.10.2024

Liudmyla Cherenko, Dr. Sc. (Economics)

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: cherenko@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1606-6170

Anna Reut, PhD (Economics)

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: Reut_A@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9623-9248

Yuliia Klymenko, PhD (Economics)

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: yuliia_klymenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0086-2933

ENSURING RESILIENCE OF SOCIAL SUPPORT
FOR THE POPULATION OF UKRAINE
DURING HYBRID CRISES AND DISASTERS

The article provides an overview of the challenges and specific features of the social support system's functioning during a crisis period. The highlighted problems include the following: first, Ukraine's state social obligations have traditionally exceeded the financial and economic capacity to fulfill them for decades; second, the outdated model of social support, which does not guarantee the resilience of the quality of life; third, the low social return of the main support programs for the population reduces the effectiveness of assistance, even in a relatively stable environment; fourth, the imperfect mechanism and low level of institutionalization of monitoring and evaluation of the social support system hinder effective reform and prompt transformation of the system during crises. The authors identified the main needs and vulnerable groups in the context of state social support provision. The pandemic and the war have exacerbated the gap between the needs of vulnerable groups and the system's capabilities, thus creating additional challenges. The novelty of the study lies in interpreting the resilience of social support from two perspectives: ensuring the self-sufficiency of the system during periods of hybrid crises and disasters, and its ability to foster societal resilience through supporting vulnerable groups. The aim of the work is to identify the key issues of Ukraine's social support system that prevent timely and effective responses to challenges during periods of hybrid crises and disasters, as well as to assess the system's self-sufficiency and its role in ensuring the resilience of Ukrainian society. The study used bibliometrics, economic-statistical, monographic, statistical, calculation methods, as well as methods of qualitative and comparative analysis, modeling and abstract-logical method.

It is determined that the successful resolution of the existing problems in the social support system and ensuring its resilience during crises is possible by adhering to the principle of the relevance of assistance to the recipient when providing support. During crises, this can be achieved through effective management of a limited number of social programs, achieving their universality regardless of the nature of the crisis, and ensuring the timely implementation of new short-term measures. In crisis situations, it is necessary to have information that is promptly received and allows for tracking the real state of affairs, changes, and current needs. It is important to institutionalize the monitoring process and implement its results into practice during the reform of social assistance programs and when choosing policy directions. This will ensure the resilience of the system and the quality of life for the population by optimizing costs, increasing social returns, targeting, and timely assistance.

Keywords: resilience, social support, crisis, quality of life, socially vulnerable groups.

Cite: Zlobina, Olena (2024). Dynamika sotsialno-psykhologichnoi rezyliientnosti naselennia Ukrainy pid chas viiny [Dynamics of Social and Psychological Resilience of the Population of Ukraine During the War]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 148–164.

УДК 316.6

JEL Classification: D 63

ОЛЕНА ЗЛОБИНА, д-р соц. наук, проф., зав. відділу соціальної психології
Інститут соціології НАН України,
01021, Україна, м. Київ, вул. Шовковична, 12
E-mail: ezlobina@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2593-788X

ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Війна руйнує нормальні умови життя на всіх соціальних рівнях від країни загалом до окремої людини. Мобілізація соціально-психологічних ресурсів резильєнтності допомагає населенню протистояти негативним впливам воєнної доби. Попри значну увагу до підтримки психологічної стійкості на індивідуальному рівні, колективна резильєнтність українського соціуму досліджена недостатньо. Соціально-психологічний підхід акцентує увагу на цьому виді резильєнтності, що виявляє себе у здатності спільноти успішно долати труднощі. Проблема дослідження колективної резильєнтності ускладнюється під час війни, коли травмуючі обставини є реальністю теперішнього часу, а не локалізовані у минулому. Метою дослідження є виявлення особливостей функціонування колективної стійкості впродовж майже трьох років повномасштабної війни. Обрано підхід до колективної стійкості на основі акцентування спільної соціальної ідентичності під час війни. Новизна дослідження полягає в фіксації змін колективної стійкості під впливом війни на основі порівняння даних соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України, отриманих у 2021—2024 рр. На основі загальнонаукових методів порівняння, узагальнення, аналогії, а також методів описової статистики та кореляційного аналізу простежено динаміку основних параметрів колективної стійкості та визначено ключові чинники, які забезпечують здатність населення підтримувати нормальне життєздійснення в екстремальних умо-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

вах. Обчислення здійснені за допомогою пакета IBM SPSS Statistics 24. Проведений аналіз підтвердив, що головним чинником підтримки колективної резильєнтності стала інтенсифікація переживання національно-громадянської ідентичності, що ґрунтується на почутті приналежності до спільноти. Підтверджено дію таких складових колективної стійкості як позитивне бачення майбутнього, соціальна підтримка, віра у здатність досягати бажаних цілей, довіра до влади та віра у лідера спільноти. Зафіксовано сталу тенденцію до послаблення колективної резильєнтності у 2024 р.: чинники підтримки продовжують діяти, але ефективність їхнього впливу зменшується.

Ключові слова: *колективна резильєнтність, війна, соціальна ідентичність, позитивні соціальні очікування, соціальна підтримка.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Війна є надзвичайним викликом для соціальних систем усіх рівнів. Соціальна стійкість забезпечує здатність до нормального функціонування в екстремальних умовах на рівні країни загалом й на рівні окремих інститутів, соціальних спільнот і, зрештою, на рівні кожної окремої людини. Дослідження резильєнтності українського соціуму здійснюється у соціально-економічному, соціально-політичному, соціально-екологічному та інших вимірах, з-посеред яких соціально-психологічний відіграє особливу роль у визначенні чинників, що забезпечують збереження життєстійкості населення під час війни. Мобілізація соціально-психологічних ресурсів допомагає в умовах асиметричної війни, що характеризується протистоянням нерівних сторін, підтримувати високу стійкість українського суспільства. Дослідники війни як додаткове джерело зміцнення стійкості українського війська виділяють саме морально-психологічний аспект [1], а соціологи підтверджують, що найсильніше зберігати стійкість населенню під час війни допомагає віра у Збройні сили України [2]. Однак попри значну увагу, яку під час війни приділяють практичним проблемам підтримки психологічної стійкості на індивідуальному рівні, колективна резильєнтність українського соціуму дотепер досліджена недостатньо. Водночас без соціально-психологічного аналізу тих чинників, які підтримують або блокують здатність населення протидіяти негативним впливам воєнної доби, неможливо ані оцінити динаміку стійкості населення, ані запропонувати дієві заходи щодо її підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дискурсу соціально-поведінкових наук концепт резильєнтності був введений спочатку психологами як метафора за аналогією з його використанням у фізико-математичних науках, де термін застосовано для опису здатності матеріалу або системи зберігати пружну рівновагу під зовнішнім тиском. Тільки в психології матеріалом виступали люди, а тиск на них чинили різні несприятливі зовнішні обставини. Відповідно одразу виникла проблема уточнення змісту концепту, бо на відміну від опору матеріалів, де стійкість є незмінним атрибутом кожного конкретного матеріалу, соціальні дослідження засвідчили значну гетерогенність у реагуванні людей на загрози.

На сьогодні в дослідженнях резильєнтності склалася ситуація паралельного розвитку кількох напрямів досліджень, що виходять з різних концептуалізацій, які ще належить інтегрувати [3]. Характерно, що саму стійкість тлумачать навіть у межах якогось одного напрямку по-різному. Наприклад, в екосистемному підході стійкість у застосуванні до інтегрованих систем людей і природи визначено як (а) кількість збурень, які система може поглинути і залишатися в тому самому стані або області тяжіння, (б) ступінь, до якого система здатна до самоорганізації та (с) ступінь, до якого система може будувати та збільшувати здатність до навчання та адаптації [4].

У психології стійкість найчастіше розглядають процесуально, або як процес адаптації в контексті несприятливих обставин для продовження успішного функціонування системи [5], або як процес, що пов'язує набір адаптивних можливостей з позитивною траєкторією функціонування та адаптації після порушення [6], або як клас явищ, що характеризуються хорошими результатами, незважаючи на серйозні загрози для адаптації або розвитку [7]. Проте дотепер відсутній консенсус стосовно того, чи вважати стійкість рисою, чи процесом, і що слід вважати успішним функціонуванням. Перевагу віддають процесуальному визначенню, зважаючи на те, що розуміння стійкості як якості наштовхується на доволі вагоме заперечення стосовно відсутності в її проявах стабільності; люди можуть виявляти різну стійкість у різних обставинах і в різні періоди власного життя [8]. Такі варіації є результатом різних адаптивних можливостей, що фактично є ресурсами підтримки стійкості. Якщо ресурсів недостатньо, щоб створити опір або підсилити стійкість, виникає уразливість. Чим сильніший, витриваліший і несподіваніший стресор, тим сильнішими повинні бути ресурси для створення опору або стійкості [6].

Соціально-психологічний підхід акцентує увагу не стільки на індивідуальній стійкості окремої людини, скільки на стійкості колективній, яка виявляє себе у здатності групи або спільноти успішно долати труднощі, пов'язані з її благополуччям або виживанням [9]. Колективна стійкість виявляється через солідарність, координацію та використання джерел практичної та емоційної підтримки спільноти, необхідних для адаптації та подолання тиску надзвичайних ситуацій [10]. Дослідження цього напрямку можна поділити на дві групи. Перша концентрується на аналізі ролі наявних мереж, які об'єднують спільноти та забезпечують підтримку та захист, а також сприяють відновленню під час надзвичайного стресу та переселення [11], друга представляє динамічну модель колективної стійкості, яка намагається пояснити, що спонукає людей допомагати один одному в екстремальних умовах. В основі цієї моделі — концепція соціальної ідентичності [12]. Модель колективної стійкості на основі соціальної ідентичності ґрунтована на тому, що під час війни психологічне самосприйняття трансформується, завдяки переживанню «спільної долі» акцент переноситься з «я»

на «ми», підкреслюючи спільну соціальну ідентичність [13]. Підсилення почуття єдності є атрибутивною характеристикою кризових ситуацій та забезпечує потужну колективну стійкість [14].

Важливим елементом дослідження індивідуальної та колективної стійкості є визначення контексту, в якому виявляється стійкість людей та спільнот. Негаразди можуть відрізнятися за ступенем серйозності, складності, часовими характеристиками тощо [15]. Щоб зробити висновок про стійкість, ці негаразди мають бути досить контекстуально серйозними та створювати загрозу звичайному функціонуванню. Особливості українського контексту мають значні відмінності від того, що зазвичай є предметом дослідження в даному напрямі. Переважна більшість усіх емпіричних і теоретичних розвідок резильєнтності розглядає в якості стресора насамперед разову або принаймні короткотермінову подію, хай вона і приносить значні руйнування (катастрофи, терористичні атаки тощо). Процес відновлення до «нормального» стану досліджують на тлі наслідків таких подій. Однак у випадку війни мова йде про тривале постійне порушення нормальної життєдіяльності населення через обстріли та небезпеку бути пораненими або загинути.

Досліджень, які присвячені аналізу життєстійкості населення саме в контексті війни, небагато. В основному їх увага зосереджена на ролі стійкості в подоланні довготермінових *негативних наслідків війни* та підтримці пост-травматичного відновлення. Зокрема вивчався внесок як індивідуальної, так і колективної стійкості у підтримку здатності цивільного населення протистояти несприятливим подіям та відновлюватися і повертатися до нормального повсякденного життя [16]; досліджувався вплив на подолання психологічних наслідків війни економічної ситуації [17] та демографічних показників [18], а також вплив травматичних подій на різні соціальні групи [19; 20; 21].

Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну з'являються дослідження різних аспектів резильєнтності українського суспільства. Зокрема показано, що стійкість працює як метанаратив, що діє у міжнародному і у внутрішньому контекстах і має важливе значення для кінцевого успіху у війні [22]. Зафіксовано, що під час війни українці демонструють суттєво вищий рівень надії та суспільної стійкості, а ще вищу індивідуальну стійкість та стійкість громад порівняно з тими показниками, які були зафіксовані на ізраїльській вибірці під час військових подій [23]. Визначено дієву роль національної стійкості як джерела агентності України, що допомагає справлятися з втручанням та створювати підґрунтя для входження в міжнародне співтовариство [24].

Характерно, що в якості емпіричного підтвердження зарубіжні автори широко використовують дані всеукраїнських соціологічних досліджень, що ставить питання про суперечність між значною кількістю емпіричного

матеріалу (широко представленому в українському соціально-політичному дискурсі) та дуже скромним представленням проблематики колективної ідентичності власне в науковому дискурсі. З одного боку, соціологічні агенції презентують результати власних досліджень, або досліджень, які вони виконують на замовлення різних інституцій, де проблематика стійкості представлена фрагментарно, що не дає можливості порівняти отримані результати з тими, що отримані з використанням спеціально розроблених методик. Наприклад, опитування «Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період (6—11 червня 2023)», здійснене Соціологічною групою Рейтинг на замовлення Національної платформи стійкості та згуртованості [2], фактично не має жодних перетинів із теоретично обґрунтованим, валідизованим та перевіреном у дослідженнях спеціальним інструментарієм, розробленим для оцінки стійкості громад [25].

З іншого боку, в країні проводяться комплексні дослідження стійкості. Зокрема Соціологічна група Рейтинг та дослідницька лабораторія *Rating Lab* від початку повномасштабного вторгнення вимірюють індекс життєстійкості, сформований на основі поєднання індексів психологічної та фізичної стійкості [26]. Оскільки автори використовують власну систему показників, яка не співпадає з тими, що застосовуються в шкалах, розроблених спеціально для виміру індивідуальної життєстійкості [27], практичне використання отриманих даних обмежено, бо інформація щодо чинників підтримки життєстійкості прив'язана лише до соціально-демографічних показників. Водночас не завжди колективна та індивідуальні стійкість корелюють суттєво з віком та статтю [16].

Проблема дослідження індивідуальної і колективної резильєнтності ускладнюється і зміщенням уваги з ролі стійкості у подоланні наслідків війни на її роль під час війни, коли травмуючі обставини є реальністю теперішнього, а не локалізовані у минулому. Протистояти екстремальним стресорам, що тривалий час справляють негативний вплив на членів спільноти, значно складніше ніж хронічним стресорам у мирному житті [28].

Окреслені проблеми підтверджують наявність значного кола фактично недосліджених характеристик колективної резильєнтності українського соціуму, зокрема у соціально-психологічному вимірі. В межах цього напрямку варто зосередитися не стільки на фіксації частки людей, котрі демонструють стійкість, скільки на виявленні чинників, які сприяють здатності протистояти життєвим негараздам.

Це і визначило **мету дослідження**, яке спрямовано на виявлення особливостей функціонування колективної стійкості впродовж майже трьох років повномасштабної війни.

Новизна дослідження полягає в фіксації змін колективної стійкості під впливом війни на основі порівняння даних щорічного соціологічного моніто-

рингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України, отриманих у 2021—2024 рр. Простежено динаміку основних параметрів колективної стійкості та визначено ключові чинники, які забезпечують здатність населення підтримувати нормальне життєздійснення в екстремальних умовах.

Емпіричною базою дослідження є дані соціологічного моніторингу «Українське суспільство» за 2021—2024 рр. Дані моніторингу 2021 р. зібрані у період з 14 жовтня по 3 грудня з використанням самозаповнення анкет респондентами, загальна кількість опитаних — 1800 осіб. Дані моніторингу 2022 р. зібрані у період з 19 по 25 грудня методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (CATI) та винятково за мобільними телефонними номерами. Загальна кількість опитаних — 2007 осіб. Дані моніторингу 2023 р. зібрані у період з 17 по 27 червня методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (CATI) та винятково за мобільними телефонними номерами. Загальна кількість опитаних — 2004 респонденти. Дані моніторингу 2024 р. зібрані у період з 27 червня по 6 липня. Дизайн опитування послідовний: 1 — рекрут методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (CATI); 2 — опитування методом CAWI (*Computer Assisted Web Interview*). Загальна кількість опитаних — 4101 респондент. Результати опитувань 2021—2024 рр. репрезентують доросле населення України у віці від 18 років, за виключенням АР Крим і тимчасово окупованих територій (з 2022 р. застосовується зважування у відповідності з демографічною структурою, що існувала на початок широкомасштабної війни РФ проти України).

Інструментарій та методи дослідження. Показники складових колективної стійкості з моніторингу відбиралися на основі наявного теоретичного та емпіричного доробку з урахуванням того, що: 1) стійкість не є одномірною конструкцією і підтримується низкою чинників [29]; 2) як показники індивідуальної та колективної стійкості застосовують ознаки, що є психологічними характеристиками індивідів й соціальними компонентами спільнот [30]; 3) колективна стійкість ґрунтується на розвиненому почутті приналежності до спільноти, що утворює підґрунтя для відчуття гордості за громаду та сприяє ідеологічній ідентифікації з нею [31]; 4) стійкість підтримують такі чинники як здатність бачити речі в позитивному світлі або оптимізм [32; 33; 34]; наявність соціальної підтримки [35; 36; 37]; віра у здатність досягати бажаних цілей [9; 10]; віра в лідерів спільноти [25].

З інструментарію моніторингу відібрано показники, щодо яких можна було простежити динаміку за період 2021—2024 рр.: оцінка умов життя; оцінка подій, що відбуваються зараз; оцінка ефективності дій влади та Президента; очікування щодо покращення / погіршення майбутнього України; рівень впевненості у перемозі; готовність терпіти труднощі воєнного часу. Зафіксовані зміни можуть слугувати індикаторами стану колективної стійкості населення в різні періоди війни. Для оцінки особливостей трансформації

мації колективної стійкості під впливом війни здійснено порівняльний аналіз показників, що визначалися респондентами як чинники об'єднання українського суспільства у 2021 та у 2024 рр. Оцінка ефективності чинників підтримки колективної стійкості здійснювалась на основі аналізу динаміки обраних для аналізу показників за період 2022—2024 рр.

Для визначення сили зв'язків між рівнем впевненості у перемозі та показниками когнітивного, емоційного, ціннісного та поведінкового компонентів підтримки стійкості проведено парний кореляційний аналіз між індикаторами колективної резильєнтності. Усі обчислення здійснено за допомогою пакета *IBM SPSS Statistics 24*.

Результати дослідження і обговорення. Одним із найбільш суттєвих обмежень у дослідженнях динаміки колективної стійкості в кризових умовах є відсутність замірів, які б давали можливість порівняти її рівень до і після негативних руйнівних впливів. Наявність моніторингових даних певним чином компенсує цей недолік. Зокрема на підставі змін у конфігурації та значимості чинників, які, на думку респондентів, об'єднують людей в українському суспільстві, можна визначити навколо чого відбувалась консолідація суспільства після початку війни та що є системоутворювальним елементом підтримки колективної стійкості (рис.1).

Порівняння даних демонструє суттєву трансформацію загальної конфігурації чинників об'єднання населення після повномасштабного вторгнення. По-перше, на відміну від 2021 року, коли жодну позицію не обирало більше третини опитаних, у 2024 ми бачимо чітку точку єднання — «віру у краще майбутнє». Це наочний елемент консолідації і водночас важлива складова колективної стійкості. Другим підтвердженням посилення колективної стійкості є збільшення майже удвічі тих, хто обрав як чинник об'єднання позицію «прагнення спільно долати труднощі життя». Мова йде про соціальну підтримку, яка є невід'ємною складовою стійкості у протистоянні негараздам воєнної доби. І, нарешті, ми бачимо надзвичайний сплеск виборів респондентів навколо позицій, які в 2021 р. залишалися на периферії чинників об'єднання — «патріотичні почуття громадянина України» та «національну ідею побудови української держави». Ці дані добре підтверджують, що модель колективної резильєнтності працює в українському суспільстві на основі національно-громадянської ідентичності.

Водночас динаміка низки показників, що фіксуються протягом 2022—2024 рр., свідчить про те, що потенціал колективної стійкості поступово зменшується (табл. 1).

Оскільки колективна стійкість забезпечує здатність нормально функціонувати в складних умовах, значне збільшення тих, хто оцінює умови життя як погані, є підтвердженням послаблення рівня адаптивності населення. У 2022—2023 рр. оцінка умов життя залишалася хоч і невисокою, але стабільною. Натомість у 2024 р. відбувся значний перерозподіл оцінок і

Рис. 1. Трансформація уявлень населення щодо чинників, які об'єднують людей в українському суспільстві

Джерело: побудовано за даними моніторингу Інституту соціології НАН України.

Таблиця 1. Динаміка оцінок умов життя та подій, які відбуваються у країні у 2021—2024 рр., %

Параметри оцінювання	2021	2022	2023	2024
<i>Якими, на Ваш погляд, є умови життя в Україні для більшості населення?</i>				
Загалом погані	52,7	29,5	31,5	48,7
Загалом задовільні	34,3	60,3	62,1	38,0
Загалом хороші	4,2	7,5	3,8	3,6
Важко відповісти	8,8	2,7	2,6	9,8
<i>Якою мірою Ви задоволені подіями, які відбуваються в нашій країні зараз?</i>				
Скоріше не задоволені	52,1	56,2	59,7	71,4
Наскільки задоволені, настільки і не задоволені	34,7	24,6	25,5	16,4
Скоріше задоволені	6,9	14	10,2	3,0
Важко відповісти	6,3	4,2	5,6	9,2

Джерело: дані моніторингу Інституту соціології НАН України.

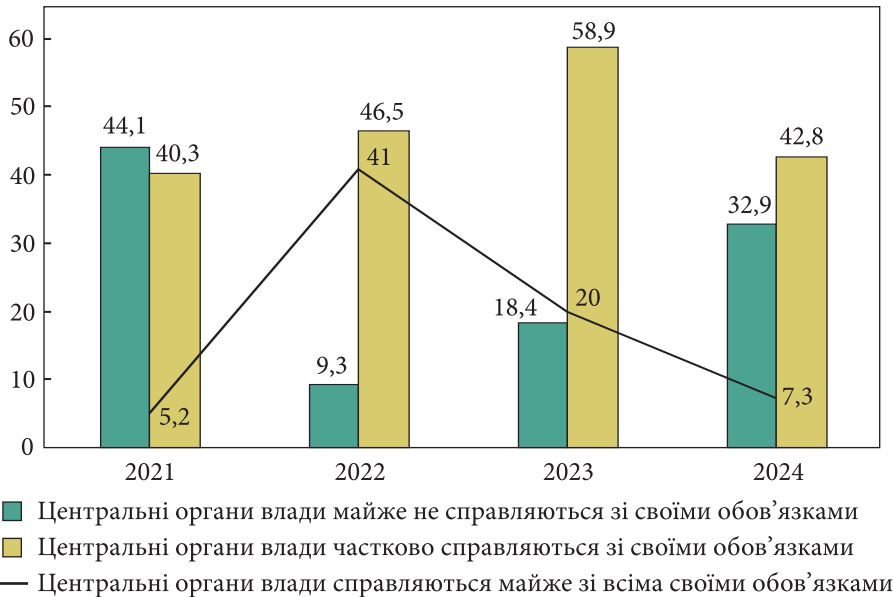

Рис. 2. Динаміка оцінок ефективності дій української влади впродовж 2021—2024 рр.
Джерело: побудовано за даними моніторингу Інституту соціології НАН України.

кількість тих, хто вважає умови життя поганими, складає майже половину опитаних. Аналогічну трансформацію спостерігаємо і щодо оцінки подій, що відбуваються в країні зараз. На відміну від досить поступового підйому рівня незадоволеності у 2022 та 2023 рр., кількість незадоволених у 2024 р. зросла майже на 12 %. Поки що ця незадоволеність не розглядається як чинник об'єднання більшістю населення, однак варто зазначити, що сама по собі оцінка дій влади також стає гіршою (рис. 2).

Можна констатувати, що поступово руйнується один із важливих елементів підтримки колективної стійкості — віра в лідерів спільноти і довіра до влади. Як бачимо на рисунку 2, позитивна оцінка ефективності дій влади круто спадала у 2023 і 2024 роках і падати їй фактично вже нікуди. Натомість поки що тих, хто вважає, що центральні органи влади не справляються, менше ніж тих, хто оцінює дії влади як частково ефективні. Певне падіння спостерігається і в оцінці дій Президента. Середній бал за 10-бальною шкалою у 2023 р. становив 7,8, а у 2024 становить 5,7. Однак поки що віра в лідера як ресурс підтримки колективної стійкості зберігає свій потенціал.

Про зниження потенціалу колективної резильєнтності свідчить і трансформація очікувань щодо майбутнього (табл. 2).

Дані моніторингу підтверджують, що під тиском тривалої дії стресорів війни послаблюються такі ключові елементи підтримки колективної резильєнтності як позитивні очікування щодо майбутнього та беззаперечна

віра у перемогу. Хоча поки що віра та надії на покращення залишаються загалом позитивними, сила таких переконань поступово згасає. Кількість тих, хто очікує покращення ситуації, зменшилась у 2024 р. більш ніж на 40 %, натомість тих, хто очікує на погіршення стало більше на 20 %, а таких, хто не визначився, на 15 %. Поки що переважна більшість населення (67 %) зберігає впевненість у перемозі. Однак тих, хто в цьому повністю впевнений, стало на 40 % менше, ніж було у 2022 р. Зменшується і частка тих, хто вважає, що більшість людей з їхнього оточення готові терпіти теперішні та майбутні проблеми стільки, скільки буде потрібно до перемоги України у війні. У 2022 р. ствердну відповідь на це питання дали 69 %, а в 2024 р. лише 43,8 %, натомість кількість тих, хто не готовий терпіти, вже зараз збільшилась з 4,6 до 14,3 %.

Високий рівень впевненості у перемозі України можна розглядати як один з системоутворювальних компонентів колективної резильєнтності. Щоб визначити характер його зв'язку з іншими чинниками підтримки стійкості, був здійснений парний кореляційний аналіз з такими індикаторами колективної стійкості: оцінка покращення / погіршення ситуації в майбутньому України; оцінка діяльності В. О. Зеленського на посту президента України; відчуття оптимізму щодо майбутнього країни; втрата соціального оптимізму, віри у зміни на краще; особисте хвилювання за майбутнє країни; особистісна важливість незалежності української держави; патріотичні почуття громадянина України як чинник об'єднання; національна ідея по-

Таблиця 2. Динаміка очікувань щодо майбутнього та впевненості у перемозі впродовж 2021—2024, %

Параметри оцінювання	2021	2022	2023	2024
<i>Що ви думаєте про майбутнє України?</i>				
Скоріш за все ситуація буде погіршуватись	35,0	7,7	10,8	31,3
Ситуація не буде погіршуватись, але навряд чи і покращиться	37,9	13,1	19,3	24,2
Скоріш за все ситуація буде покращуватись	13,2	76,2	66,1	24,7
Важко відповісти	13,9	3	3,8	19,8
<i>Наскільки Ви впевнені у перемозі України у війні з Росією?*</i>				
Повністю впевнений	—	75,3	—	35,8
Скоріше впевнений	—	20,4	—	31,2
Скоріше не впевнений	—	1,6	—	9,7
Зовсім не впевнений	—	0,9	—	5,0
Важко відповісти	—	1,7	—	18,4

Джерело: дані моніторингу Інституту соціології НАН України; * у 2023 р. питання не задавалося.

будови української держави як чинник об'єднання; готовність терпіти негаразди скільки потрібно; переказ на ЗСУ частини своїх доходів.

Помірний позитивний зв'язок зафіксований між високим рівнем впевненості в перемозі та очікуваннями щодо майбутнього України (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,389, $p = 0,01$) та оцінкою діяльності Президента (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,375, $p = 0,01$). Помірний позитивний зв'язок зафіксований також між рівнем впевненості у перемозі та особистісною важливістю незалежності української держави (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,322, $p = 0,01$) та особистим хвилюванням за майбутнє країни (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,250, $p = 0,01$). Помірний негативний зв'язок виявлено між рівнем впевненості у перемозі та втратою соціального оптимізму, віри у зміни на краще (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,308, $p = 0,01$). Натомість з відчуттям оптимізму щодо майбутнього України зв'язок був позитивним (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,281, $p = 0,01$). З рештою показників зв'язок був слабшим, однак в усіх випадках статистично значимим.

Можна констатувати, що колективна резильєнтність підтримується більшою мірою когнітивними, емоційними та ціннісними показниками, проте меншою мірою пов'язана з поведінковими.

Динаміка усіх показників колективної резильєнтності характеризується помітним падінням, а отже спостерігаємо погіршення соціально-психологічного стану населення, зниження адаптивності та в потенціалі об'єднання не на позитивних засадах збереження стійкості спільноти, а на негативних засадах незадоволеності, що сприятиме розбалансуванню соціальної системи.

Висновки. Колективна резильєнтність населення підтримується дією різноманітних чинників, що визначають здатність до спротиву негараздам. Попри наявність достатньої кількості даних соціологічних досліджень, цілісного уявлення про особливості формування та головні характеристики колективної резильєнтності населення України у соціально-психологічному вимірі дотепер не сформовано.

Здійснений аналіз показників моніторингу Інституту соціології у 2021—2024 рр. дав можливість частково заповнити цей пробіл і зробити певні висновки щодо особливостей динаміки колективної резильєнтності. Зокрема було підтверджено, що війна сприймається людьми не лише крізь призму власної безпеки. Загроза незалежності та суверенітету країни підвищила колективну стійкість населення. Головним чинником її підтримки стала інтенсифікація переживання національно-громадянської ідентичності, що ґрунтується на почутті приналежності до спільноти. Підтверджено дію таких складових колективної стійкості як позитивне бачення майбутнього, соціальна підтримка, віра у здатність досягати бажаних цілей, довіра до влади та віра у лідера спільноти. Водночас зафіксовано сталу тенденцію до послаблення колективної резильєнтності у 2024 р. Чинники її підтримки

продовжують діяти, але ефективність їхнього впливу зменшується. Для того щоб визначити способи підтримки та зміцнення колективної резильєнтності, необхідно проведення спеціального дослідження соціально-психологічної резильєнтності із застосуванням валідних і надійних методик її вимірювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Žotkevičiūtė-Banevičienė A. Moral element of military power: The Ukrainian military resistance in the Russia-Ukraine war. *LOGOS — A Journal of Religion, Philosophy, Comparative Cultural Studies and Art*. 2022. Vol. 113. P. 105—115. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.78>
2. Ukraine's Resilience Formula: The Essential Components During War and Post-War (6—11 June 2023). *Rating Group*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html (дата звернення: 09.10.2024).
3. Popham C. M., McEwen F. S., Pluess M. Psychological resilience in response to adverse experiences: An integrative developmental perspective in the context of war and displacement. In: M. Ungar (Ed.). *Multisystemic resilience: Adaptation and transformation in contexts of change*. Oxford University Press, 2021. P. 395—416. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190095888.003.0022>
4. Carpenter S., Walker B., Anderies M. J., Abel N. From metaphor to measurement: Resilience of what to what? *Ecosystems*. 2001. Vol. 4. No. 8. P. 765—781. <https://doi.org/10.1007/s10021-001-0045-9>
5. Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*. 2000. Vol. 71. No. 3. P. 543—562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
6. Norris F. H., Stevens S. P., Pfefferbaum B., Wyche K. F., Pfefferbaum R. L. Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*. 2008. Vol. 41. No. 1—2. P. 127—150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>
7. Masten A. S. Ordinary magic. Resilience processes in development. *American Psychologist*. 2001. Vol. 56. No. 3. P. 227—238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
8. Rutter M. Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 2006. Vol. 1094. No. 1. P. 1—12. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.002>
9. Lyons A., Fletcher G., Bariola E. Assessing the well-being benefits of belonging to resilient groups and communities: Development and testing of the Fletcher-Lyons Collective Resilience Scale (FLCRS). *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*. 2016. Vol. 20. No. 2. P. 65—77. <https://doi.org/10.1037/gdn0000041>
10. Williams R., Drury J. Psychosocial resilience and its influence on managing mass emergencies and disasters. *Psychiatry*. 2009. Vol. 8. No. 8. P. 293—296. <https://doi.org/10.1016/j.mppsy.2009.04.019>
11. Mawson A. R. Understanding mass panic and other collective responses to threat and disaster. *Psychiatry*. 2005. Vol. 88. No. 2. P. 95—113. <https://doi.org/10.1521/psyc.2005.68.2.95>
12. Haslam S. A., O'Brien A., Jetten J., Vormedal K., Penna S. Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress. *British Journal of Social Psychology*. 2005. Vol. 44. No. 3. P. 355—370. <https://doi.org/10.1348/014466605X37468>

13. Drury J., Cocking C., Reicher S. D. The nature of collective resilience: Survivor reactions to the 2005 London bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*. 2009. Vol. 27. No. 1. P. 66—95. <https://doi.org/10.1177/028072700902700104>
14. Ntontis E., Drury J., Amlôt R., Rubin G. J., Williams R. Emergent social identities in a flood: Implications for community psychosocial resilience. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 2018. Vol. 28. No. 1. P. 3—14. <https://doi.org/10.1002/casp.2329>
15. Ungar M. Systemic resilience: Principles and processes for a science of change in contexts of adversity. *Ecology and Society*. 2018. Vol. 23. No. 4. P. 34. <https://doi.org/10.5751/es-10385-230434>
16. Kimhi S., Eshel Y. Individual and public resilience and coping with long-term outcomes of war. *Journal of Applied Biobehavioral Research*. 2009. Vol. 14. No. 2. P. 70—89. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9861.2009.00041.x>
17. Eytan A., Gex-Fabry M., Toscani L., Deroo L., Loutan L., Bovier P. A. Determinants of postconflict symptoms in Albanian Kosovars. *The Journal of Nervous and Mental Disease*. 2004. Vol. 192. No. 10. P. 664—671. <https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000142029.96703.57>
18. Yahav R., Cohen M. Symptoms of acute stress in Jewish and Arab Israeli citizens during the Second Lebanon War. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*. 2007. Vol. 42. No. 10. P. 830—836. <https://doi.org/10.1007/s00127-007-0237-5>
19. Kuterovac-Jagodić G. Post traumatic stress symptoms in Croatian children exposed to war: A prospective study. *Journal of Clinical Psychology*. 2003. Vol. 59. No. 1. P. 9—25. <https://doi.org/10.1002/jclp.10114>
20. Shamai M., Kimhi S. Teenagers' response to threat of war and terror: The impact of gender and social systems. *Community Mental Health Journal*. 2007. Vol. 43. No. 4. P. 359—374. <https://doi.org/10.1007/s10597-006-9080-5>
21. Williams R., Drury J. Personal and collective psychosocial resilience: Implications for children, young people and their families involved in war and disasters. In: D. Cook, J. Wall, P. Cox (Eds). *Children and Armed Conflict*. Palgrave Macmillan, 2011. P. 57—75.
22. Clark J. N. Resilience as a 'concept at work' in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance. *Review of International Studies*. 2024. Vol. 50. No. 4. P. 720—740. <https://doi.org/10.1017/S0260210524000305>
23. Kimhi S., Eshel Y., Marciano H., Adini B. Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in Public Health*. 2023. No. 11: 1053940. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>
24. Kurnyshova Y. Ukraine at War: Resilience and Normative Agency. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2023. Vol. 517. No. 2. P. 80—110. <https://doi.org/10.51870/UXXZ5757>
25. Leykin D., Lahad M., Cohen O., Goldberg A., Aharonson-Daniel L. Conjoint community resiliency assessment measure-28/10 items (CCRAM28 and CCRAM10): A self-report tool for assessing community resilience. *American Journal of Community Psychology*. 2013. Vol. 52. No. 3—4. P. 313—323. <https://doi.org/10.1007/s10464-013-9596-0>
26. Dynamics of psycho-emotional states of the population. *Rating Lab*. URL: https://ratinglab.org/en/research/Dinamika_psihoemocijnih_staniv_naselelnnya (дата звернення: 09.10.2024).
27. Hoge E. A., Austin E. D., Pollack M. H. Resilience: research evidence and conceptual considerations for posttraumatic stress disorder. *Depression and Anxiety*. 2007. Vol. 24. No. 2. P. 139—152. <https://doi.org/10.1002/da.20175>
28. Eagle G., Kaminer D. Continuous traumatic stress: Expanding the lexicon of traumatic stress. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 2013. Vol. 19. No. 2. P. 85—99. <https://doi.org/10.1037/a0032485>

29. Infurna F. J., Luthar S. S. The multidimensional nature of resilience to spousal loss. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2017. Vol. 112. No. 6. P. 926—947. <https://doi.org/10.1037/pspp0000095>
30. Eachus P. Community Resilience: Is it greater than the sum of the parts of individual resilience? *Procedia Economics and Finance*. 2014. Vol. 18. P. 345—351. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00949-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00949-6)
31. Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., Amlôt R. Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Frontiers in Public Health*. 2019. Vol. 7. Art. 181. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00141>
32. Yeager D. S., Dweck C. S. Mindsets that promote resilience: When students believe that personal characteristics can be developed. *Educational Psychologist*. 2012. Vol. 47. No. 4. P. 302—314. <https://doi.org/10.1080/00461520.2012.722805>
33. Liu S., Yu B., Xu C., Zhao M., Guo J. Characteristics of Collective Resilience and Its Influencing Factors from the Perspective of Psychological Emotion: A Case Study of COVID-19 in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19. No. 11: 14958. <https://doi.org/10.3390/ijerph192214958>
34. Guèvremont A., Boivin C., Durif F., Graf R. Positive behavioral change during the COVID-19 crisis: The role of optimism and collective resilience. *Journal of Consumer Behaviour*. 2022. Vol. 21. No. 6. P. 1293—1306. <https://doi.org/10.1002/cb.2083>
35. Kaniasty K., Norris F. H. Distinctions that matter: Received social support, perceived social support, and social embeddedness after disasters. In: Y. Neria, S. Galea, F. H. Norris (Eds). *Mental health and disasters*. Cambridge University Press, 2012. P. 175—200.
36. Piankivska L. V. Social support of the individual in war conditions: Ukrainian and international experience. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2022. Vol. 8. No. 2. P. 76—84. [https://doi.org/10.52534/msu-pp.8\(2\).2022.76-84](https://doi.org/10.52534/msu-pp.8(2).2022.76-84)
37. Levine M., Prosser A., Evans D., Reicher S. Identity and emergency intervention. How social group membership and inclusiveness of group boundaries shape helping behaviour. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2005. Vol. 31. P. 443—453.

REFERENCES

1. Žotkevičiūtė-Banevičienė, A. (2022). Moral element of military power: The Ukrainian military resistance in the Russia-Ukraine war. *LOGOS — A Journal of Religion, Philosophy, Comparative Cultural Studies and Art*, 113, 105—115. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.78>
2. Rating Group (June, 27, 2023). Ukraine's Resilience Formula: The Essential Components During War and Post-War (6—11 June 2023). https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html
3. Popham, C. M., McEwen, F. S., & Pluess, M. (2021). Psychological resilience in response to adverse experiences: An integrative developmental perspective in the context of war and displacement. In: M. Ungar (Ed.). *Multisystemic resilience: Adaptation and transformation in contexts of change*. Oxford University Press. P. 395—416. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190095888.003.0022>
4. Carpenter, S., Walker, B., Anderies, M. J. & Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: Resilience of what to what? *Ecosystems*, 4 (8), 765—781. <https://doi.org/10.1007/s10021-001-0045-9>
5. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71 (3), 543—562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>

6. Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41 (1–2), 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>
7. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic. Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
8. Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094 (1), 1–12. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.002>
9. Lyons, A., Fletcher, G., & Bariola, E. (2016). Assessing the well-being benefits of belonging to resilient groups and communities: Development and testing of the Fletcher-Lyons Collective Resilience Scale (FLCRS). *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 20(2), 65–77. <https://doi.org/10.1037/gdn0000041>
10. Williams, R., & Drury, J. (2009). Psychosocial resilience and its influence on managing mass emergencies and disasters. *Psychiatry*, 8 (8), 293–296. <https://doi.org/10.1016/j.mpps.2009.04.019>
11. Mawson, A. R. (2005). Understanding mass panic and other collective responses to threat and disaster. *Psychiatry*, 68 (2), 95–113. <https://doi.org/10.1521/psyc.2005.68.2.95>
12. Haslam, S. A., O'Brien, A., Jetten, J., Vormedal, K., & Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress. *British Journal of Social Psychology*, 44 (3), 355–370. <https://doi.org/10.1348/014466605X37468>
13. Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. D. (2009). The nature of collective resilience: Survivor reactions to the 2005 London bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27 (1), 66–95. <https://doi.org/10.1177/028072700902700104>
14. Ntontis, E., Drury, J., Amlôt, R., Rubin, G. J., & Williams, R. (2018). Emergent social identities in a flood: Implications for community psychosocial resilience. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28 (1), 3–14. <https://doi.org/10.1002/casp.2329>
15. Ungar, M. (2018). Systemic resilience: Principles and processes for a science of change in contexts of adversity. *Ecology and Society*, 23 (4), 34. <https://doi.org/10.5751/es-10385-230434>
16. Kimhi, S., & Eshel, Y. (2009). Individual and public resilience and coping with long-term outcomes of war. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 14 (2), 70–89. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9861.2009.00041.x>
17. Eytan, A., Gex-Fabry, M., Toscani, L., Deroo, L., Loutan, L., & Bovier, P. A. (2004). Determinants of postconflict symptoms in Albanian Kosovars. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192 (10), 664–671. <https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000142029.96703.57>
18. Yahav, R., & Cohen, M. (2007). Symptoms of acute stress in Jewish and Arab Israeli citizens during the Second Lebanon War. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*, 42(10), 830–836. <https://doi.org/10.1007/s00127-007-0237-5>
19. Kuterovac-Jagodić, G. (2003). Post traumatic stress symptoms in Croatian children exposed to war: A prospective study. *Journal of Clinical Psychology*, 59 (1), 9–25. <https://doi.org/10.1002/jclp.10114>
20. Shamai, M., & Kimhi, S. (2007). Teenagers' response to threat of war and terror: The impact of gender and social systems. *Community Mental Health Journal*, 43 (4), 359–374. <https://doi.org/10.1007/s10597-006-9080-5>
21. Williams, R., & Drury, J. (2011). Personal and collective psychosocial resilience: Implications for children, young people and their families involved in war and disasters. In: D. Cook, J. Wall, P. Cox (Eds). *Children and Armed Conflict*. Palgrave Macmillan. P. 57–75.

22. Clark, J. N. (2024). Resilience as a 'concept at work' in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance. *Review of International Studies*, 50 (4), 720—740. <https://doi.org/10.1017/S0260210524000305>
23. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in Public Health*, 11, 1053940. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>
24. Kurnyshova, Y. (2023). Ukraine at War: Resilience and Normative Agency. *Central European Journal of International and Security Studies*, 17 (2), 80—110. <https://doi.org/10.51870/UXXZ5757>
25. Leykin, D., Lahad, M., Cohen, O., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2013). Conjoint community resiliency assessment measure-28/10 items (CCRAM28 and CCRAM10): A self-report tool for assessing community resilience. *American Journal of Community Psychology*, 52 (3—4), 313—323. <https://doi.org/10.1007/s10464-013-9596-0>
26. Rating Lab. (n.d.). Dynamics of psycho-emotional states of the population. https://ratinglab.org/en/research/Dinamika_psihoemocijnih_staniv_naselennya
27. Hoge, E. A., Austin, E. D., & Pollack, M. H. (2007). Resilience: research evidence and conceptual considerations for posttraumatic stress disorder. *Depression and Anxiety*, 24 (2), 139—152. <https://doi.org/10.1002/da.20175>
28. Eagle, G., & Kaminer, D. (2013). Continuous traumatic stress: Expanding the lexicon of traumatic stress. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19 (2), 85—99. <https://doi.org/10.1037/a0032485>
29. Infurna, F. J., & Luthar, S. S. (2017). The multidimensional nature of resilience to spousal loss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112 (6), 926—947. <https://doi.org/10.1037/pspp0000095>
30. Eachus, P. (2014). Community Resilience: Is it greater than the sum of the parts of individual resilience? *Procedia Economics and Finance*, 18, 345—351. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00949-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00949-6)
31. Drury, J., Carter, H., Cocking, C., Ntontis, E., Tekin Guven, S., & Amlôt, R. (2019). Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Frontiers in Public Health*, 7, 181. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00141>
32. Yeager, D. S., & Dweck, C. S. (2012). Mindsets that promote resilience: When students believe that personal characteristics can be developed. *Educational Psychologist*, 47 (4), 302—314. <https://doi.org/10.1080/00461520.2012.722805>
33. Liu, S., Yu, B., Xu, C., Zhao, M. & Guo, J. (2022). Characteristics of Collective Resilience and Its Influencing Factors from the Perspective of Psychological Emotion: A Case Study of COVID-19 in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (11), 14958. <https://doi.org/10.3390/ijerph192214958>
34. Guèvremont, A., Boivin, C., Durif, F. & Graf, R. (2022). Positive behavioral change during the COVID-19 crisis: The role of optimism and collective resilience. *Journal of Consumer Behaviour*, 21 (6), 1293—1306. <https://doi.org/10.1002/cb.2083>
35. Kaniasty, K., & Norris, F. H. (2012). Distinctions that matter: Received social support, perceived social support, and social embeddedness after disasters. In: Y. Neria, S. Galea, F. H. Norris (Eds). *Mental health and disasters*. Cambridge University Press. P. 175—200.
36. Piankivska, L. V. (2022). Social support of the individual in war conditions: Ukrainian and international experience. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 8 (2), 76—84. [https://doi.org/10.52534/msu-pp.8\(2\).2022.76-84](https://doi.org/10.52534/msu-pp.8(2).2022.76-84)

37. Levine, M., Prosser, A., Evans, D., & Reicher, S. (2005). Identity and emergency intervention. How social group membership and inclusiveness of group boundaries shape helping behaviour. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 443—453.

Стаття надійшла до редакції журналу 21.10.2024

Olena Zlobina, Dr. Sc. (Sociology), Professor, Head of the Department of Social Psychology
Institute of Sociology, NAS of Ukraine
12, Shovkovychna St., Kyiv, Ukraine, 01021
E-mail: ezlobina@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2593-788X

DYNAMICS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE OF THE POPULATION OF UKRAINE DURING THE WAR

War destroys normal living conditions at all social levels, from the country as a whole to the individual. The mobilization of socio-psychological resources of resilience helps the population to resist the negative effects of wartime. Despite considerable attention to maintaining psychological resilience at the individual level, the collective resilience of Ukrainian society has not been sufficiently researched. The socio-psychological approach emphasizes this type of resilience, which manifests itself in the community's ability to successfully overcome difficulties. The problem of collective resilience research is complicated during times of war, when traumatic circumstances are the reality of the present rather than localized in the past. The purpose of the study is to identify the peculiarities of the functioning of collective resilience during almost three years of full-scale war. An approach to collective resilience based on the emphasis on common social identity during war was chosen. The novelty of the research consists in recording the changes in collective resilience under the influence of war based on the comparison of the data of the sociological monitoring "Ukrainian Society" of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, obtained in 2021—2024. On the basis of general scientific methods of comparison, generalization, analogy, as well as methods of descriptive statistics and correlation analysis, the dynamics of the main parameters of collective resilience were traced and the key factors that ensure the ability of the population to maintain normal life in extreme conditions were determined. Calculations were made using the IBM SPSS Statistics 24 package. The analysis confirmed that the main factor supporting collective resilience was the intensification of experiencing the national-civic identity, which is based on a sense of belonging to the community. The effect of such components of collective resilience as a positive vision of the future, social support, belief in the ability to achieve the desired goals, trust in the authorities and faith in the community leader has been confirmed. A steady trend towards a weakening of collective resilience has been recorded in 2024: support factors continue to operate, but the effectiveness of their influence is decreasing.

Keywords: collective resilience, war, social identity, positive social expectations, social support.

Cite: Khvesyk, Mykhailo, Obykhod, Hanna, & Omelchenko, Alla (2024). Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky naselennia u systemi rezylentnoho pryrodokorystuvannia [Ensuring Environmental Safety of the Population within a Resilient Natural Resource Management System]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (58), 165—179.

УДК: 330: 504.06

JEL Classification: H00; Q3; Q5; P47

МИХАЙЛО ХВЕСИК, д-р екон. наук, проф., академік НААН України,
заступник директора з наукової роботи

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: khvesyk1955@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4306-4904

Scopus ID: 57195964091

ГАННА ОБИХОД, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., гол. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: anna.obikhod82@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3201-6803

Scopus ID: 57130999400

АЛЛА ОМЕЛЬЧЕНКО, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: alla.omeltschenko@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8755-0889

Scopus ID: 57560582300

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ У СИСТЕМІ РЕЗИЛЬЄНТНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Досліджено актуальні питання екологічної безпеки для населення та територій в системі резильєнтного природокористування. Концепція резильєнтності екологічної безпеки передбачає досягнення гнучкості, адаптивно специфічної властивості системи повертатися до стабільного стану після проходження точок біфуркації; здатність її до відновлення через власні ресурси та фактори розвитку. За цих умов стале природо-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

користування в умовах трансформації відносин власності і системи повоєнної безпеки займає особливе, домінуюче місце, оскільки не лише суттєво впливає на регулювання процесу використання ресурсів, але й сприяє екологізації простору життєдіяльності, досягнення потенціалу самовідтворення (відновлення) національної соціо-еколого-економічної системи з урахуванням неминучості її змін під впливом зовнішніх викликів та ризиків. Важливим методологічним завданням є параметризація резильєнтності навколишнього природного середовища до зовнішніх та внутрішніх змін, оскільки не існує точних методів конвертування просторової інформації в скалярну і навпаки, варто застосовувати окремі евристичні підходи.

З метою оптимізації процесу забезпечення резильєнтності екологічної безпеки було проведено її оцінювання для регіонів України та їх населення. Це дає змогу визначити потенційну екологічну резильєнтність та ємність території. Оскільки резильєнтність регіону напряму залежить від стану екологічної безпеки загалом й за окремими компонентами навколишнього середовища (стану атмосферного повітря, води, ґрунтів, рівня техногенного навантаження тощо), надалі перспективним напрямом дослідження буде її покомпонентний аналіз та визначення резильєнтності в регіональному розрізі у динаміці, на основі новітніх моніторингових даних, що дадуть можливість більш детально виявити і розкрити особливості її формування.

Метою статті є дослідження особливостей процесу забезпечення екологічної безпеки населення у системі резильєнтного природокористування через аналіз екологічних ризиків та оцінку рівня резильєнтності екологічної безпеки регіонів України. Новизна роботи полягає в розробці теоретичних підходів до розуміння процесу забезпечення резильєнтності екологічної безпеки сфери природокористування та апробації методики її оцінки для регіонів України на основі ризик-орієнтованого підходу. В основу дослідження покладено сукупність результатів теоретичних досліджень світових та вітчизняних авторів щодо актуальності процесів резильєнтності екологічної безпеки для сфери природокористування. Провідним є алгоритмічний підхід, використаний у розробці базових елементів оцінки резильєнтності та групуванні входної інформації для регіонів України, а саме розподілу показників за сферами природокористування, роками та територіальними утвореннями. Також це дозволило виділити переваги та недоліки оцінки: спільним недоліком для усіх процесів може бути слабка інформаційна забезпеченість, а також наявність експертної суб'єктивної думки. Разом з тим алгоритмізація дає можливість обрати оптимальний і доступний, виходячи із наявної бази, спосіб досягнення поставленої мети.

Акцентовано увагу на тому, що резильєнтність екологічної безпеки може бути досягнута шляхом створення і впровадження екологічних інновацій. Вони забезпечують раціональне, більш економічне використання залучених до виробництва природних ресурсів, ефективні методи їх відтворення та зменшення шкідливих викидів у навколишнє природне середовище. Тому їх впровадження сприятиме підвищенню ефективності виробництва, удосконаленню його екологічного рівня, покращенню умов життєдіяльності людини і стане підґрунтям для екологізації інноваційного розвитку. Безперечно, екологічні інновації, як і будь-які інші, передбачають зміни в техніці, технологіях, управлінні, правовій системі, але їх результати спрямовані на попередження і зменшення негативного впливу на довкілля.

Ключові слова: екологічна безпека, резильєнтність, природокористування, соціо-еколого-економічний розвиток, загрози та ризики, інновації, повоєнне відновлення.

Вступ. Термін «резильєнтність» часто вживають у значенні «спружинити назад». Він означає момент, як швидко можна повернутись до нормального функціонування, коли сталося щось погане. Концепція резильєнтності пе-

редбачає досягнення гнучкості, адаптивно специфічної властивості системи повертатись до стабільного стану після проходження точок біфуркації; здатність її до відновлення через власні ресурси та фактори розвитку. За цих умов стале природокористування в умовах трансформації відносин власності і системи повоєнної безпеки займає особливе, домінуюче місце, оскільки не лише суттєво впливає на регулювання процесу використання ресурсів, але й сприяє екологізації простору життєдіяльності, досягнення потенціалу самовідтворення (відновлення) національної соціо-еколого-економічної системи з урахуванням неминучості її змін під впливом зовнішніх викликів та ризиків. Тому, з системної точки зору, для реалізації процесів резильєнтності, особливо в екологічній сфері, потребують переосмислення й підходи, принципи та моделі управління в площині сталого розвитку і безпеки.

Для України у повоєнний період відновлення буде вкрай важливо враховувати можливості резильєнтності, факторів пружності в усіх сферах, розуміючи під цим здатність швидкого повернення економічної, екологічної та соціальної системи у вихідний стан у відповідь на системний збій — воєнні події та їх наслідки. Багато українських провідних науковців та дослідників уже звернулися до вивчення економічної та інших видів резильєнтності, використовуючи традиційно економічні показники — ВВП, зайнятість та безробіття, економічні втрати тощо. Більшість зарубіжних емпіричних досліджень розглядали рецесійні шоки як порушення траєкторій економічного зростання та вивчали реакцію територій на ці шоки.

Поняття «резильєнтність» увійшло в соціально-економічні дослідження як міждисциплінарний термін. Перші згадки резильєнтності в контексті економічних втрат та здатності економічної системи їх компенсувати стосувались оцінки наслідків техногенних та природних катастроф [1]. Наприклад, С. Holling (К. Холлінг) та інші екологи [2], а також С. Perrings (Ч. Перрінгс) [3] та інші економісти-екологи визначали резильєнтність досить широко — як здатність поглинати стрес та потрясіння. Найчастіше саме С. Holling (К. Холлінг) згадано як першого дослідника, котрий визначив резильєнтність як здатність систем поглинати зміни. Процес став відомий під назвою «буферна ємність». R. Tinch (Р. Тінч) [4] уперше заговорив про співвідношення резильєнтності з поняттями стабільність, стійкість, невразливість компонентів природи чи населення. У новому тисячолітті дослідники дійшли висновків, що резильєнтність тісно пов'язана зі збереженням можливостей подальшого розвитку для системи.

Актуальність теми. Можна системно підійти до вивчення властивостей резильєнтності та визначити її як послідовну та взаємопов'язану тріаду здатності до: поглинання потрясінь, уникаючи власної деградації до якісно та кількісно гіршого стану; реорганізації для підтримки своїх внутрішніх структур та функцій; залишення простору для позитивних трансформацій

та розвитку, що мають на увазі структурні й поведінкові зміни, які дають змогу системі зрештою виходити на більш високий рівень розвитку після шоків та стресових потрясінь. Будь-який підхід, спрямований на оцінку резильєнтності, потребує інтеграції ідей із соціальних та екологічних наук і зосередження в рамках «людини як частини екосистеми».

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми гарантування екологічної безпеки населення й підтримання екологічної рівноваги на території України особливо актуальні з огляду на сучасні економічні та геополітичні умови й виклики. Проблеми резильєнтності присвячено чимало закордонних і вітчизняних наукових праць. Дослідження екологічної резильєнтності започатковано у працях С. Holling (К. Холлінг) [7], С. Berkes (С. Беркеса) [8], Т. Walker (Т. Уолкера) [9]. Після екологічної проблематики це поняття поступово почало розвиватись у соціально-економічних науках. Питання дослідження резильєнтності соціально-економічних систем знаходимо у працях вітчизняних науковців: І. Лещух (І. Leshchukh) [5], М. Мельник (М. Melnyk), У. Іванюк (U. Ivaniuk) та ін. [6]. Дослідження процесів забезпечення стійкості резильєнтного природокористування висвітлено у працях М. Хвесика (М. Khvesyk), В. Мандзика (V. Mandzyk) [10; 11]. Утім потребує подальшого вивчення процес забезпечення екологічної безпеки населення у системі резильєнтного природокористування.

Мета і завдання. Метою статті є дослідження особливостей процесу забезпечення екологічної безпеки населення у системі резильєнтного природокористування через аналіз екологічних ризиків та оцінку рівня резильєнтності екологічної безпеки регіонів України.

Новизна роботи полягає в розробці теоретичних підходів до розуміння процесу забезпечення резильєнтності екологічної безпеки сфери природокористування та апробації методики її оцінки для регіонів України на основі ризик-орієнтованого підходу.

Матеріали й методи. В основу дослідження покладено сукупність результатів теоретичних досліджень світових та вітчизняних авторів щодо актуальності процесів резильєнтності екологічної безпеки для сфери природокористування. Відповідно до структурно-системного підходу було узагальнено та упорядковано змістовне наповнення поняття резильєнтності екологічної безпеки. Встановлено відповідні взаємозв'язки між компонентами сфери природокористування та напрямками досягнення резильєнтності. Ризик-орієнтований підхід використано як для констатації мінливості процесів (внутрішня мінливість сфери природокористування), так і для виявлення браку інформації або її спотворення, що формує певну невизначеність при оцінці резильєнтності.

Алгоритмічний підхід використано у розробці базових елементів оцінки резильєнтності та групуванні вхідної інформації для регіонів України, а саме розподілу показників за сферами природокористування, роками та

територіальними утвореннями. Також це уможливило виділити переваги та недоліки оцінки: спільним недоліком для усіх процесів може бути слабка інформаційна забезпеченість, а також наявність експертної суб'єктивної думки. Разом з тим алгоритмізація дає можливість обрати оптимальний і доступний, виходячи із наявної бази, спосіб досягнення поставленої мети.

Виклад основного матеріалу. З 2010-х рр. поняття резильєнтності все ширше застосовується у стратегічних документах міжнародних організацій як нове безпекове трактування в ситуації шоків. Так, резильєнтність була зазначена у новій стратегії 2016 р., Цілях сталого розвитку ООН до 2030 р., Паризькій угоді ООН щодо клімату 2015 р., документах НАТО. Сам термін використано як позначення нового підходу до забезпечення стійкості національних економік в умовах вступу світу в епоху складності, нелінійності та радикальної невизначеності. Це здатність системи до мобільного перегрупування своїх елементів та ключових ресурсів для досягнення динамічної стійкості на новому рівні розвитку у відповідь на раптові внутрішні чи зовнішні збурення. Відповідно до підходу Світового банку, резильєнтність економічної системи на макрорівні визначається як комбінація миттєвої резильєнтності, тобто здатності обмежувати величину негайних втрат доходу для заданого розміру капітальних втрат; та (2) динамічної резильєнтності, тобто здатності швидко відновлюватись. Іншими словами — це поєднання абсорбційної спроможності системи, тобто здатності швидко абсорбувати шоки, та відновлювальної здатності системи.

Будь-який підхід, спрямований на оцінку резильєнтності, потребує інтеграції ідей із соціальних та екологічних наук і зосередження в рамках «людини як частини екосистеми». Наприклад, мережева перспектива, яка набула сили в сучасних соціальних науках і актуальна для цих міждисциплінарних зусиль, — це теорія актор-мережа (*ANT*), запропонована Latour B. *ANT* окреслює взаємодію мереж на основі досвіду учасників взаємодії, не відтворюючи дисциплінарного поділу між соціальними та природничими науками [17]. З огляду на це можна припустити, що резильєнтність — результат місцевих процесів, зокрема, досвіду та реакції акторів, які стикаються із соціальними та/або екологічними порушеннями. Тоді актори реагують, поглинаючи, пристосовуючись або трансформуючи порушення. У цьому сенсі поняття резильєнтності є сполучною концепцією між природничими та соціальними науками (рис. 1).

Концепція резильєнтності екологічної безпеки передбачає досягнення гнучкості, адаптивно специфічної властивості системи повертатись до стабільного стану після проходження точок біфуркації; здатність її до відновлення через власні ресурси та фактори розвитку. За цих умов стале природокористування в умовах трансформації відносин власності і системи повоєнної безпеки займає особливе, домінуюче місце, оскільки не лише суттєво впливає на регулювання процесу використання ресурсів, але й сприяє

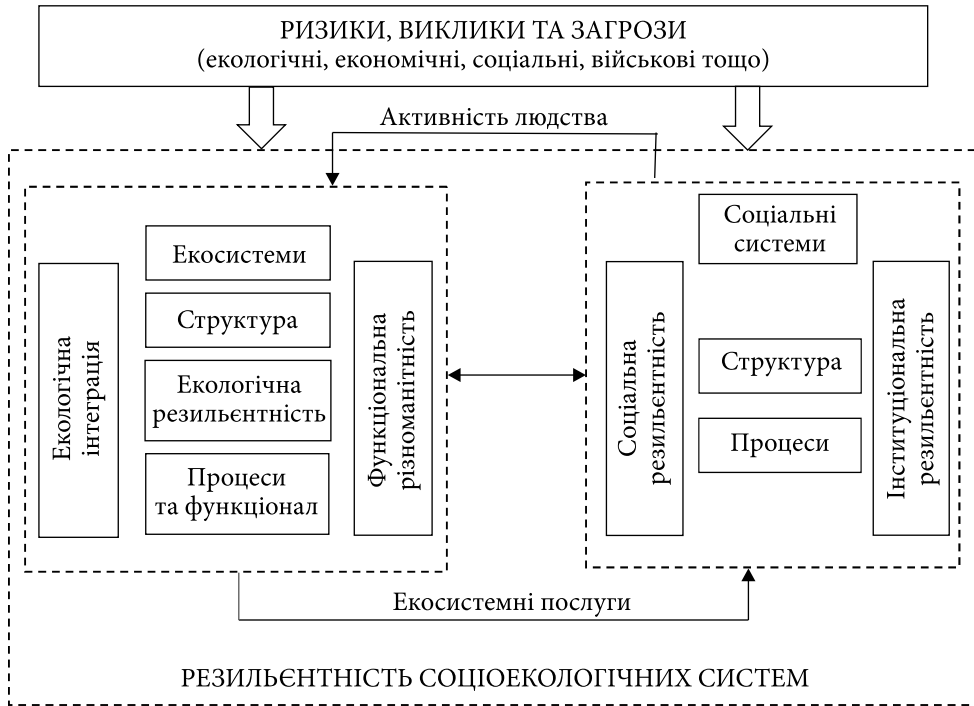

Рис. 1. Резильєнтність як відповідь соціоекологічних систем на зовнішні виклики
Джерело: розроблено авторами.

екологізації простору життєдіяльності, досягнення потенціалу самовідтворення (відновлення) національної соціо-еколого-економічної системи, з урахуванням неминучості її змін під впливом зовнішніх викликів та ризиків.

Формування ризику та процесів невизначеності під час відновлення природно-ресурсного потенціалу відбувається шляхом проходження шести послідовних етапів. Ризикоутворювальні чинники першого рівня зумовлені особливостями ведення господарської діяльності, вони можуть спричиняти екологічні ризики, які у разі їх прояву призводять до заподіяння шкоди довкіллю. Негативні зміни середовища, зі свого боку, є ризикоутворювальними факторами другого рівня. Вони провокують виникнення господарських ризиків для реципієнтів, діяльність яких залежить від стану природи та економічного ризику цивільно-правової відповідальності для підприємця, якщо в результаті зміни наслідків його діяльності у довкіллі реципієнти зазнають збитків (рис. 2).

Комплексний підхід передбачає досягнення екологічної безпеки для складних технічних систем, осіб та навколишнього природного середовища за критеріями ризику і стійкості та розробку на їх основі національних і міжнародних документів з класифікації та регламентації дій щодо запобі-

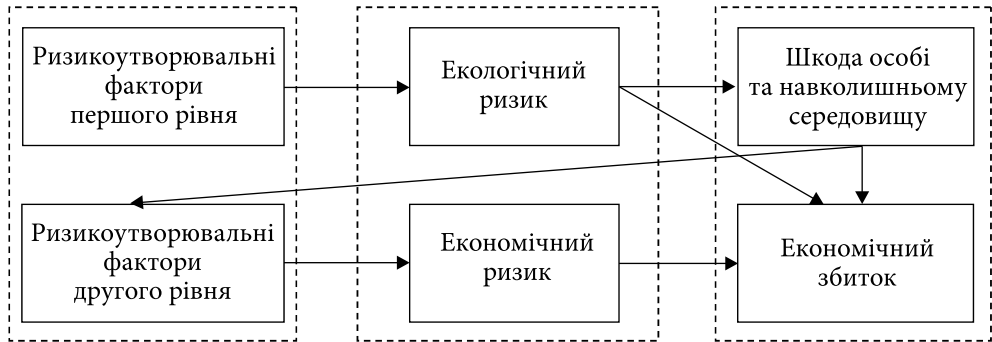

Рис. 2. Процес формування еколого-економічного ризику
Джерело: розроблено авторами на основі [13; 14].

гання й пом'якшення наслідків аварій та катастроф (у даному випадку зумовлених військовими діями на певній території). Як уже зазначено вище, вона може бути потрактована на різних рівнях: просторовому, часовому, компонентному тощо. Для повоєнного відновлення природно-ресурсного потенціалу експерти пропонують галузевий (компонентний) або просторовий (на рівні громад чи екосистем) підходи [15; 16].

Принципово нові ризики, що виникають і реалізуються в сучасних інституціональних й соціально-політичних умовах, та виклики для безпеки стають не лише об'єктом досліджень, але і постійними діючими чинниками життя людини, суспільства і держави. Перехід до нового етапу формування і реалізації державної політики в галузі безпеки можливий тільки на основі ризику. Методи аналізу й управління комплексною безпекою за кількісними критеріями ризиків дають змогу сформувати єдину методологічну базу. Тут під ризиками варто розуміти комплексні показники небезпек, загроз і викликів для відновлення довкілля, виявлених через імовірність виникнення негативних, несприятливих, кризових і катастрофічних ситуацій, з одного боку, та математичні очікування (прорахунки) — з іншого.

Проблема зниження ризиків в Україні у період повоєнного відродження має першочергове значення і належить до пріоритетної сфери гарантування національної безпеки. Її вирішення потребує невідкладних заходів (протягом найближчих 5—10 років) щодо збереження умов для стійкого розвитку і здатності економіки до розширеного відтворення. За характером проблема є міжвідомчою та міжрегіональною.

Важливим методологічним завданням є параметризація резильєнтності навколишнього природного середовища до зовнішніх та внутрішніх змін. Оскільки не існує точних методів конвертування просторової інформації в скалярну і навпаки, варто застосовувати окремі евристичні підходи. Збірник найкращих практик Європейського Союзу щодо стійкості території пропонує для такої роботи 8 системних секторів: освіта, економіка, еколо-

Таблиця 1. Рівень екологічної резильєнтності регіонів України

Регіон, область	Результати розрахунків резильєнтності, 2015 р.	Група	Регіон	Результати розрахунків резильєнтності, 2020 р.	Група
Сумська	0,4679	V	Миколаївська	0,4153	V
Харківська	0,4738		Хмельницька	0,4236	
Миколаївська	0,4883		Черкаська	0,4240	
Чернігівська	0,5321	IV	Рівненська	0,4252	
Хмельницька	0,5435		Кіровоградська	0,4254	
Одеська	0,5641		Запорізька	0,4283	
Кіровоградська	0,5662		Волинська	0,4335	IV
Волинська	0,5883		Вінницька	0,4460	
Запорізька	0,5948		Чернігівська	0,4611	III
Рівненська	0,6057	III	Херсонська	0,4844	
Чернівецька	0,6146		Чернівецька	0,4861	
Вінницька	0,6202		Сумська	0,4893	
Тернопільська	0,6260		Івано-Франківська	0,4898	
Херсонська	0,6303		Львівська	0,4937	
Київська	0,6463		Київська	0,4979	
Львівська	0,6537	II	Одеська	0,5069	II
м. Київ	0,6615		Тернопільська	0,5093	
Полтавська	0,6643		Харківська	0,5467	
Дніпропетровська	0,6649		Житомирська	0,5787	
Черкаська	0,6971		Дніпропетровська	0,6298	I
Закарпатська	0,7002	I	Закарпатська	0,6334	
Житомирська	0,7108		м. Київ	0,6387	
Івано-Франківська	0,7557		Полтавська	0,6796	

Джерело: розроблено авторами.

гія, політика та управління, охорона здоров'я, інфраструктура, соціальна та культурна сфери, управління ризиками стихійними лихами. Враховуючи напрацювання вітчизняної дослідницької сфери та наявну статистичну інформацію, було розраховано резильєнтність для двох періодів: 2015 та 2020 рр. (табл. 1).

На основі отриманих результатів було визначено регіони із високим (I), достатнім (II), помірним (III), критичним (IV) та низьким (V) рівнем резильєнтності (крім тимчасово окупованих територій). Для України середній рівень резильєнтності визначено за схемою як і для регіонів, за сукупності показників. Для аналізованого 2015 р. це значення становило 0,6122, що є досить високим показником. Аналогічно було отримано значення по Україні

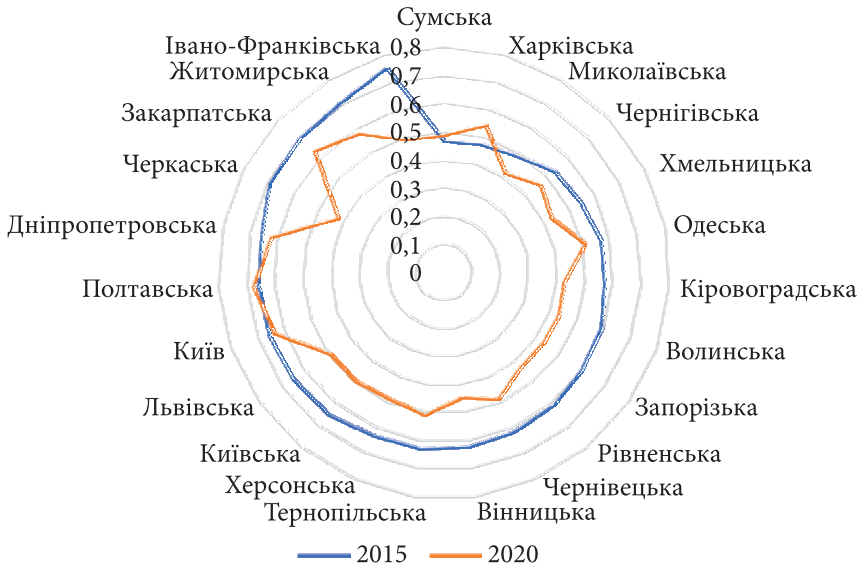

Рис. 3. Рівень резильєнтності в регіональному розрізі та у порівнянні із загальноукраїнським показником, 2015, 2020 рр.
Джерело: розроблено авторами.

для 2020 р. (0,5431). Відхилення показника резильєнтності території від середньоукраїнського можна трактувати як рівень резильєнтного потенціалу території (рис. 2). Як видно з діаграми, регіони перебувають у діапазоні як нижчого рівня, так і вищого, порівняно із загальноукраїнським показником (0,5431), причому перша група переважає. Отже, екологічні загрози на їх території та антропогенний тиск на окремі компоненти довкілля залишаються високими (рис. 3).

Оцінку резильєнтності, що може бути закладена у стратегії відновлення та розвитку регіонів, можна вважати інтегральною частиною рішень про фінансове планування, інвестиції в основні виробничі засоби, інновації, потреби у засобах і коштах для запобігання і зменшення наслідків надзвичайних подій. Надалі оптимізація цих заходів неможлива без визначення потенційної екологічної резильєнтності та ємності території. Оскільки резильєнтність регіону напряму залежить від стану екологічної безпеки загалом і за окремими компонентами навколишнього середовища (стану атмосферного повітря, води, ґрунтів, рівня техногенного навантаження тощо), надалі перспективним напрямом дослідження вважаємо покомпонентний аналіз та визначення резильєнтності в регіональному розрізі у динаміці, на основі новітніх моніторингових даних, що дадуть можливість більш детально виявити і розкрити особливості її формування.

Враховуючи зазначене та результати попередніх досліджень [12], створення і впровадження екологічних інновацій можна розглядати як засіб

резильєнтно-орієнтованого управління екологічною безпекою. Це сприятиме подоланню суперечності між економічним зростанням і гарантуванням екологічної безпеки. Вони забезпечуватимуть раціональне, більш економічне використання залучених до виробництва природних ресурсів, ефективні методи їх відтворення та зменшення шкідливих викидів у навколишнє природне середовище. Тому їх впровадження сприятиме підвищенню ефективності виробництва, удосконаленню його екологічного рівня, покращенню умов життєдіяльності людини і стане підґрунтям для екологізації інноваційного розвитку. Безперечно, екологічні інновації, як і будь-які інші, передбачають зміни в техніці, технологіях, управлінні, правовій системі, але їх результати спрямовані на попередження і зменшення негативного впливу на довкілля.

Як правило, до екоінновацій належать розробка й застосування ресурсозберігальних технологій, створення екологічно чистих продуктів, впровадження нових способів організації виробництва (екоменеджмент, екомаркетинг). Екологічні нововведення — це сукупність прогресивних техніко-технологічних змін у виробництві, які зумовлюють перехід на нові екологічні технології з метою зменшення тиску на довкілля, відновлення екологічної рівноваги і підвищення самовідновлюваної здатності екосистем.

Тобто це прогресивний процес впровадження нових ідей, у результаті чого розробляються й використовуються екологічно чисті природоохоронні технології, а також відбуваються структурні зрушення в економіці загалом. Здатність країни до технологічних змін, спроможність суспільства опанувати знання є визначальною ознакою можливості соціально-економічного добробуту на основі інноваційного піднесення.

Для протидії екологічним загрозам необхідно подолати можливі наслідки антропогенного впливу та мінімізувати їх для системи економічної безпеки держави, слід використовувати методи раціонального природокористування та інтенсифікувати процеси екологізації економіки. Доцільно переходити на нові енерго- та ресурсозберігаючі технології, впроваджувати технології переробки та утилізації відходів, здійснювати пошук альтернативних джерел палива та енергії, що зумовлює необхідність екологізації економіки як безпекової діяльності [12]. Зазначене сприятиме життєстійкості території у випадку негативних процесів і явищ безпекового характеру.

Висновки. Досліджуючи резильєнтність, можна сформулювати два підходи до її розуміння. Перший підхід — технічний чи рівноважний. Цей підхід розглядає резильєнтність як повернення до раніше існуючої точки рівноваги. Критеріями цього підходу є швидкість повернення у вихідний стан. Значної ролі тут набуває «сила» шоку — інтенсивність і тривалість впливу на систему. Другий підхід — екосистемний чи еволюційний, який визначає резильєнтність як безперервну адаптацію до умов, що постійно змінюються. Критерієм цього підходу є еластичність системи. Разом з тим

будь-який автор чи дослідник звертається у своїх публікаціях до внутрішніх можливостей системи «прогнутись» і відновитись після шоку за рахунок структурної адаптації.

Враховуючи наведене вище, можна припустити, що екологічною резильєнтністю території буде її здатність повністю відновлюватись після впливу шоків різної природи, за рахунок внутрішніх адаптивних властивостей. Сукупність адаптивних властивостей для складних екологічних систем пов'язана із її складовими, а сукупність джерел відновлення — із природно-ресурсною сферою. Саме в цьому ми вбачаємо принципову відмінність понять резильєнтності та стійкості. Коли ми говоримо про стійкість екологічної системи, то маємо на увазі деякі дії передподійного характеру, спрямовані на пом'якшення наслідків майбутніх криз. Натомість резильєнтність — це властивість, що має постподійний характер.

Поетапна оцінка екологічного ризику є надзвичайно складною та водночас ефективною у визначенні пріоритетів серед територій, забруднювачів, маршрутів переносу забруднювачів, категорій населення та інших факторів ризику, встановлення джерел ресурсів для виконання природозахисних заходів (за умови, що вони обмежені), оцінки наслідків від прийняття неправильних рішень, отримання доступної інформації для ухвалення достовірного рішення. З огляду на наявні бази актуальної інформації та спираючись на досвід міжнародних кейсів з оцінки ризику для окремих екосистем і громад унаслідок бойових дій, подальші кроки вбачаємо у розподілі оцінки ризиків на групи за фактичною інформацією (її співставлення з пороговими значеннями, закріпленими в офіційних методиках й рекомендаціях) та на основі самостійних опитувань груп, а також оглядів незалежних експертів.

Проведені дослідження доводять, що екологічний фактор — зростаючий за значенням обмежувач будь-яких зусиль з модернізації виробництва та інфраструктури, оскільки будь-яке перевищення резильєнтності локальних систем і біосфери повертається бумерангом суспільству у формі погіршення економічних та соціальних показників життєдіяльності. Оцінку резильєнтності, що може бути закладена у стратегії відновлення та розвитку регіонів, можна вважати інтегральною частиною рішень про фінансове планування, інвестиції в основні виробничі засоби, інновації, потреби у засобах і коштах для запобігання й зменшення наслідків надзвичайних подій.

Надалі оптимізація цих заходів неможлива без визначення потенційної екологічної резильєнтності та ємності території. Оскільки резильєнтність регіону напряму залежить від стану екологічної безпеки загалом і за окремими компонентами навколишнього середовища (стану атмосферного повітря, води, ґрунтів, рівня техногенного навантаження тощо), надалі перспективним напрямом дослідження вважаємо покомпонентний аналіз та

визначення резильєнтності в регіональному розрізі у динаміці, на основі новітніх моніторингових даних, що дадуть можливість більш детально виявити і розкрити особливості її формування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rose A., Liao, S. Modeling Regional Economic Resilience to Disasters: A Computable General Equilibrium Analysis of Water Service Disruptions. *Journal of Regional Science*. 2005. Vol. 45. P. 75—112. <https://doi.org/10.1111/j.0022-4146.2005.00365.x> (дата звернення: 15.10.2024).
2. Holling C. Resiliency and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecological Systems*. 1973. Vol. 4. P. 1—24.
3. Perrings C. Resilience and sustainability. In: Folmer H., Gabel H. L., Gerking S. and Rose A. (Eds). *Frontiers of Environmental Economics*. Edward Elgar, Cheltenham, 2001.
4. Tinch R. Resilience and resource management under risk. School of Environmental Science, University of East Anglia, Norwich, 1998.
5. Holling C. S., Chambers A. D. Resource Science: The Nurture of an Infant. *BioScience*. 1973. Vol. 23. Iss. 1. P. 13—20. <https://doi.org/10.2307/1296362>
6. Berkes F. et al. Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management. *Ecological Applications*. 2000. Vol. 10. Iss. 5. P. 1251—1262. <https://doi.org/10.2307/2641280>
7. Walker B., Holling C. S., Carpenter S., Kinzig A. Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems. *Ecology & Society*. 2003. Vol. 9. URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/> (дата звернення: 15.10.2024).
8. Лещук І. В. Еволюція теоретичних підходів до дослідження соціально-економічної резильєнтності країни та регіонів в умовах нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-50>
9. Melnyk M., Ivaniuk U., Leshchukh I., Halkiv L. The sustainable development and resilience of socio-economic system: Conceptualization and diagnostics of problems in conditions of global challenges and shocks. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. 2023. Vol. 18. No. 4. P. 1035—1043. <https://doi.org/10.18280/ijdsdp.180406>
10. Хвесик М., Обиход Г., Мандзик В. Інституційні інструменти забезпечення резильєнтності природно-ресурсного комплексу: безпековий аспект. *Економіка України*. 2024. № 8 (753). С. 77—87. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.08.077>
11. Хвесик М. А., Левковська Л. В., Мандзик В. М. Інструменти інституційного забезпечення стійкості резильєнтного природокористування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 9. С. 5—9. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.9.5>
12. Latour B. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
13. Biggs R. et al. Toward principles for enhancing the resilience of ecosystem services. *Annual Review of Environment and Resources*. 2012. Vol. 37. P. 421—448.
14. Cinner J. E., Barnes M. L. Social dimensions of resilience in social-ecological systems. *One Earth*. 2019. Vol. 1. P. 51—56. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2019.08.003>
15. Frietsch M., Loos J., Löhr K. et al. Future-proofing ecosystem restoration through enhancing adaptive capacity. *Communications Biology*. 2023. 6. Art. 377. <https://doi.org/10.1038/s42003-023-04736-y>
16. FAO, IUCN CEM & SER. Principles for Ecosystem Restoration to Guide the United Nations Decade 2021—2030 (2021). URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/b234f058-9f77-4481-b870-a7fa2e7ad5f8/content> (дата звернення: 15.10.2024).
17. Гобела В. В. Економіко-безпекова екологізація: теорія і практика. Львів: ЛьвДУВС, 2021. 244 с.

REFERENCES

1. Rose, A., & Liao, S. (2005). Modeling Regional Economic Resilience to Disasters: A Computable General Equilibrium Analysis of Water Service Disruptions. *Journal of Regional Science*, 45, 75—112. <https://doi.org/10.1111/j.0022-4146.2005.00365.x>
2. Holling, C. (1973). Resiliency and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecological Systems*, 4, 1—24.
3. Perrings, C. (2001). Resilience and sustainability. In: Folmer, H., Gabel, H. L., Gerking, S. and Rose, A. (Eds). *Frontiers of Environmental Economics*. Edward Elgar, Cheltenham.
4. Tinch, R. (1998). Resilience and resource management under risk. School of Environmental Science, University of East Anglia, Norwich.
5. Holling, C. S., & Chambers, A. D. (1973). Resource Science: The Nurture of an Infant. *BioScience*, 23 (1), 13—20. <https://doi.org/10.2307/1296362>
6. Berkes, F. et al. (2000). Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management. *Ecological Applications*, 10 (5), 1251—1262. <https://doi.org/10.2307/2641280>
7. Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S., & Kinzig, A. (2003). Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems. *Ecology & Society*, 9. <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/>
8. Leshchukh, I. (2024). Evolution of theoretical approaches to research socio-economic resilience countries and regions in conditions of instability. *Economy and society*, 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-50> [in Ukrainian].
9. Melnyk, M., Ivaniuk, U., Leshchukh, I., & Halkiv, L. (2023). The sustainable development and resilience of socio-economic system: Conceptualization and diagnostics of problems in conditions of global challenges and shocks. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 18 (4), 1035—1043. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.180406>
10. Khvesyk, M., Obykhod, H., & Mandzyk, V. (2024). Institutional tools for ensuring resilience of natural resource complex: security aspect. *Economy of Ukraine*, 8 (753), 77—87. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.08.077> [in Ukrainian].
11. Khvesyk, M., Levkovska, L., & Mandzyk, V. (2024). Institutional tools for ensuring the sustainability of resilient nature management in Ukraine. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, 9, 5—9. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.9.5> [in Ukrainian].
12. Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
13. Biggs, R. et al. (2012). Toward principles for enhancing the resilience of ecosystem services. *Annual Review of Environment and Resources*, 37, 421—448.
14. Cinner, J. E., & Barnes, M. L. (2019). Social dimensions of resilience in social-ecological systems. *One Earth*, 1, 51—56. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2019.08.003>
15. Frietsch, M., Loos, J., Löhr, K. et al. (2023). Future-proofing ecosystem restoration through enhancing adaptive capacity. *Communications Biology*, 6, Art. 377. <https://doi.org/10.1038/s42003-023-04736-y>
16. FAO, IUCN CEM & SER. Principles for Ecosystem Restoration to Guide the United Nations Decade 2021—2030 (2021). <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/b234f058-9f77-4481-b870-a7fa2e7ad5f8/content>
17. Hobela, V. V. (2021). Economic and safety greening: theory and practice. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. 244 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 08.11.2024

Mykhailo Khvesyk, Dr. Sc. (Economics), Prof., Academician of the NAAS of Ukraine

Deputy director for scientific work

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: khvesyk1955@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4306-4904

Scopus ID: 57195964091

Hanna Obykhod, Dr. Sc. (Economics), Associate professor, Chief Researcher

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: anna.obikhod82@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3201-6803

Scopus ID: 57130999400

Alla Omelchenko, PhD (Economics), Senior Researcher

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: alla.omeltschenko@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8755-0889

Scopus ID: 57560582300

ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY OF THE POPULATION WITHIN A RESILIENT NATURAL RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM

Topical issues of environmental safety for the population and territories in the system of resilient nature management are studied. The concept of environmental safety resiliency involves achieving flexibility, an adaptively specific property of the system to return to a stable state after passing bifurcation points; its ability to recover through its own resources and development factors. Under these conditions, sustainable nature management in the conditions of transformation of property relations and the post-war security system occupies a special, dominant place, since it not only significantly affects the regulation of the process of using resources, but also contributes to the greening of the space of life, reaching the potential for self-reproduction (recovery) of the national socio-ecological and economic system, taking into account the inevitability of its changes under the influence of external challenges and risks. An important methodological task is parameterization of the resiliency of the natural environment to external and internal changes. Since there are no precise methods for converting spatial information to scalar information and vice versa, certain heuristic approaches should be used. In order to optimize the process of ensuring the resiliency of environmental safety, its assessment was carried out for the regions of Ukraine and their population. This made it possible to determine the potential ecological resiliency and capacity of the territory. Since the resiliency of the region directly depends on the state of environmental safety as a whole, and on individual components of the environment (the state of atmospheric air, water, soil, the level of technogenic load, etc.), in the future, a promising direction of research will be its component-by-component analysis and determination of resiliency in the regional context in dynamics, based on the latest monitoring data, which will allow to identify in more detail and reveal the features of its formation.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the process of ensuring environmental safety of the population in the system of resilient nature management through the analysis of environmental risks and assessment of the level of environmental safety resiliency in the regions of Ukraine. The novelty of the work consists in the development of theoretical

approaches to understanding the process of ensuring the resiliency of environmental safety in the field of environmental management and testing the methodology for its assessment for the regions of Ukraine based on a risk-based approach. The research is based on a set of results of theoretical studies by world and domestic authors on the relevance of environmental safety resiliency processes for the field of environmental management. The principal approach is the algorithmic approach, which was used in the development of basic elements for assessing resiliency and grouping input information for the regions of Ukraine, namely, the distribution of indicators by areas of environmental management, years and territorial entities. It also made it possible to highlight the advantages and disadvantages of evaluation: a common disadvantage for all processes may be weak information support, as well as the presence of subjective expert opinion. At the same time, algorithmization makes it possible to choose the optimal and affordable way to achieve the goal based on the available base.

Attention is focused on the fact that the resiliency of environmental safety can be achieved by creating and implementing environmental innovations. They ensure rational, more economical use of natural resources involved in production, effective methods of their reproduction and reduction of harmful emissions into the environment. Therefore, their implementation will contribute to improving the efficiency of production, increasing its ecological level, improving human living conditions and will become the basis for greening of innovative development. Undoubtedly, environmental innovations, like any others, involve changes in technical equipment, technology, management, and the legal system, but their results are aimed at preventing and reducing the negative impact on the environment.

Keywords: environmental safety, resiliency, nature management, socio-ecological-economic development, threats and risks, innovations, post-war recovery.

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — **без оплати**. Стаття подається за адресою на сайті журналу.

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

Стаття має складатись із таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та англійською мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та абревіатури.

Список **літератури** має бути оформлено відповідно до чинного Національного стандарту України (ДСТУ 8302:2015).

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

References. Українськомовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA-2010 необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

Список літератури та **References** має становити не менше **18—20 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але **тільки на одну роботу**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватись додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);

№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);

№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);

№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається авторська довідка.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу <https://ojs.dse.org.ua>

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

I. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та проблем якості життя НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

GUIDELINES FOR AUTHORS

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is **free of charge** for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. **The scheme of situation of abbreviations**, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — **in two languages**.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300-400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature once for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA-2010.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of next year);

No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);

No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September of this year);

No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November of this year).

The manuscript should be attached with the author's reference.

Is described at the web-site in details <https://ojs.dse.org.ua>

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, Німеччина), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> .
- **Polish Scholarly Bibliography** (PBN) (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (CIIA), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany), <http://ezb.uniregensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:

Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97

E-mail: j_dse@ukr.net,

<http://ojs.dse.org.ua>

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*

Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*

Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 00.12.2024 р. Формат 70 × 100/16.

Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.

Тираж 000 пр. Зам. № 0000

Видавець і виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001